

Archeologische opgraving Antwerpen – Meir 85

Jordi Bruggeman en Natasja Reynolds

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bvba 278

Aard onderzoek: archeologische opgraving

Vergunningsnummer: 2015/381

Naam aanvrager: Jordi Bruggeman

Naam site: Antwerpen – Meir 85

Opdrachtgever: De Nieuwe Ruimte nv, Vitsdam 63, B-2880 BORNEM

Administratief toezicht: Leendert van der Meij, agentschap Onroerend Erfgoed Antwerpen, Anna Bijnsgebouw,
Lange Kievitstraat 111-113, bus 53, B-2018 ANTWERPEN

Rapportage: All-Archeo bvba

All-Archeo bvba

Laagstraat 12

B-9140 Temse

info@all-archeo .be

0478 36 57 07

0498 15 84 40

D/2017/12.807/46

© All-Archeo bvba, 2017

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en /of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bvba aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek. De aanbevelingen dienen louter ter advisering van het bevoegde gezag, zijnde het agentschap Onroerend Erfgoed.

Inhoudsopgave

1 ADMINISTRATIEVE FICHE.....	5
2 PROJECTGEGEVENS EN AFBAKENING ONDERZOEK.....	7
2.1 Afbakening studiegebied.....	7
2.2 Aard bedreiging.....	8
2.3 Onderzoeksopdracht.....	8
3 BESCHRIJVING REFERENTIESITUATIE.....	11
3.1 Landschappelijke context.....	11
3.2 Historische gegevens.....	11
3.2.1 Bouwhistorische studie.....	11
3.2.2 Cartografische bronnen.....	24
3.2.2.1 16de-18de eeuw.....	24
3.2.2.2 19de eeuw.....	25
3.2.2.3 Eind 19de – 20ste eeuw.....	26
3.3 Archeologische voorkennis.....	28
4 RESULTATEN TERREINONDERZOEK.....	31
4.1 Toegepaste methoden & technieken.....	31
5 STRATIGRAFISCHE OPBOUW EN BODEM.....	33
6 KUILLEN UIT DE 14DE TOT 16DE EEUW.....	37
7 SPOREN EN MUREN UIT DE NIEUWE TIJD.....	53
7.1 Funderingen van de zuidelijke en westelijke gebouwvleugel.....	53
7.1.1 Zuidelijke gebouwvleugel.....	53
7.1.2 Westelijke gebouwvleugel.....	57
7.2 Kuilen en paalsporen.....	61
8 RESTEN UIT DE 19DE EN 20STE EEUW.....	65
8.1 Funderingen van de noordelijke en oostelijke gebouwvleugel.....	65
8.1.1 Noordelijk gebouw (paviljoen).....	65
8.1.2 Oostelijke gebouwvleugel.....	67
8.2 Beerputten en pompput.....	69
8.2.1 Centrale beerputten.....	69
8.2.2 Beerput en pompput aan de zuidzijde.....	70
8.3 Kabels en leidingen.....	71
9 ANTWOORD ONDERZOEKSVRAGEN.....	73
10 SAMENVATTING.....	75
11 SUMMARY.....	77
12 BIBLIOGRAFIE.....	79
12.1 Publicaties.....	79
12.2 Websites.....	79

13 BIJLAGEN.....	81
13.1 Archeologische periodes.....	81
13.2 Plannen en tekeningen.....	81
13.3 Harrismatrix.....	81
13.4 Sporenlijst.....	81
13.5 Murenlijst.....	83
13.6 Lagenlijst.....	92
13.7 Vondstenlijst.....	92
13.8 Monsterlijst.....	94
13.8.1 Baksteenstalen.....	94
13.8.2 Mortelstalen.....	94
13.8.3 Houtskoolstalen.....	94
13.8.4 Bulkmonsters.....	95
13.8.5 Pollenstalen.....	96
13.9 Digitale gegevensdrager.....	96

1 Administratieve fiche

Administratieve gegevens	
<i>Naam van de opdrachtgever</i>	De Nieuwe Ruimte nv
<i>Naam van de uitvoerder</i>	All-Archeo bvba
<i>Naam van de vergunninghouder</i>	Jordi Bruggeman
<i>Beheer en plaats van de geregistreerde data en opgravingsdocumentatie</i>	Wordt overgedragen aan de stad Antwerpen
<i>Beheer en de plaats van de vondsten en stalen</i>	Wordt overgedragen aan de stad Antwerpen
<i>Projectcode</i>	2015/381
<i>Vindplaatsnaam</i>	Antwerpen – Meir 85
<i>Locatie met vermelding van provincie, gemeente, deelgemeente, plaats, toponiem en minimaal 4 xy-Lambertcoördinaten</i>	Antwerpen, Antwerpen, Antwerpen, Meir, XY-coördinaten: – 152930, 212067 – 152929, 212052 – 152914, 212053 – 152915, 212067
<i>Kadasterperceel met vermelding van gemeente, afdeling, sectie, perceelsnummer(s)</i>	Antwerpen, afdeling 3, sectie C, perceel 201s
<i>Kaart van het onderzoeksgebied op basis van de topografische kaart op schaal 1:10000</i>	Zie 4.1.1 Topografie
<i>Begin- en einddatum uitvoering onderzoek</i>	1 februari tot 21 maart 2016
Omschrijving van de onderzoeksopdracht	
<i>Verwijzing naar de bijzondere voorwaarden, die zijn opgenomen in de vergunning</i>	Bijzondere voorwaarden bij de vergunning voor een archeologische opgraving: Antwerpen, Meir 40
<i>Omschrijving van de archeologische verwachtingen</i>	De gekende archeologische waarden omvatten voornamelijk resten van stadsomwalling en bebouwing. De bebouwing heeft enerzijds een woonfunctie en anderzijds een militaire functie. Ook werden sporen uit de ijzertijd aangetroffen aan de Meir. De archeologische verwachting die hieruit volgt, omvat de mogelijke aanwezigheid van bewoningsresten uit de ijzertijd of Romeinse tijd enerzijds en uit de middeleeuwen tot nieuwste tijd anderzijds.
<i>Wetenschappelijke vraagstelling met betrekking tot het onderzoeksgebied</i>	Het archeologisch onderzoek dient het antwoord te bieden op volgende onderzoeksvragen: Zijn er structuren of contexten aanwezig die indicaties bevatten m.b.t. de bewonings- en/of gebruikshistoriek van het pand? Hoe situeert het pand zich historisch binnen het bouwblok? Stemmen de structuren overeen met wat eventueel gekend is uit historische (cartografische) bronnen? Is er een archeologisch niveau aanwezig onder de bestaande kelders? Zijn er grondsporen in de niet-onderkelderde zones? Hoe is de bewaringstoestand van de archeologische sporen (goed, gebioturbeerd, ...)? Behoren de archeologische sporen tot één of meerdere periodes? Wat is bodemopbouw en -ontwikkeling ter hoogte van

	het pand?
<i>Doelen en wensen van de natuurlijke persoon of rechtspersoon die door zijn actie of acties de ingreep van de bodem veroorzaakt of noodzakelijk maakt</i>	In het kader van het geplande project wenst men het gebouwencomplex een nieuwe toekomst te geven met een duurzame en gepaste winkel -, kantoor –en vergaderfunctie. Deze herbestemming zal gemarkeerd worden door de toevoeging van twee koepels op de momenteel niet-onderkelderde binnenkoeren. In het kader van het geplande project wordt de vloerafwerking van beide koeren vervangen (koer 1: ca. 146 m ² ; koer 2: ca. 182 m ²), terwijl binnenkoer 2 volledig onderkelderd zal worden.
<i>Eventuele randvoorwaarden</i>	Niet van toepassing
Eventuele raadpleging van specialisten	
<i>Omschrijving van de inbreng van specialisten als hun advies werd ingewonnen bij substantiële staalname voor specialistisch onderzoek</i>	Niet van toepassing
<i>Omschrijving van de inbreng van specialisten als zij betrokken worden bij de conservatie</i>	Niet van toepassing
<i>Omschrijving van de algemene wetenschappelijke adviseren door personen die buiten het project stonden</i>	Tim Bellens, Dienst Archeologie van de stad Antwerpen

2 Projectgegevens en afbakening onderzoek

2.1 Afbakening studiegebied

Het projectgebied is gelegen in de provincie Antwerpen, stad Antwerpen (Fig. 1), perceel 201s (kadaster afdeling 3, sectie C). Het projectgebied is ca. 328 m² groot. Het projectgebied is volgens het gewestplan gelegen in woongebieden met cultureel, historische en/of esthetische waarde (0101).

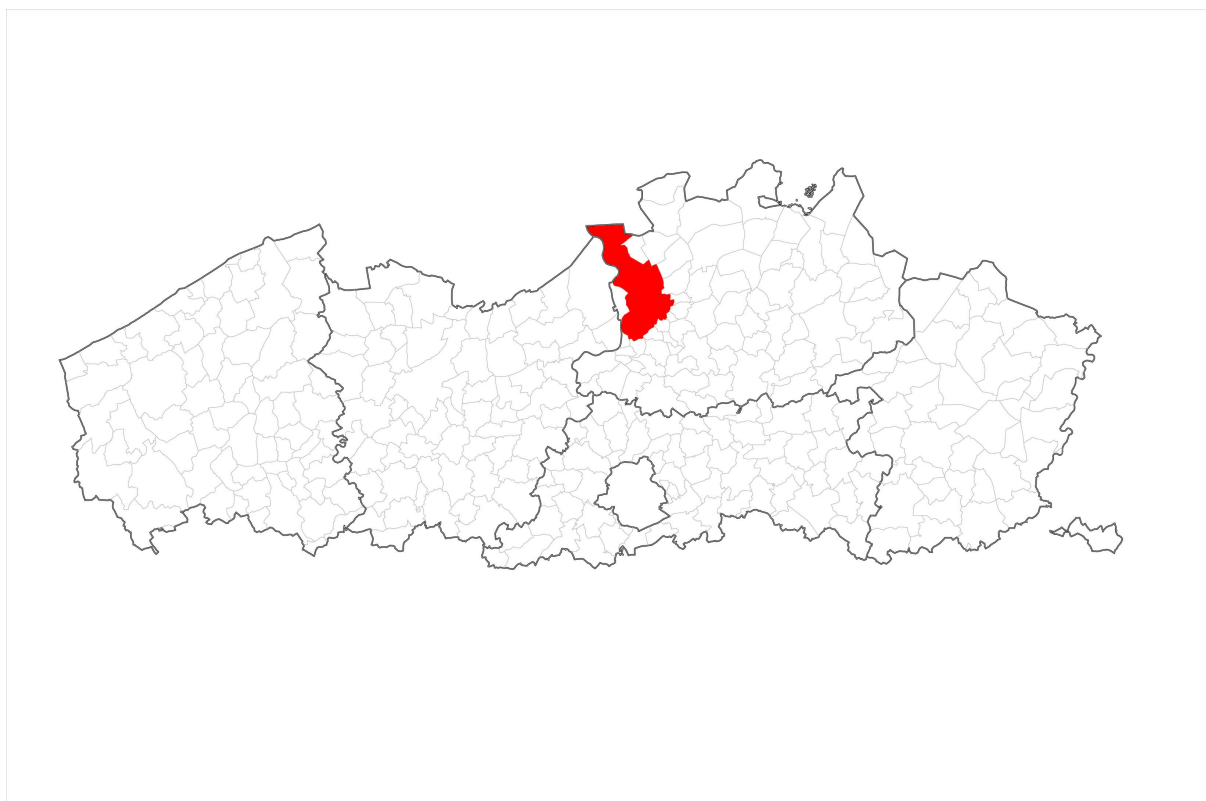

Fig. 1: Situeringplan Antwerpen

Ten zuiden van het onderzoeksgebied loopt de Meir, ten oosten de Cellebroedersstraat, ten noorden de Lange Nieuwstraat en ten westen de Eikenstraat.

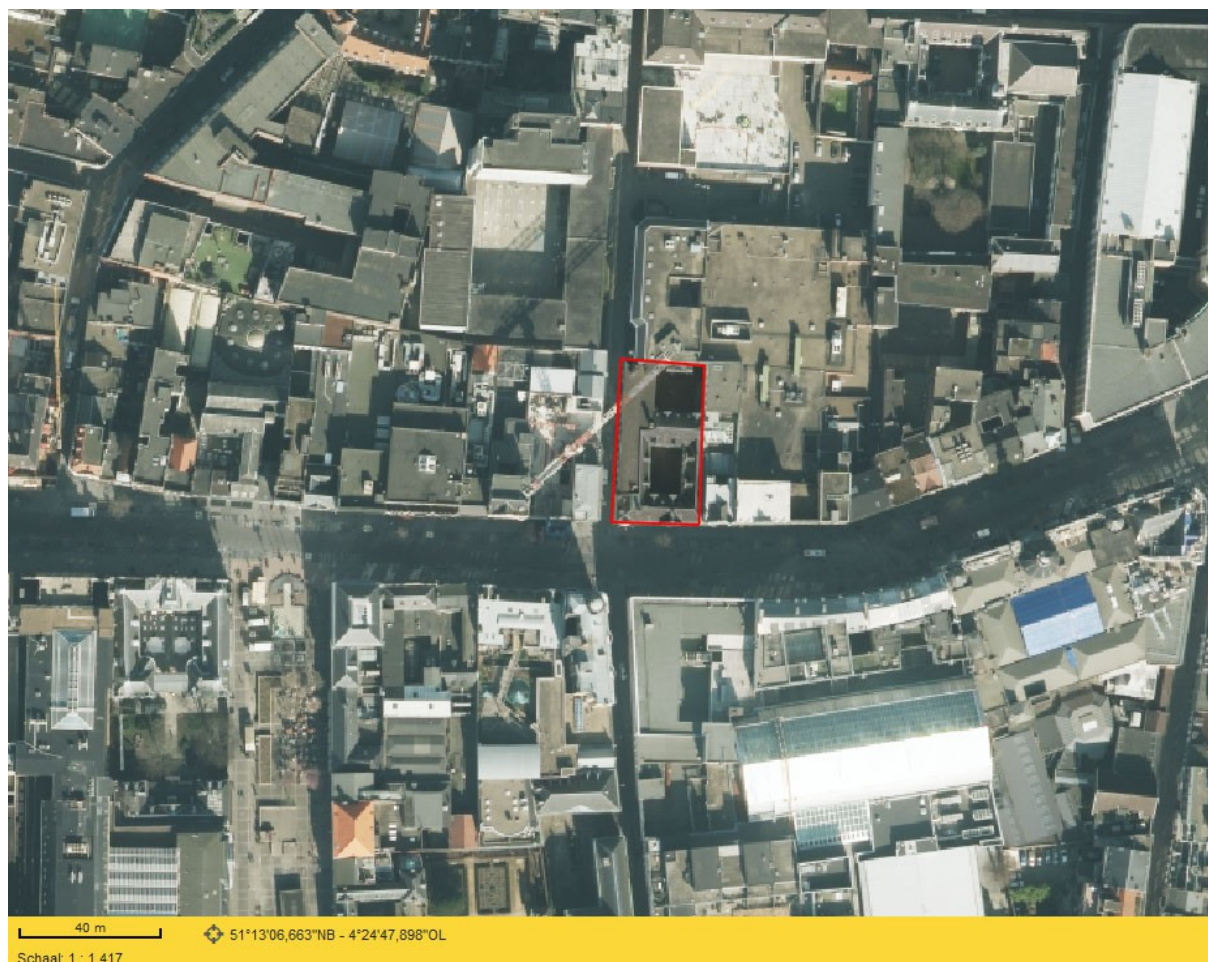

Fig. 2: Kleurenorthofoto met een situering van het onderzoeksgebied (<http://www.geopunt.be/kaart>)

2.2 Aard bedreiging

Het geplande bouwproject heeft betrekking op het zogenaamde Osterriethhuis, een rococohotel uit de 18de eeuw ontworpen door bouwmeester Jan Pieter van Bauerscheit de Jonge. In de loop van de 19de eeuw werden er aanpassingswerken uitgevoerd. In 20ste eeuw werd de woning verschillende malen gerestaureerd. Het pand is beschermd als monument (KB dd 20/2/1939).

In het kader van het geplande project wenst men het gebouwencomplex een nieuwe toekomst te geven met een duurzame en gepaste winkel-, kantoor- en vergaderfunctie. Deze herbestemming zal gemarkeerd worden door de toevoeging van twee koepels op de momenteel niet-onderkelderde binnenkoeren. In het kader van het geplande project wordt de vloerafwerking van beide koeren vervangen (koer 1: ca. 146 m²; koer 2: ca. 182 m²), terwijl binnenkoer 2 volledig onderkelderd zal worden.

2.3 Onderzoeksoopdracht

Het archeologisch onderzoek dient het antwoord te bieden op volgende onderzoeksvragen:

- Zijn er structuren of contexten aanwezig die indicaties bevatten m.b.t. de bewonings- en/of gebruikshistoriek van het pand?
- Hoe situeert het pand zich historisch binnen het bouwblok?
- Stemmen de structuren overeen met wat eventueel gekend is uit historische (cartografische) bronnen?

- Is er een archeologisch niveau aanwezig onder de bestaande kelders?
- Zijn er grondsporen in de niet-onderkelderde zones?
- Hoe is de bewaringstoestand van de archeologische sporen (goed, gebioturbeerd, ...)?
- Behoren de archeologische sporen tot één of meerdere periodes?
- Wat is bodemopbouw en -ontwikkeling ter hoogte van het pand?

3 Beschrijving referentiesituatie

3.1 Landschappelijke context

Er zijn weinig hoogteverschillen op het terrein zelf waar te nemen. Op ruimer landschappelijk vlak is het terrein te situeren tussen de depressies die het Schijn in het noorden kenmerken en de zandruggen van de Veemarkt, Hoogstraat en Kloosterstraat in het zuiden.¹

Het gebied is op hydrografisch vlak gelegen binnen het Beneden-Scheldebekken, in de subhydrografische zone² Albertkanaal van K. Bocholt – Herentals (excl.) tot monding in Schelde. De Schelde, de belangrijkste waterloop van Antwerpen, bevindt zich ten westen van het terrein.

Het gebied is gelegen in kunstmatige gronden. De geologische ondergrond van het terrein bestaat uit de Formatie van Lillo en wordt gekenmerkt door groen tot grijsbruin fijn zand, dat weinig glauconiethoudend is en schelpen aan de basis bevat.³ Het bevindt zich in een bebouwde zone (OB) (Fig. 16).⁴

3.2 Historische gegevens

3.2.1 Bouwhistorische studie

Naar aanleiding van de noodzaak voor het bekomen van een bouwevolutie en vooral een waardestelling werd in 2014 een vrij sterk historisch gefundeerd en doorgedreven bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd door GUMA nv.⁵ Onderstaand overzicht, met nadruk op de historische en bouwhistorische gegevens die relevant zijn voor het archeologisch onderzoek ter hoogte van de tweede binnenkoer, is grotendeels op deze studie gebaseerd.

Het onderzoeksgebied is gelegen binnen de vierde stadsuitbreiding (Fig. 3). Deze werd gerealiseerd van de 14de tot het begin van de 15de eeuw, tussen 1314 en 1410. Voordien moet er echter reeds in belangrijke mate bebouwing zijn geweest.⁶ Omstreeks 1400 was de onderzoekszone reeds bebouwd.⁷

1 Caignie *et al.* 2009, 7

2 Subindeling van de bekkens

3 <http://dov.vlaanderen.be>

4 <http://dov.vlaanderen.be>

5 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014

6 Asaert 1978, 49-53; Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 5

7 Asaert 1967, 163

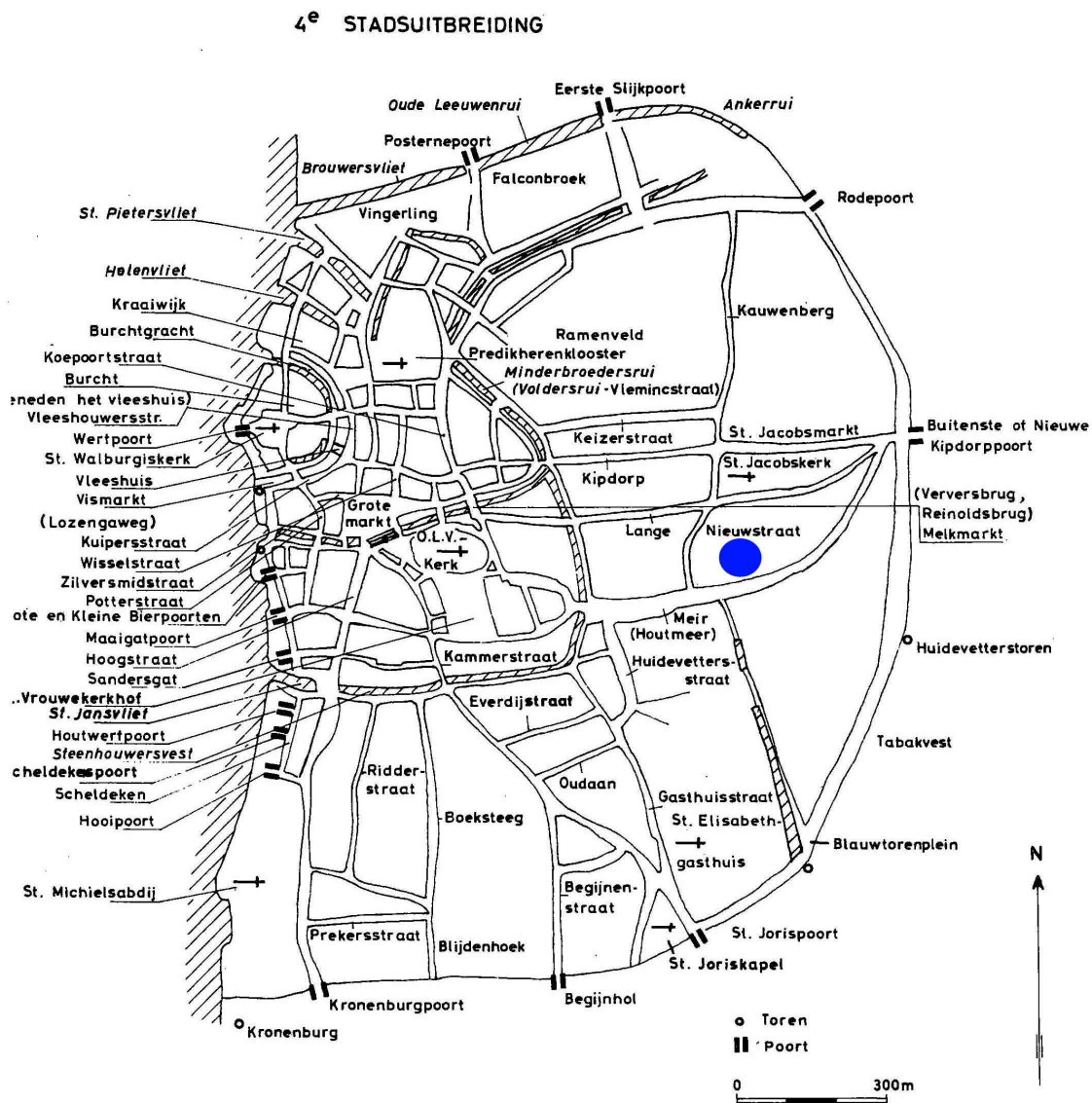

Fig. 3: Antwerpen na de vierde stadsuitbreiding tussen 1314 en ca. 1410 (Asaert 1978, 52)

In 1257 werd *Meere* vermeld als een stilstaand water bij de Huidevettersstraat, later omgezet in een soort van houtdok. Dit werd tot in de late 16de eeuw *Houtmeere* genoemd. In 1489 werd tussen de Wapperstraat en de Meirbrug een nieuwe vaart gegraven midden in de Meir. Deze werd in 1541 overweld.⁸ De Eikenstraat werd pas aangelegd wanneer vanaf 1506 het afgewerkte gedeelte van de nieuwe parochiekerk van Sint-Jacobs kon in gebruik genomen worden. De nieuw aangelegde straat doorsneed het huizenblok tussen de Lange Nieuwstraat en de Meir.⁹

Na de opening van de Eikenstraat in 1508 werden door de kerkfabriek van Sint-Jacobs op de oosthoek van de Meir twee huizen opgericht (Fig. 4), waarvan een op de hoek en een ernaast in de Eikenstraat. In het begin van de 16de eeuw was de volledige omgeving in hoofdzaak in gebruik voor pre-industriële activiteiten, gekoppeld aan woningen van enig formaat. De pre-industriële activiteiten waren bijvoorbeeld zeeldraaiërijen en huidevetterijen.¹⁰

8 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 6

9 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 6

10 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 7-8

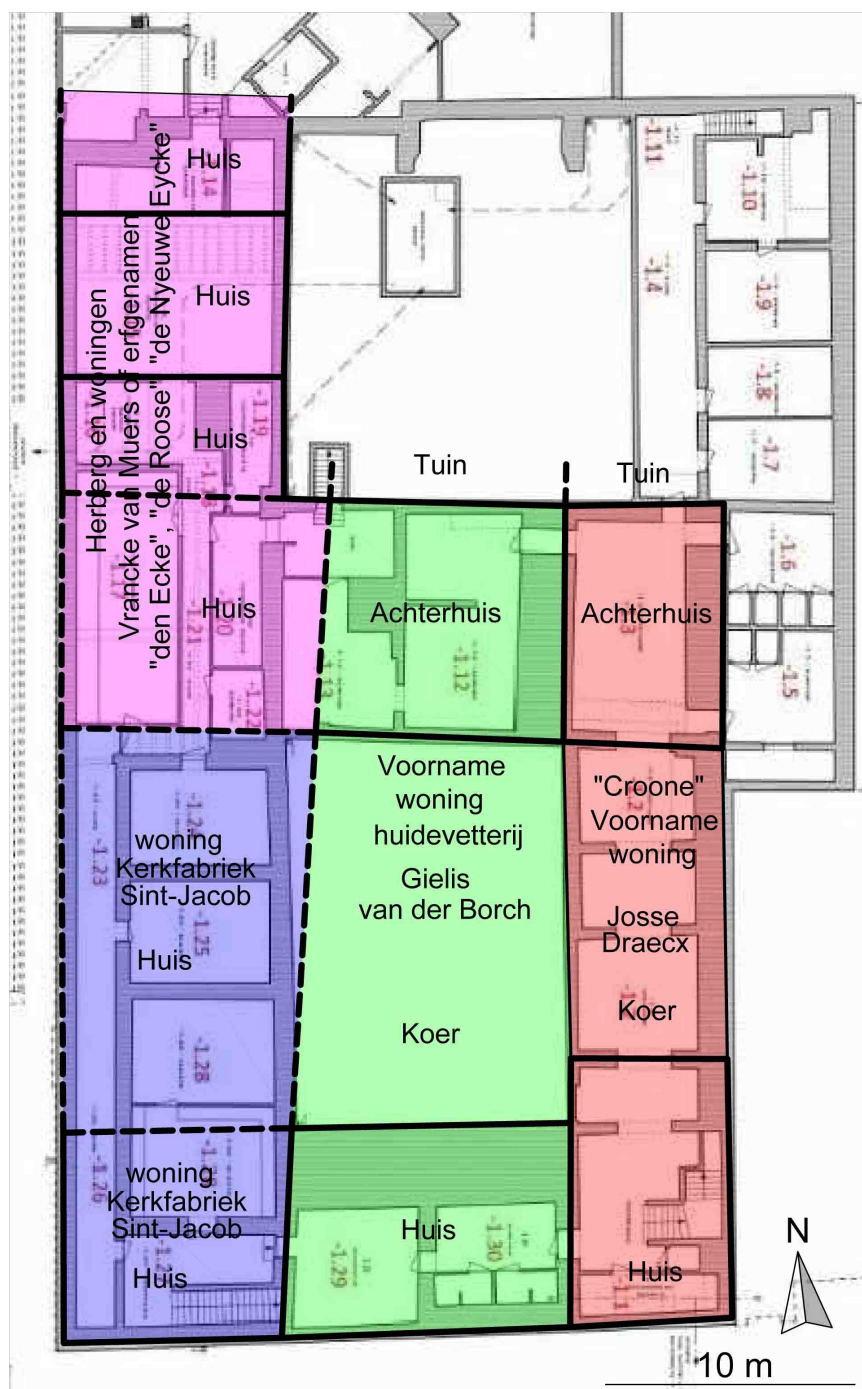

Fig. 4: Reconstructie van de situatie ter hoogte van het projectgebied in het eerste kwart van de 16de eeuw op basis van historische, bouwhistorische en archeologische gegevens (op basis resultaten opgraving). In stippelijijn zijn de grenzen aangegeven waarvan de ligging niet exact te situeren is (Projectie op kelderplan uit Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 117))

Op het gedeelte ten zuiden van het achter de Lange Nieuwstraat gelegen godshuis Sint-Barbara werd omstreeks 1511 de grote herberg *den Eycke* opgericht, waarnaar de Eikenstraat zou genoemd worden. Deze was in 1511 op een raamhof aangelegd door Vrancke van Muers, die ook een huis aan de Lange Nieuwstraat en zes huizen aan de Meir bezat. Toen hij weduenaar geworden was van Sophie ten Rame, hertrouwde van Muers met Maria Laets, en in 1521 liet hij zijn vier kinderen de woning *de Roose* na, *aen een erva toegevoegd nu tot de huysinghe geheeten de*

Nyeuwe Eycke. Zijn dood omstreeks 1535 gaf aanleiding tot erfenistwisten en in 1537 werden de zes huizen aan de Meir en het eigendom in de Eikenstraat openbaar verkocht. De *Nyeuwe Eyck* paalde achteraan aan het complex Osterriethhuis en deed vanaf 1556 dienst als pandbank van de Lombarden, wat de straat de bijnaam Lombardenstraat gaf. Pas na de afschaffing van de pandbank in 1618 maakte de gewezen tuin van de afspanning *Nyeuwe Eyck* langs de Eikenstraat plaats voor nieuwe huizen.¹¹

Een huidevetterij, eigendom van Gielis van der Borch, was te situeren ter hoogte van het projectgebied, ten oosten van het hoekhuis van de kerkfabriek van Sint-Jacob. Het gebouw werd bij een verkoop in 1516 als volgt beschreven: *Een huys metter poorten, bueren borneputte hove, met eender poorten ende vryen gange vuytcomende int nyeustraetken geheeten de baestraete comende vuter meeren nader kercken van St Jacobs, gestaen ende gelegen inde meere, tusschen thuys geheeten de croone, nu den voerscreven Joose toebehoorende ex una, en der kercken van sint Jacobs huys ende erve altera, commende achter metten hove aende erve van Vranck van Muers int (? vervaagd) eycke.*¹²

Josse Draecx, edelman, schepen van de stad en schenker aan zijn nieuwe parochiekerk Sint-Jacobs, verwierf in 1516 het pand. Hij bouwde het, samen met het (ten oosten) naastliggende pand *Croone*, om tot fraaie woning. Jeronimo Loupes (Lupes/Lopez), de Spaanse koopman die dochter Clara had gehuwd, kwam in 1535 in bezit van het pand. De woning aan de Meir en in vier huizen in de Eikenstraat. In die tijd woonden in dat gedeelte van de Meir vooral Portugezen, Italianen en Spanjaarden meestal als eigenaar, maar ook als huurders. In 1579 is er opnieuw een beschrijving van het eigendom: *een(e) grootte huis(in)ge met poorte plaetse borneputte, regebacke over v(er)scheyden middelb(oven) neercameren en(de) eene grootte neercame(re) (daer) teynden ane gestaen met sale cueckene backhovene, co(m)ptoire voer aen straete staen(de) westwaerts neffens de v(oor)s(chreven) poorte met eenre stoven inden v(oor)s(eyde) co(m)ptoire en(de) eenen vertrecke plaetsen oft vloerkene (daer) neffens hove gebruycke van(den) regebacke staen(de) tusschen desen en(de) den huys hier neffens oostwaerts gestaen verscheyden weerdribben (...), en reikte tot aan de hof van de Lombaerden²¹ (*Nyeuwe Eyck*) aan de andere zijde van de Eikenstraat. Het groter aantal afzonderlijke kamers met specifieke functies kan er op wijzen dat sommige delen van het perceel toen bebouwd zijn. Het pand beschikte over verscheidene beerputten/toiletten. Een regenbak, geplaatst tussen deze grote woning en het rechts aanpalende huis werd gemeenschappelijk gebruikt. Het pand bleef in handen van Spaanse koopmannen of erfgenamen ervan tot in 1584. In dat jaar kwam de eigendom in handen van de schatrijke Portugese koopman Simon Rodriguez d'Evora, baron van Rhodes, die het verwierf voor zijn broer Niclaes en diens echtgenote Maria Gomez.¹³*

In 1609 kwamen de hoger beschreven bezittingen in handen van Lucas de Wael en zijn echtgenote Susanna Kuerlinx. De vier panden aan de Eikenstraat waren reeds in 1574 samen met nog drie andere aan de grote woning toegevoegd. Uit de verkoopakte kan afgeleid worden dat onder Niclaes Rodriguez - of zijn onmiddellijke voorgangster - in het uitgebreide eigendom aanzienlijke wijzigingen doorgevoerd waren. Tussen het einde van de 16de en het begin van de 17de eeuw was het namelijk uitgebouwd tot *eene grootte huysinghe met poorte, plaetse, comptoire ende salette voor aent strate, packhuys, waschkeuckene cleyn ende grootte bottelrye, galerye, ende drye slaepcameren al ter eerden, commende op den hoff, met eenen grooten hoff, gaelderye inden selven waschhuys, twee packhuysen, stalle, twee utgangen inde Lombaertstrate, borneputte, regenbacken, pompen, diverse kelders, oppercamers, solders ende allen tgene daer inne eerst ende nagelvast is... streckende oock eensdeels tot derve van diverse huysen tot deser grootte huysinge gevuecht ende geapplianceert wesende, met eenen muer ende (voorschreven) twee wtgangen ... tot...inde voors(chreven) Eyckstrate... Voor de benedenverdieping is er specifiek sprake van een pakhuis, een waskeuken, een kleine en grote „office” (bottelrye), een galerij, en ook nog drie zitkamers (slaepcameren) uitgaend op de tuin. De uitgestrekte tuin is nader getypeerd omwille van de toevoeging van een*

11 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 7

12 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 7-8

13 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 8-10

galerij, waarachter een washuis ingericht was, van twee pakhuizen, terwijl de stal al eerder bestond. Een jaar later verwierf Duarte Ximinez het eigendom en zijn zoons verkochten het in 1622 aan Peeter Hellemans, die later heer van Aartselaar werd.¹⁴

Jacomo Antonio Carena, een rijke Spaanse groothandelaar, kocht het eigendom in 1649 van Jan Augustin Vanhove, de schoonzoon van Peeter Hellemans. Algemeen wordt aangenomen, dat hij in de toen grote tuin centraal tegen de muur helemaal achteraan, het – ondertussen verplaatste, maar nog steeds bestaande - paviljoen heeft laten optrekken, waarvan de beide medaillons aan weerszijde van de sluitsteen met datum 1677 verondersteld zijn destijds zijn wapenschild te hebben gedragen. Bij zijn dood blijkt de woning zelfs twee paviljoenen te hebben gehad, één „bij” de tuin, de andere „in” de tuin. Carena’s zoon, ridder Michel Joan Franciscus, heer van Zwijndrecht, liet in 1691 zijn testament opmaken. Hij was weduwnaar geworden en van zijn zes kinderen waren er drie minderjarig. Hij overleed in datzelfde jaar. Aangezien hij nog minderjarige kinderen had, werd een uitgebreide boedelinventaris opgesteld. Deze geeft een beeld van deze ruime woning en haar luxueuze inrichting, zoals die reeds door zijn ouders omstreeks 1650 was gecreëerd, enkele decennia voordien. Opvallend is de grote hoeveelheid zilverwerk, kaarten en schilderijen, maar ook de aanwezigheid van juwelen, wandtapijten. Het eigendom werd in 1691 verkocht aan Dionysius Potteau, raadsheer van Zijne Majesteit en gewoon commissaris van de bevoorrading der krijgslieden des konings. Hun dochter Suzanne-Isabelle Lecat deed het in 1724 van de hand aan Arnold Martin Louis du Bois (°1674-† 5.5.1745), heer van Walhain, Vroylande & Roosenberg. Hij behoorde tot een uit Kortrijk afkomstige familie, die in de 17de en 18de eeuw bij de meest kapitaalkrachtige van de stad geacht werd.¹⁵

Voor zover na te gaan hebben hij en zijn al even welgestelde echtgenote Catharina Vecquemans in de twee decennia dat ze het hotel bewoonden minstens enkele verfraaiingen aangebracht. Hun dochter Régine-Thérèse Van Susteren-du Bois verwierf door erfenis in 1745 hun woning aan de Meir. Ongeveer vier jaar later verzocht ze bouwmeester Jan Pieter van Bourscheit, die in 1749 het ontwerp leverde voor een volledige transformatie, wat resulteerde in het zogenaamde Osterriethuis.¹⁶ Het hôtel de maître, ook wel Hotel van Susteren-du Bois genoemd, wordt beschouwd als een van de mooiste oude patriciërshuizen van Antwerpen en als een van de meest karakteristieke voorbeelden van de rococostijl in onze streken. Het hotel is het laatste grote werk van de Antwerpse architect Jan Peter van Bourscheit de Jonge (1699-1768).¹⁷ Achteraan in de tuin waren toen nog de wapens van de familie du Bois te zien, en „een beetje verderop” het jaartal 1677. Dit laatste suggereert dat er toen inderdaad nog steeds twee priëlen stonden, zoals bij de inventaris van 1691, en dat de gevelsteen met frivool omlijste datum enerzijds en de heraldische medaillons anderzijds eigenlijk tot twee verschillende gebouwtjes horen. Bij de verplaatsing zijn alle fraaie elementen dus mogelijk samengebracht op één enkel paviljoen. In 1746 kocht Régine-Thérèse du Bois van François De Coninck, banquier, ook het aanpalende hoekpand van de Meir met de Eikenstraat, omschreven als een *huijs wesende een hoeckhuijs met den gronden ende allen den toebehoorten*. Dit zou het mogelijk maken bij de verbouwing van de voorgevel aan de Meir het hoekhuis te integreren. In 1752 kocht ze van Theresia Loemans ook het eigendom de *kromme eijcke met poorte, plaetse, kelder, pompe, weerdribbe, keuckene, neerkame(ren) gronde ende allen den toebehoorten (...) tusschen de huijsinge geh(eeten) de opgaende eijke aen d' een sijde noordtwaerts ende den stal van de groote huisinge gestaen inde me(e)re v(oo)r(schreven)e koopersse als nu toebehoorende (...)*. Het stalgebouw van haar grote woning lag achteraan het perceel in de Eikenstraat, en de *Kromme Eijcke* verder noordwaarts.¹⁸

14 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 11

15 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 12-17

16 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 18-19

17 <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/5524>

18 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 22-23

Wanneer in 1791 Régine-Thérèse Van Susteren-du Bois kinderloos overleed, kwam bij de deling van de nalatenschap de woning toe aan haar neef Ferdinand-Joseph-Antoine baron du Bois. Het eigendom werd omschreven als *eene groote schoone huyzinge met groote poorte, groote plaetse, saletten, keukenen, wasch-keukenen, bottelryen, gaelderijen met den grooten hove, gloriëten, stal-linge metten uytgange, ende groote poorte In de Eyckstraete nu genaemt de Lombaertstraete borneput-ten, regenback, pompen, diversche kelders schoone oppercamers, solders gronde ende allen den toebehoorten gestaen ende gelegen inde Meire alhier, op den hoeck vande voorschreve Eyckstraete nu genaemp de Lombaert-Straete (...) voor-tijds differente wooningen geweest sijnde nu alle tot eene wooninge ge-appropriert, Ende daertoe alnog een huys genaemt de cromme E(e)yke, metden gronden ende allen den toebehoorten, tusschen de huyzinge genaemt de opgaende Eyke in de Eyckstraete, nu tot de voorschreve groote huyzinge ge-appropriert noordwaerts, ende den stal vande Voorschreve groote huyzinge gestaen In de Meire aend' ander seyde suyd-waerts...* Het pand was een mooie grote woning geworden op de hoek van de Meir met de Eikenstraat, toegankelijk via een grote poort, die uitgaf op een grote binnenkoer, waarlangs ontvangstruimten lagen. Er waren keukens, waskeukens, bottelryen (waar wijn en bier uit vaten op fles of karaf getrokken werden), (zuilen)galerijen en ook een grote tuin met paviljoenen, stalling met uitgang en grote poort aan de Eikenstraat, van pompen voorziene grondwaterputten en een regenbak. Verder had het huis op de andere niveaus nog verschillende kelders, mooie bovenkamers en zolders. Het geheel was het resultaat van de samenvoeging van verschillende woningen, en ook verderop in de straat hoorde naast de stalling ook de Cromme Eycke tot het complex. Het eigendom zou in de familie du Bois blijven tot het midden van de 19de eeuw.¹⁹

De bankiersfamilie Van Kerckhove verwierf meerdere percelen tussen 1845 en 1874. Algemeen wordt aangenomen dat het gebouwencomplex in de periode tussen 1849 en 1874 onder de familie Van Kerckhove transformaties heeft ondergaan, al zijn daarvoor enkel wat de gevels betreft concrete aanwijzingen voor, gezien er van de binnenstructuur uit die tijd nagenoeg niets van het hoekpand overblijft. Aan de binnenruimte werd het bestaande gebouw uitgebreid of heropgebouwd, mogelijk als nieuw koetshuis, aangezien vóór de kadastrale intekening in 1850 de bestaande remisie (perceel 204) van functie veranderd is in een huis en pl(aet)s.²⁰

Na de faling van Van Kerkhoven werd in 1874 het complex verkocht aan zakenman Jacques Ernest Osterrieth. Hij behoorde tot een groep gefortuneerde, protestantse Duitse families, die in de vroege 19de eeuw naar de Scheldestad gekomen waren om daar een filiaal van hun firma te vestigen of een nieuwe zaak op te richten. De Osterrieths, befaamd in leder- en bontwaren, richtten ook de onderneming *Terrains et Entreprises* op. Ernest Osterrieth beschouwde het oude complex duidelijk niet enkel als familiewoning en prestigieus ontvangstgebouw, maar ook als zetel van het familiebedrijf, wat de uitbreiding noodzaakte voor de oprichting van bureelgebouwen en de aanpassing van de bestaande. Nog in 1874 werd een L-vormig bijgebouw met rond hoektorentje toegevoegd aan de oostkant, langsheen de tuin (ter hoogte van de huidige tweede binnenkoer), als een uitbouw van een bestaand volume in de zuidoostelijke hoek achter het achterhuis (Fig. 5 en Fig. 6). Ook tegen het oude tuinpaviljoen rechts achteraan werd een volume toegevoegd.²¹

19 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 25

20 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 26-28

21 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 31-32

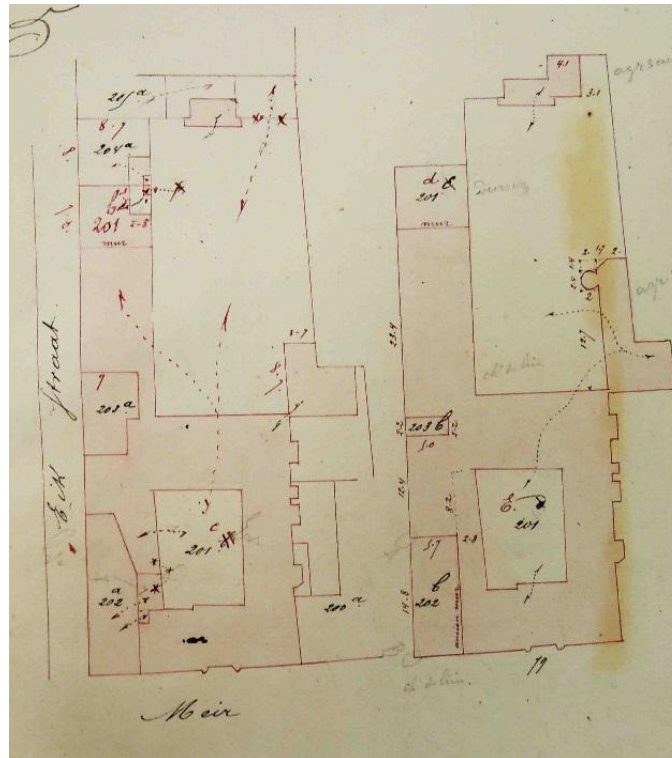

Fig. 5: De kadastrale situatie in 1875, Mutatieschets 1875/5 (Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 33)

Fig. 6: Het noordeinde van de tweede binnenkoer op een foto uit 1936 © KIK/IRPA, B139446 (Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 32)

Léonie Osterrieth, de weduwe van Ernest Osterrieth, liet in de jaren 1890 verschillende verbouwwerken uitvoeren. Deze waren zeer intens, maar gespreid over meerdere jaren en bouwcampagnes. Hierbij werd ook het volume aan de oostzijde van de tuin uitgebreid tot aan het paviljoen (Fig. 7). De nieuw gebouwde oostvleugel aan de tweede binnenkoer werd niet onderkelderd. De reeds bestaande vleugel aan de westzijde van de binnenkoer is wel onderkelderd (Fig. 8). Omstreeks 1901 is het bouwvolume aan de oostzijde van de tweede binnenkoer nogmaals uitgebreid, onder meer met een *remisie* achteraan.²²

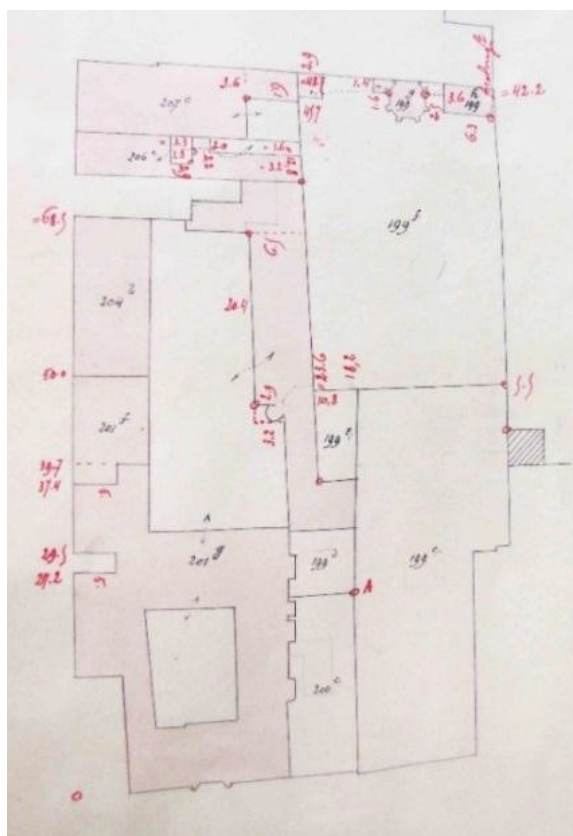

Fig. 7: De uitbreiding van de oostvleugel aan de tuin in 1894KAA, Antwerpen, Sectie 3, Mutatieschets 1895/3 (Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 38)

²² Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 34-35, 41 en 48

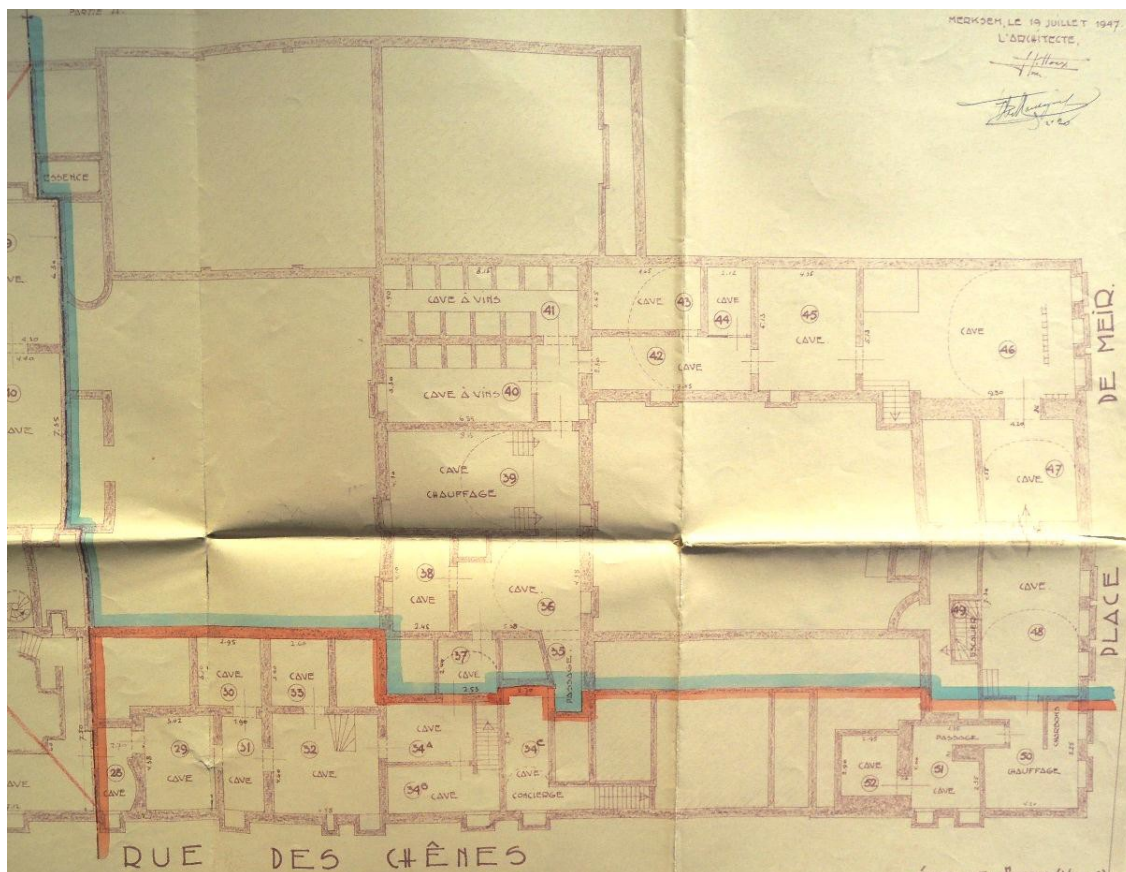

Fig. 8: Bestaande toestand van de kelderoverdieping in 1947 © AOE (Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 41)

In de periode tussen 1904 en 1914 onderging het binnengebied ter hoogte van de huidige tweede binnenkoer ingrijpende wijzigingen. In 1914 blijkt het complex Eikenstraat 17 (perceel 201c) inderdaad uitgebreid en omgevormd tot burelen (bureaux), met aan de tweede binnenkoer een volume met afgeronde hoeken (Fig. 9). In 1921 lieten de erfgenamen van Léonie Osterrieth, onder de naam Société Terrains & Entreprises een aantal vrij ingrijpende moderniseringën uitvoeren. Het noordelijke einde van het eigendom, waar van ouds de tuin lag, werd volgebouwd met een groot, vierkant kantoorblok (Fig. 10). Een glazen overkoepeling van ontstane binnenruimte werd gerealiseerd. Dit bracht ook de verplaatsing van het oude tuinpaviljoen aan het einde van het perceel met zich mee naar de huidige locatie aan de toen gecreëerde tweede binnenkoer.²³

²³ Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 49-51 en 54

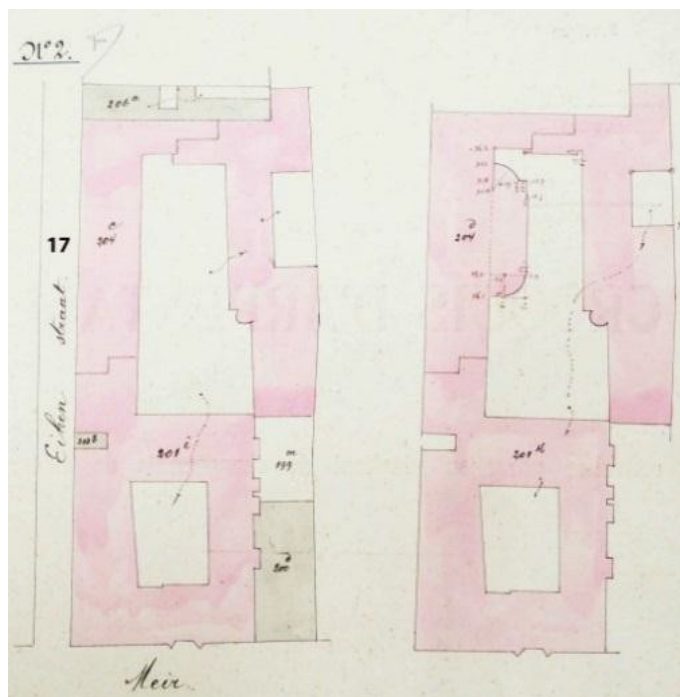

Fig. 9: De kadastrale situatie in 1905 en vóór 1925 (Mutatieschets 1914/2) (Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 51)

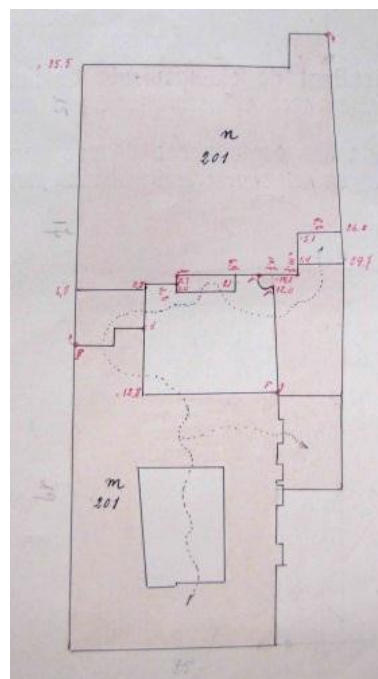

Fig. 10: De kadastrale situatie na 1925. Mutatieschets 1925/1 (Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 51)

In 1937 werd ernstig overwogen het hôtel van de hand te doen. Een financieel consortium wou het slopen en vervangen door hoogbouw. Om dit te voorkomen werd het gebouw voorgesteld tot bescherming. Bij Koninklijk Besluit van 20 februari 1938 werd het Hôtel Osterrieth als monument beschermd, omvattende het hoofdgebouw Meir 85, inbegrepen de aanpalende percelen Eikenstraat 9, 11 en 13. Vanaf 1938 stond het complex er verlaten bij en takelde het af. Bij Koninklijk Besluit van 20 februari 1939, nr. 0030, art. 1, is het gebouw in zijn volledigheid beschermd "om reden van artistieke, oudheidkundige of historische waarde".²⁴

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het Osterriethhuis beschadigd door een nabije bominslag. Een V2-bom sloeg op 28 januari 1945 in op het gebouw der Telefonie aan de Lange Nieuwstraat en Cellebroedersstraat en de achteraan gelegen gebouwen van het Osterriethhuis raakten ernstig beschadigd. Het kantoorgebouw uit 1921 is toen volledig vernield. Nadien veroorzaakte de inslag van een V-bom op Cinema Rex op 16 december 1945 bijkomende schade. Aan het eind van de oorlog bleek het complex in een betreuenswaardige toestand te verkeren. Het werd beschouwd als een gelukkig toeval dat de meest beschadigde delen ook de minst belangwekkende waren: bij Besluit van de Regent van 9 november 1948 zijn ze gedeclasseerd.²⁵

In 1947 werd het complex verkocht aan de Bank van Parijs en de Nederlanden/Banque de Paris et des Pays-bas, later achtereenvolgens Paribas Bank België, Artesia Bank, en Dexia Bank. Het was de ambitie van de toenmalige voorzitter Maurice Naessens om van het Osterriethhuis een modern bankfiliaal te maken waarin architectuur, kunst en een economische onderneming samengebracht zouden worden. Tot dat doel werd de naamloze vennootschap Immobilière Osterrieth opgericht. Verschillende restauratie- en onderhoudswerkzaamheden werden uitgevoerd.²⁶ In de jaren '50 van de 20ste eeuw werden nog verschillende bouwwerken uitgevoerd, waaronder de oprichting van nieuwbouwwleugels. Enkele verbouwingen werden uitgevoerd langs de tweede binnenkoer. Aan de Eikenstraat is een toegang gemaakt naar de

²⁴ Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 57

²⁵ Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 57-58

²⁶ Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 60 en 67-73

tweede binnenkoer, geflankeerd door twee trappenhuizen, die de bestaande vervingen. Ook de oostvleugel op de tweede binnenkoer is dan vervangen door een nieuwbouw (Fig. 11, Fig. 12 en Fig. 13).²⁷ Ook in de daaropvolgende decennia werden verschillende bouw- en verbouwingswerken uitgevoerd aan het complex. Deze stonden niet in relatie tot de tweede binnenkoer en worden hier dan ook niet verder toegelicht.

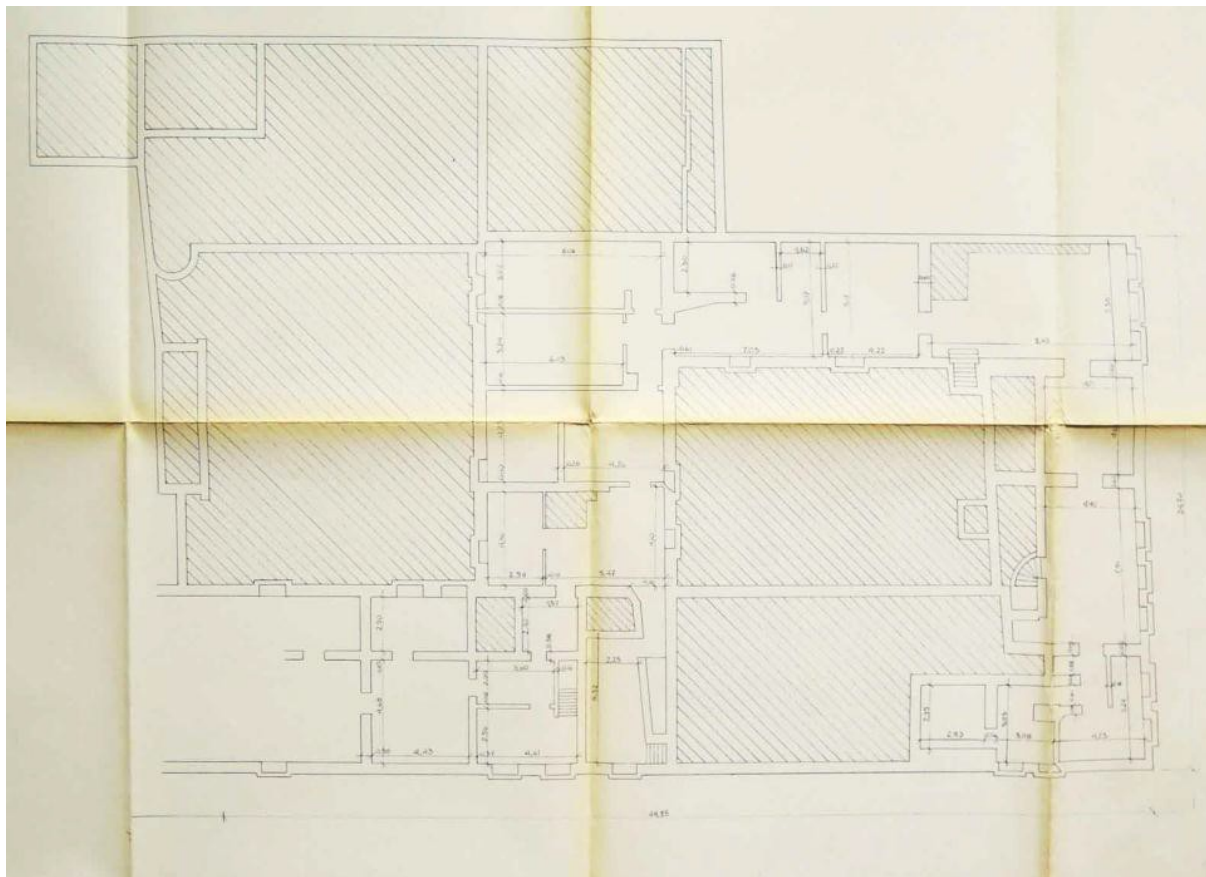

Fig. 11: Bestaande toestand kelder in 1954 (SAA 18\33854)

27 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 80 en 83

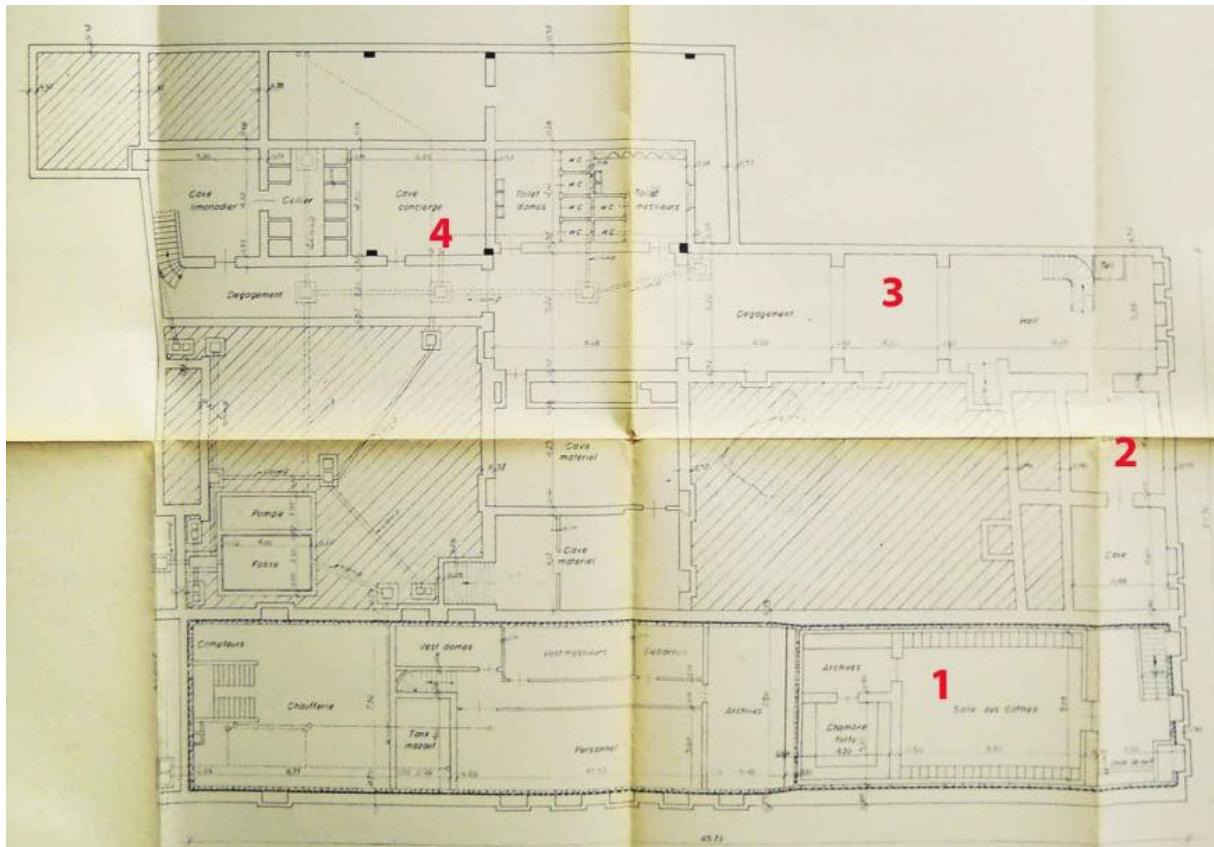

Fig. 12: Nieuwe toestand kelder in 1954 (SAA 18\33854)

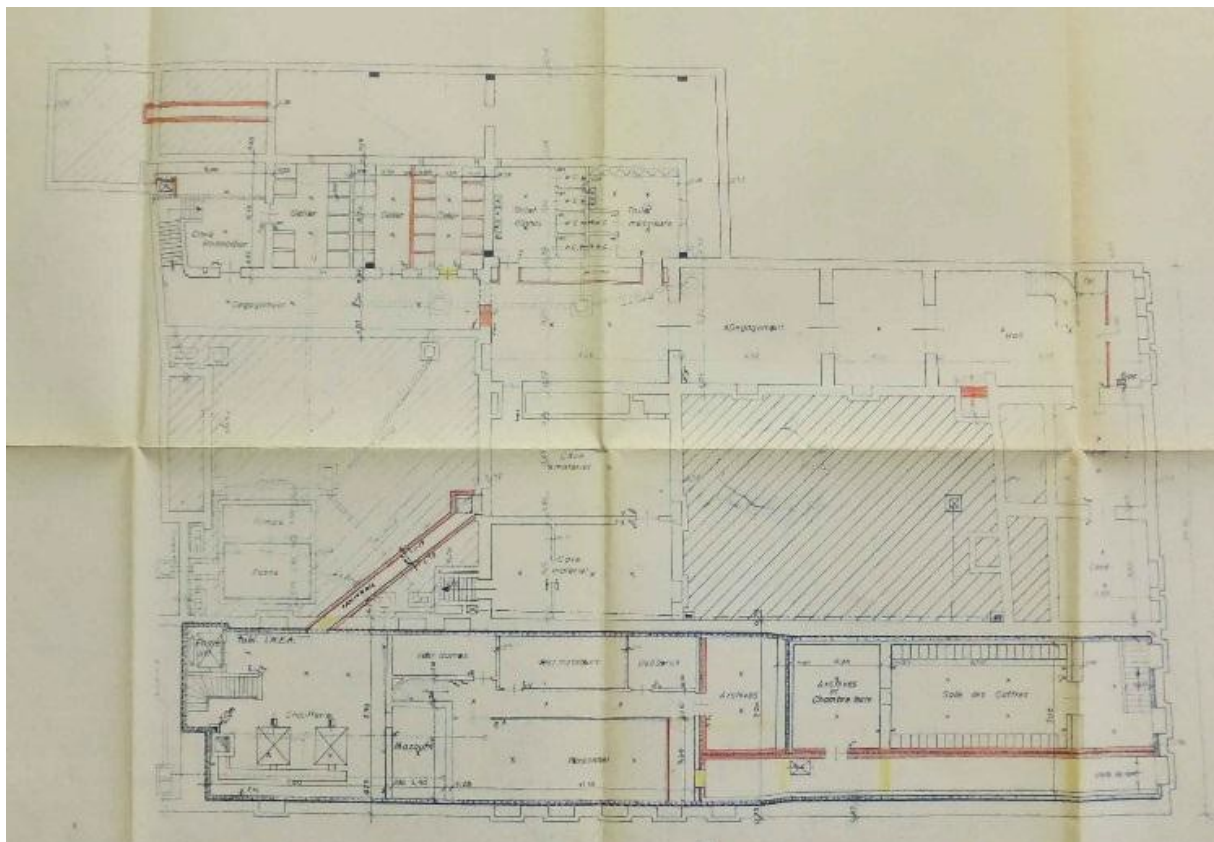

Fig. 13: Plan met aanpassingswerken aan kelder uit 1956 (SAA 18\36440)

De tweede binnenkoer

Als ruimte is de tweede binnenkoer een creatie uit 1924. De oostgevel en westvleugel dateren uit de 1950-fase, waarbij het historische achterhuis als referentie heeft gediend qua kroonlijsthoogte, verhouding van de raamopeningen, geschilderde bepleistering en raamschrijnwerk. De zes traveeën lange voormalige tuingevel van het achterhuis (gevel aan zuidzijde tweede binnenkoer) lijkt pas in de 1750-fase geüniformeerd en van een geprofileerde witstenen kroonlijst voorzien. Tussen 1921 en 1925 is bij de creatie van de tweede binnenkoer als noordelijke afbakening een hoge, bepleisterde en geschilderde muur opgetrokken, bovenaan voorzien van een geschilderde houten kornis met tandlijst. Centraal tegen deze noordwand is het monumentaal paviljoen geplaatst, dat achter in de tuin stond, en daar in principe stond volgens het vroegste kadastrale plan van ca. 1825-1830 (Fig. 14).²⁸

Fig. 14: 1823-1824 Kadasterplan (SAA 12#3907)

²⁸ Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 111-113

3.2.2 Cartografische bronnen

3.2.2.1 16de-18de eeuw

Op een 16de-eeuwse kaart is te zien dat het perceel reeds bebouwd is met een huis dat met de korte zijde naar de Meir toe gekeerd is. Meer details biedt de historische kaart niet. Ook de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden biedt geen verdere informatie dan dat het perceel bebouwd was.²⁹

Fig. 15: 16de eeuw Stadsplattegrond (SAA 12#4092)

Fig. 16: 1771 Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (<http://www.geopunt.be/kaart>)

²⁹ De locatie van het onderzoeksgebied ter hoogte van de Eikenstraat is het gevolg van een kleine foutmarge ten aanzien van het georefereren van de kaart.

3.2.2.2 19de eeuw

Vanaf de 19de eeuw zijn gedetailleerdere kaarten beschikbaar. Een kaart uit 1823 toont dat het perceel reeds een koer heeft. Het gaat om de latere koer, die het dichtst naar de Meir toe gelegen is. De locatie van de andere koer is op de kaart nog open gebied. Op een kaart uit 1870-1880 zijn geen wijzigingen te zien ten opzichte van de situatie in 1823.

Fig. 17: 1823-1824 Kadasterplan (SAA 12#3907)

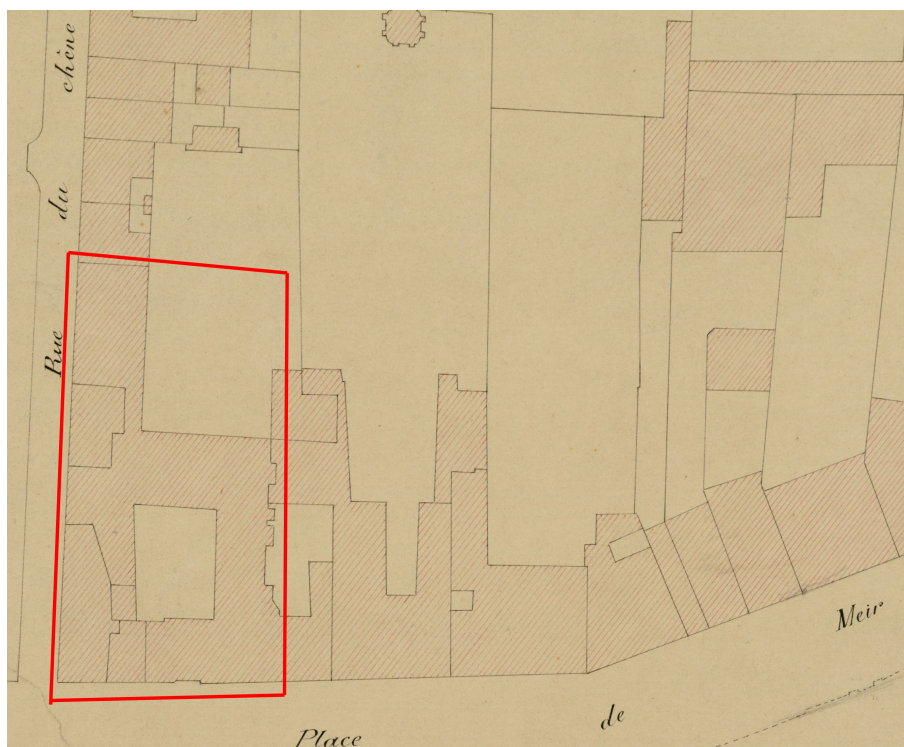

Fig. 18: 1870-1880 Kadasterplan (SAA 12#2705)

3.2.2.3 Eind 19de – 20ste eeuw

Tot slot zijn enkele eind 19de- en 20ste-eeuwse grondplannen beschikbaar. Ze geven meer informatie over de binnenindeling van het gebouw. In 1895³⁰ en in 1904³¹ werden aanpassingswerken uitgevoerd, in opdracht van mevrouw Osterrieth.

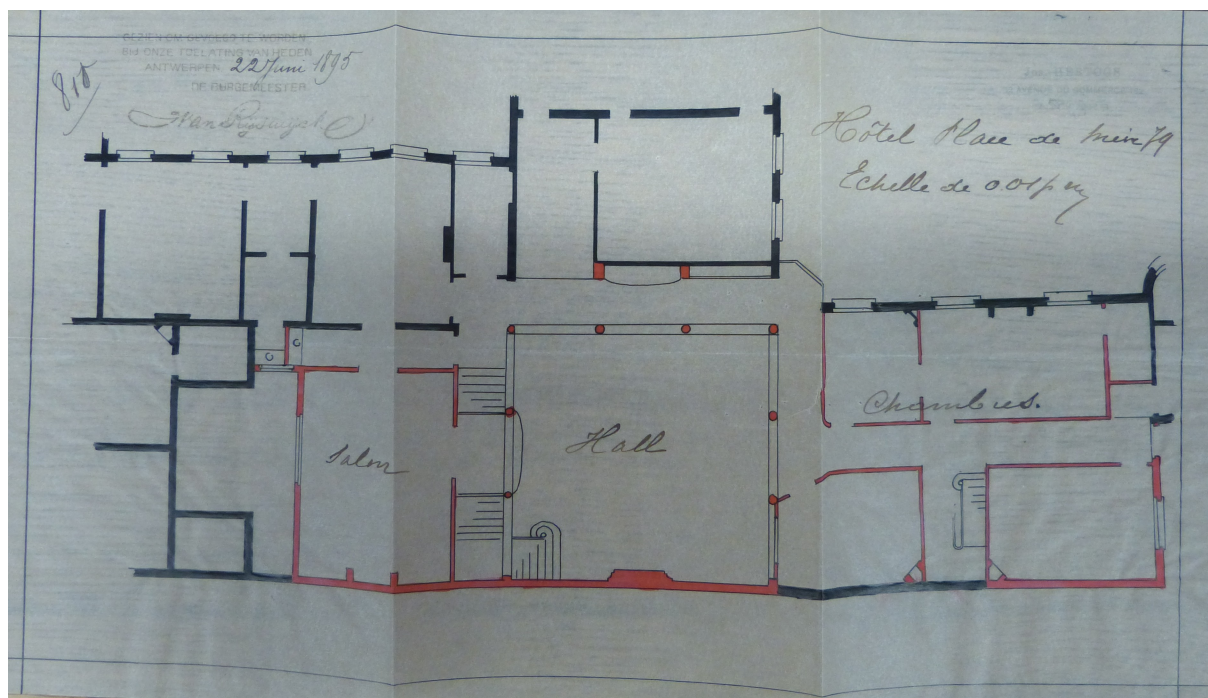

Fig. 19: Uitgevoerde aanpassingen in 1895 aangegeven in rood (SAA 1895#811)

30 1895#811

31 1904#1564

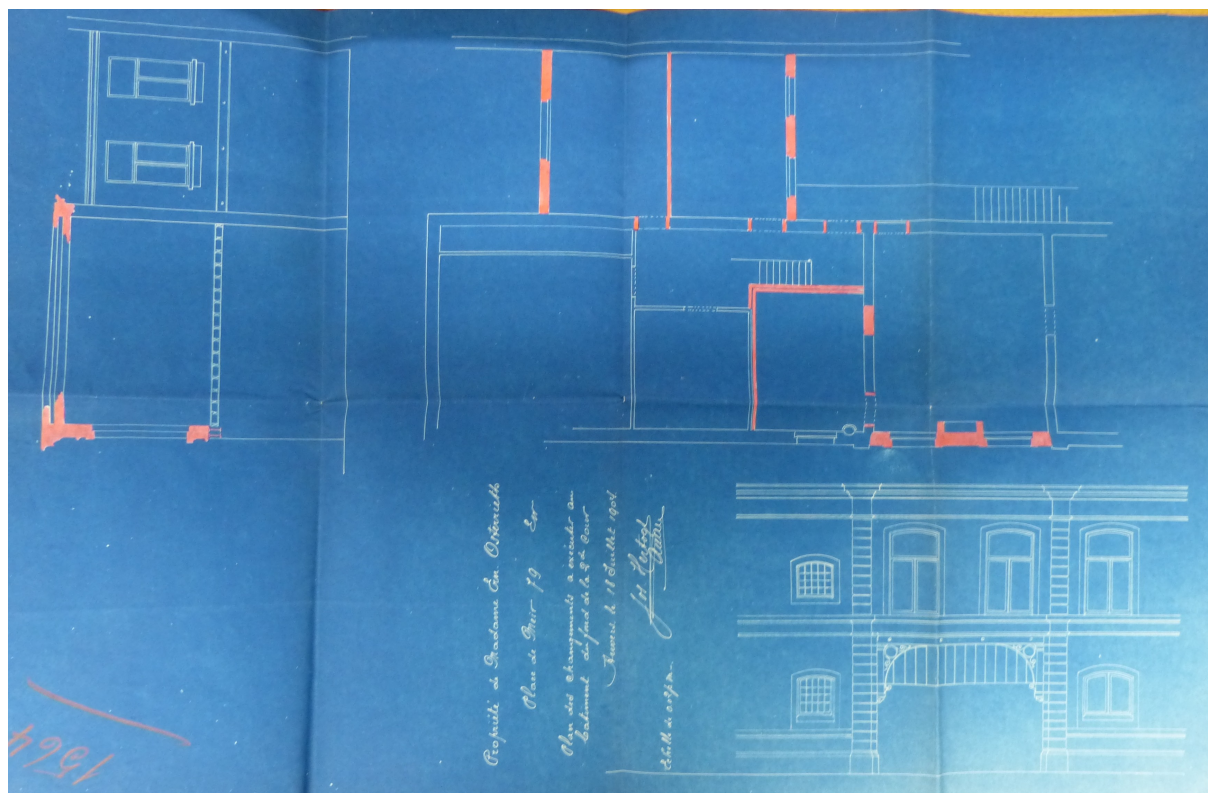

Fig. 20: Uitgevoerde aanpassingen in 1904 aangegeven in rood (SAA 1904#1564)

In 1887 werd een milieuvergunning aangevraagd voor het oprichten van een schietbaan voor flobertbuksen.³² Het pand Meir 85 was op dat moment het *Café du "Bien Etre"*. In 1958 werd een milieuvergunning aangevraagd voor een liftelectromotor.³³ Bij de aanvraag waren grondplannen gevoegd.

32 SAA 25#6711

33 SAA 25#47511

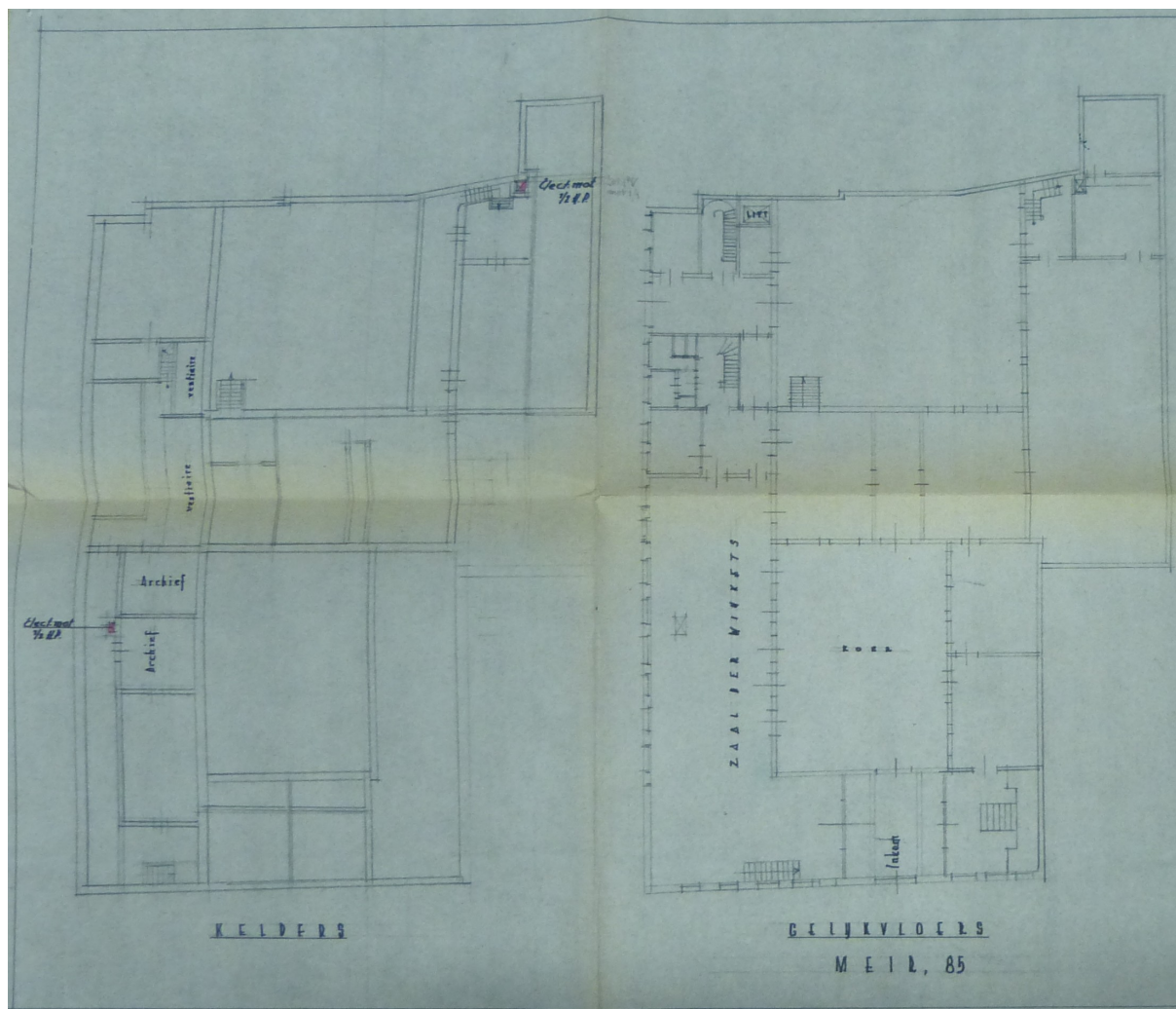

Fig. 21: Kelderplan en grondplan uit 1958 (SAA 25#47511)

3.3 Archeologische voorkennis

Vlakbij het onderzoeksgebied zijn volgens de Centrale Archeologische Inventaris verschillende archeologische waarden aanwezig:

Ten noorden:

- CAI 156432: Frans Halsplein 1. Uit de 16de eeuw werden hier afvalkuilen met keramiek, glas en hoornpitten van runderen vastgesteld. Verder werden ook afvalputten of beerputten uit de 16de tot 17de eeuw vastgesteld, evenals een stortlaag met keramisch afval van een suikerraffinage.³⁴
- CAI 157557: Sint-Jacobsmarkt 56. Vondst van een bronzen penning met de afbeelding van twee mannenbusten uit de 16de of 17de eeuw.³⁵

³⁴ <https://cai.onroendergoed.be/locatie/156432>

³⁵ <https://cai.onroendergoed.be/locatie/157557>

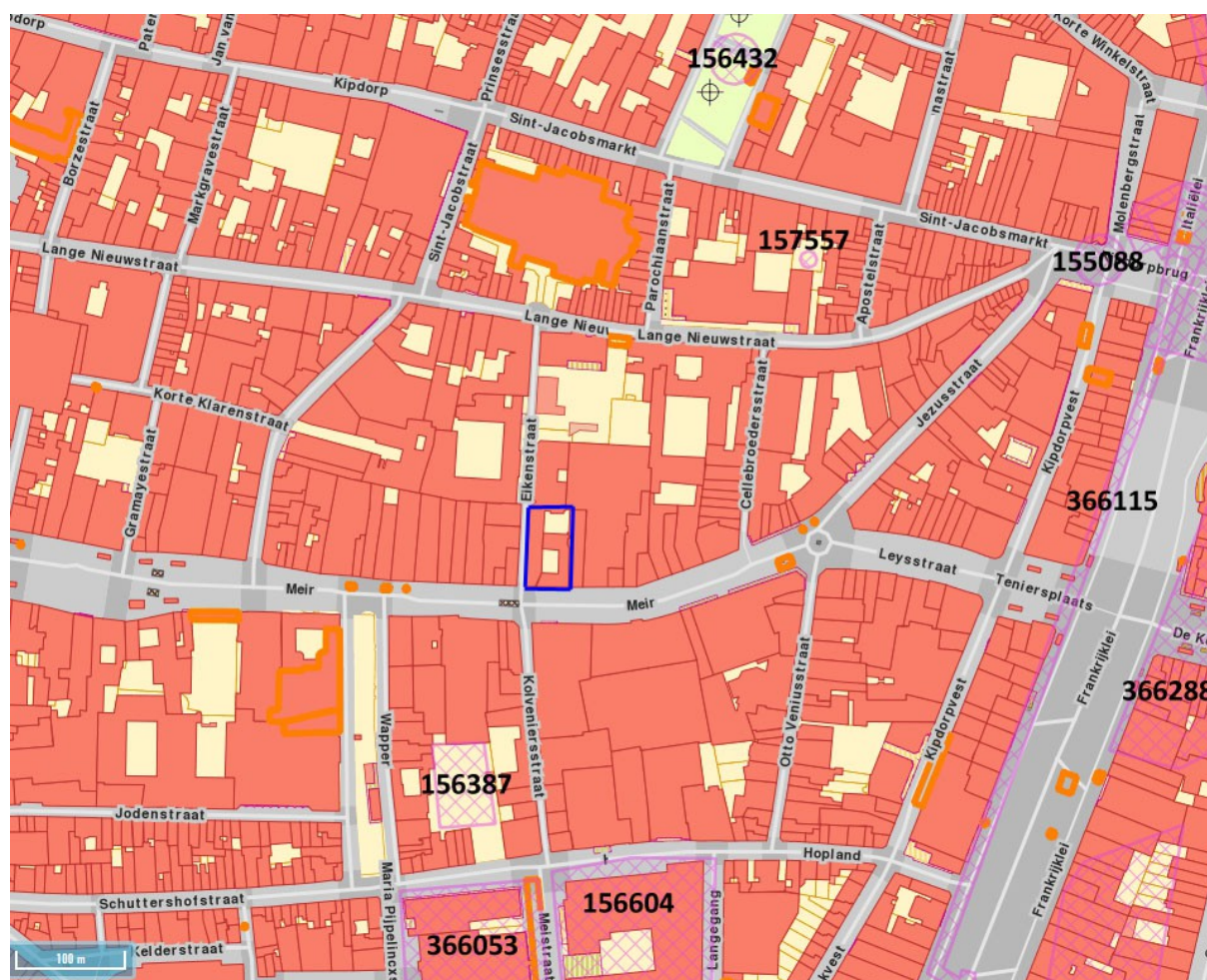

Fig. 22: CAI-kaart (<https://geo.onroenderfgoed.be/>)

Ten oosten:

- CAI 366115: Vestingmuur 1. Vestingmuur uit de 16de eeuw (Spaanse omwalling), onderzocht naar aanleiding van de heraanleg van de leien.³⁶
- CAI 366288: Spaanse vest 8. Verdedigingselement uit de nieuwe tijd.³⁷
- CAI 155088: Sint-Jacobsmarkt – Molenbergstraat. Losse vondst van enkele beenderen en schaatsen.³⁸

Ten zuiden:

- CAI 156387: Rubenshuis.³⁹
- CAI 156604: Klooster van de ongeschoeide karmelieten uit de 17de eeuw. Er werden bouwkundige resten van het kloostercomplex en verschillende afvalcontexten aangetroffen.⁴⁰
- CAI 366053: Kazerne 2. Kazerne uit de nieuwe tijd.⁴¹

Onderzoek in 2015 ter hoogte van Meir 40 bracht een waterput en verscheidene ronde bakstenen afvalputten aan het licht. De meeste structuren waren leeg of bevatten een recente puinvulling,

36 <https://cai.onroenderfgoed.be/locatie/366115>

37 <https://cai.onroenderfgoed.be/locatie/366288>

38 <https://cai.onroenderfgoed.be/locatie/155088>

39 <https://cai.onroenderfgoed.be/locatie/156387>

40 <https://cai.onroenderfgoed.be/locatie/156604>

41 <https://cai.onroenderfgoed.be/locatie/366053>

maar één constructie bevatte nog een oude gebruikslaag. Deze was rijk aan vondstmateriaal en wijst op een datering in de tweede helft van de 16de of het begin van de 17de eeuw.⁴²

Aan de Meir werden in het verleden bij archeologisch onderzoek ook resten aangetroffen uit de ijzertijd of de Romeinse periode.⁴³ Het gaat bijvoorbeeld om enkele kuilen ter hoogte van Meir 77-79.⁴⁴ Ook ter hoogte van het Sint-Jan Berchmanscollege werden resten uit de ijzertijd aangetroffen. Het gaat om scherven van een diepe schaal met licht uitstaande hals, een hoge schouderpartij, een weinig benadrukte buikknik, een besmeten buik en een vlakke bodem. De vondsten konden helaas niet gerelateerd worden aan grondsporen.⁴⁵

De gekende archeologische waarden omvatten voornamelijk resten van stadsomwalling en bebouwing. De bebouwing heeft enerzijds een woonfunctie en anderzijds een militaire functie. Ook werden sporen uit de ijzertijd aangetroffen aan de Meir. De archeologische verwachting die hieruit volgt, omvat de mogelijke aanwezigheid van bewoningsresten uit de ijzertijd of Romeinse tijd enerzijds en uit de middeleeuwen tot nieuwste tijd anderzijds.

42 Vervoort/Claessens/Reyns 2016, 71

43 Mondelinge mededeling Tim Bellens

44 Hendriks in voorbereiding

45 Ackermans/Warmenbol 1985, 3

4 Resultaten terreinonderzoek

4.1 Toegepaste methoden & technieken

Binnen het projectgebied dienden alle ingrepen met impact op de bodem ter hoogte van de bestaande kelders alsook ter hoogte van niet-onderkelderde vloerniveaus/binnenkoeren te worden begeleid door de vergunninghouder.

De uitbraak van kelders gebeurde onder begeleiding van de archeologen. Historische kelders (ouder dan de 19de eeuw) werden op archeologische wijze gedocumenteerd. De afgraving gebeurde door een graafmachine met kantelbak waarvan de bakbreedte minstens 1,8 m bedroeg. Er werden kleinere graafbakken of een mini-graver voorzien om puinvullingen/verstoringen machinaal te verwijderen.

Opgelegde opgravingsvlakken mochten niet betreden worden met de kraan en/of ander zwaar materieel. Indien meerdere vlakken werden aangelegd, werd het bovenliggende vlak steeds volledig afgewerkt vooraleer verdiept werd. Stenen structuren werden niet uitgebroken tenzij dit noodzakelijk was voor het verder onderzoek of voor de veiligheid.

5 Stratigrafische opbouw en bodem

Onder de huidige verharding en funderingslaag werd een geelbruine puinrijke ophogingslaag vastgesteld met een dikte van circa 80 cm (L2) (Fig. 23 en Fig. 25). De laag bevatte een randfragment industrieel rood aardewerk. Hieronder bevindt zich een cultuurlaag (L5/7), de originele A-horizont, waarvan de onderzijde zich op circa 175 cm onder het huidige maaiveld bevindt. De vondsten die hier uit werden gerecupereerd, bestaan uit een randfragment grijs aardewerk van een teil en twee wandfragmenten grijs aardewerk. Een bodem- en twee wandfragmenten in Langerwehe steengoed zijn aanwezig, maar konden niet aan een vorm worden toegewezen. Verder bestaan de vondsten uit rood aardewerk met, naast vijf wandfragmenten die niet aan een vormtype kunnen toegeschreven worden, een randfragment van een grape of kamerpot. Ook werd een fragment pleister aangetroffen met verguldsel. De A-horizont is rechtstreeks op de C-horizont (vaste ongeroerde bodem) gelegen (Fig. 24). Deze bestaat bovenaan uit lemig zand en dieper uit zand. Op een diepte van circa 3,00 m onder het maaiveld bevindt zich de geologische ondergrond. Deze wordt gekenmerkt door blauwgroen zand met een hoge concentratie schelpen (tertiaire zanden).

Fig. 23: Noordelijk profiel in sector 3A

Fig. 24: Zuidelijk profiel in sector 3A

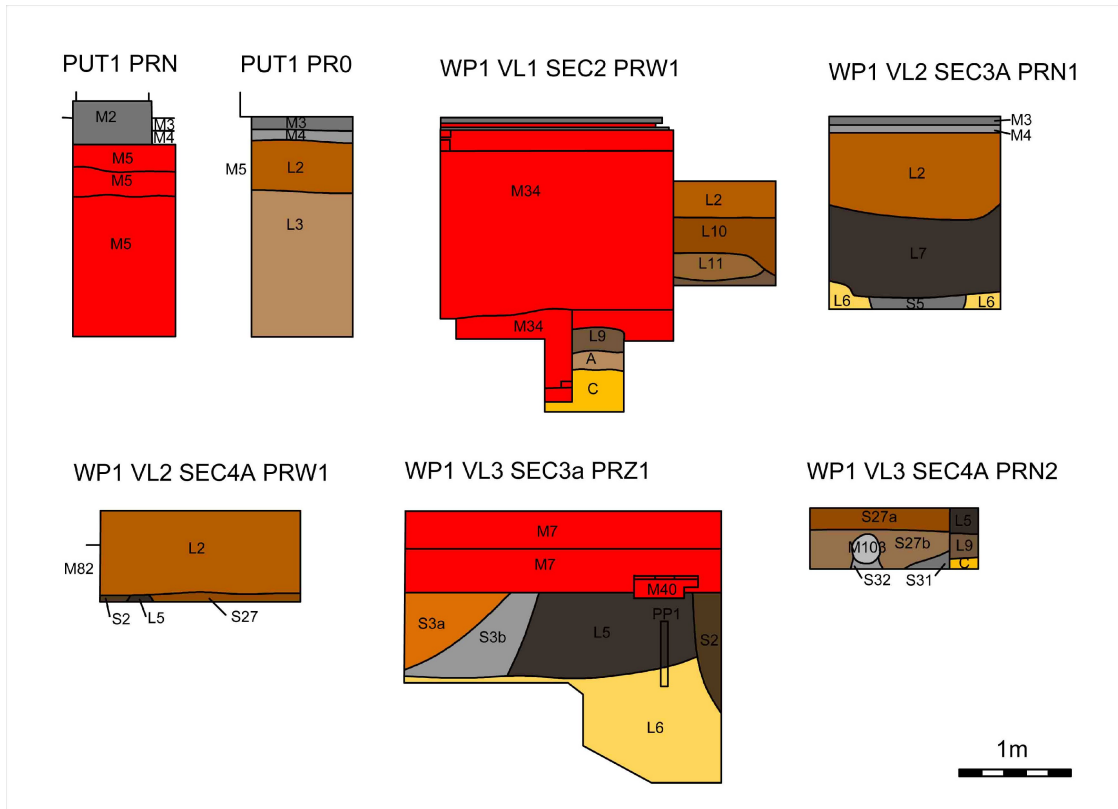

Fig. 25: Geregistreerde bodemprofielen

Fig. 26: Situeringplan vlak 3

6 Kuilen uit de 14de tot 16de eeuw

In het archeologisch vlak aangelegd op de moederbodem werden in het oosten enkele kuilen vastgesteld (S5, 8, 9 en 30) (Fig. 29 en Fig. 33). De kuilen zijn komvormig met steile wanden. Een aantal is gegraven tot net in de tertiaire ondergrond. Daarom wordt vermoed dat de kuilen werden aangelegd voor de winning van zand (bijvoorbeeld voor mortelproductie). De kuilen werden secundair gebruikt om afval in te storten.

Een kuil (S8), vermoedelijk 14de- of begin 15de-eeuws, leverde verschillende hoornpitten op (Fig. 30). De aanwezigheid van de hoornpitten wijst op leerlooiersactiviteiten of hoornbewerking op of nabij de site. Dit past duidelijk in de historische context van de omgeving, waarbij dit deel van Antwerpen in gebruik was als ambachtelijke zone (zie historische gegevens). Op de nabijgelegen site Meir 40 werd een bakstenen kuip (M1) vastgesteld waarbij in de dempingslaag (L1), te dateren op het einde van de 15de tot het begin van de 16de eeuw, onder de botfragmenten zich verschillende hoornpitten van runderen bevinden. De aanwezigheid in deze context van hoornpitten in de vulling is opmerkelijk, aangezien ze vaak geassocieerd worden met slachtafval of met ambachtelijke activiteiten zoals leerproductie en hoornbewerking. Het overige vondstenmateriaal wijst echter allemaal in de richting van huishoudelijke consumptie. Het is dan ook een moeilijke vraag hoe de hoornpitten in de laag terecht gekomen zijn. De ligging van het onderzoeksterrein vlak bij de leerlooierskapel is mogelijk een aanwijzing voor de herkomst van de hoornpitten. Misschien lag afval in de buurt opgeslagen en werd het aangewend voor het dempen van structuur M1 bij opgave.⁴⁶ Alleszins bevestigt ze het ambachtelijke karakter van dit stadsdeel.

Kuil S8 is erg interessant in de reconstructie van het consumptiepatroon van zijn vormers, maar ook om inzicht te krijgen in het leerlooiersambacht en eventuele andere ambachten. De kuil met minimale afmetingen van 0,90 bij 1,15 m is bewaard tot een diepte van circa 1,50 m en wordt doorsneden door de insteek (S3) van muur M6. Dit is de gevel van de vooruitspringende kelder van de gebouwvleugel ten oosten van de binnenkoer, opgericht in de jaren '50 van de 20ste eeuw (zie verder). De kuil heeft twee vullingen. De bovenste is donker zwartbruin, de onderste donker grijsbruin.

Een fragment baksteen en een rand, een bodem en twee wandfragmenten in grijs aardewerk zijn aanwezig. De rand is toe te wijzen aan een teil. Het rood aardewerk omvat een rand- en een wandfragment van een vergiet (Fig. 27: 4), een teil waarvan het volledige profiel is bewaard (Fig. 27: 8), een randfragment van een andere teil (Fig. 27: 6), een randfragment van een deksel (Fig. 27: 2), twee grapes, respectievelijk vertegenwoordigd door een en twee randfragmenten (Fig. 27: 3 en 5), een randfragment van een pan en een wandfragment van een tuitpot. Twee bodem- en zeven wandfragmenten in rood aardewerk (Fig. 27: 7) kunnen niet toegewezen worden aan een specifiek vormtype. Op vlak van steengoed zijn een rand- en een wandfragment van een kom in Raeren steengoed (Fig. 27: 1) aanwezig en twee wandfragmenten Langerwehe steengoed. Naast aardewerk zijn ook twee wandfragmenten glas van een maigelbecher in woudglas gerecupereerd, naast enkele metaalvondsten. Deze omvatten een kandelaar in koperlegering. Het object was gecorrodeerd en diende behandeld te worden om de goede bewaring ervan te verzekeren (Fig. 28). Ook is een naald of speld aangetroffen, naast een fragment ijzer, mogelijk van beslag. Ook werden verschillende botfragmenten vastgesteld (zie verder).

Specifiek aan laag a konden twee dakpanfragmenten, een wandfragment grijs aardewerk, vijf wandfragmenten rood aardewerk, een wandfragment Raeren steengoed en een wandfragment Rijnlands roodbeschilderd aardewerk toegewezen worden. Het Rijnlands roodbeschilderd aardewerk hoort thuis in de volle middeleeuwen en is wellicht als intrusief te beschouwen.

⁴⁶ Vervoort/Claessens/Reyns 2016, 26-27

Voorts bevatte de laag een ijzeren nagel en verschillende botfragmenten die verder besproken worden. Laag b leverde nog een rand- en een bodemfragment op van een kom in grijs aardewerk (Fig. 27), naast een niet nader te determineren bodemfragment rood aardewerk en een vijftal botfragmenten.

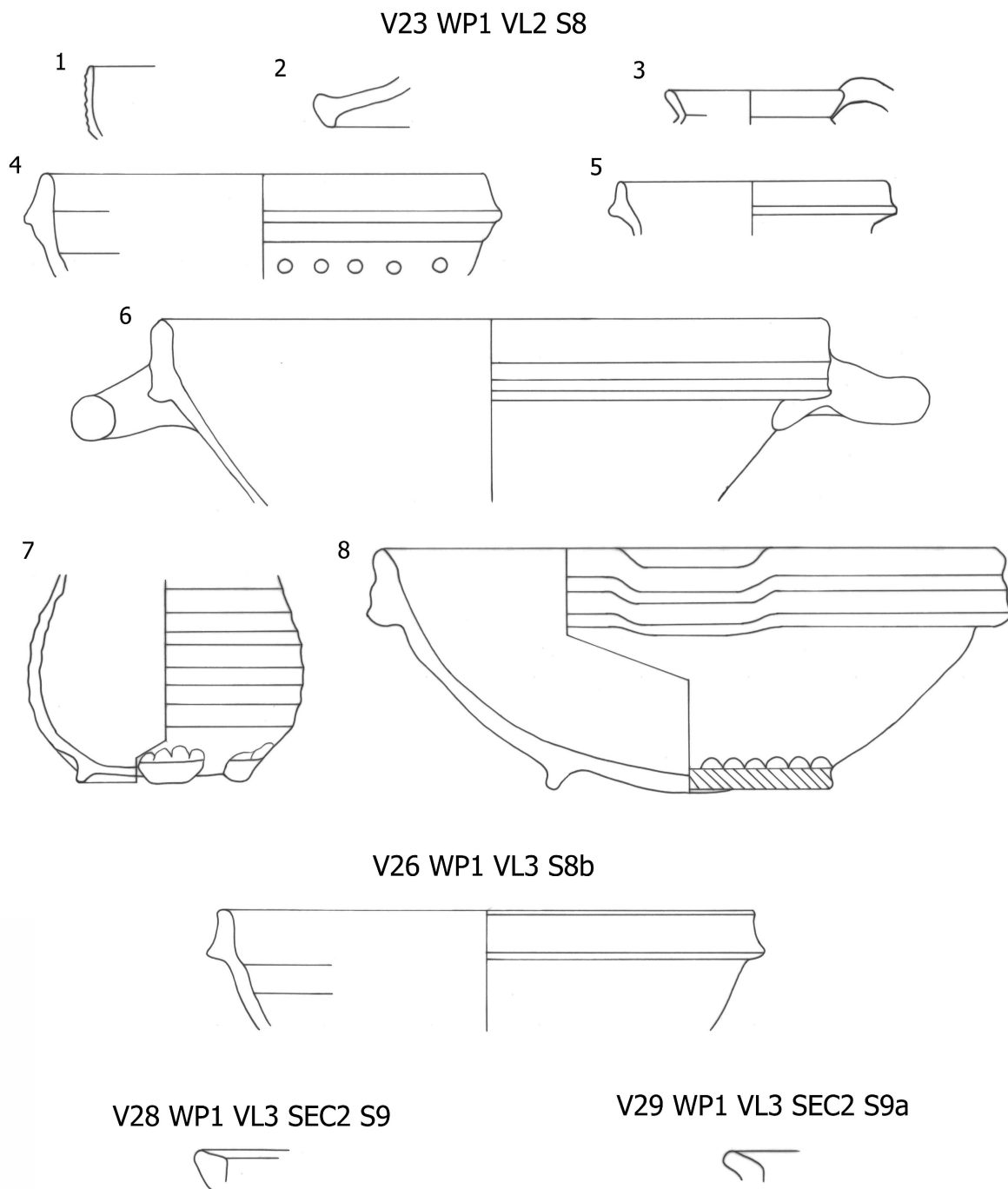

Fig. 27: Tekeningen vondstmateriaal uit kuilen S8 en S9 (schaal 1/3)

Fig. 28: Geconserveerde kandelaar in koperlegering uit kuil S8, laag a

Verder inzicht in het consumptiepatroon van de vormer van het vondstenensemble, en in eventuele ambachten uit de buurt kan verkregen worden door middel van onderzoek van botanische macroresten en archeozoölogie, inclusief de visresten. In de zeefstalen van de kuil (MB01 en MB02) werden echter geen zaden of vruchten aangetroffen, waardoor onderzoek naar botanische macroresten niet kon uitgevoerd worden. Zowel het manueel ingezamelde bot als het bot uit de zeefresten werd door een onderzoeker gespecialiseerd in archeozoölogie bekeken.⁴⁷ Visresten vormen een zeer goede indicator voor de socio-economische achtergrond van de consument.

⁴⁷ Onderzoek botmateriaal uitgevoerd door Chiara Cavallo, ChC Consult / Zooarch

Het botmateriaal is lichtgeel van kleur met een bros oppervlak. Het is matig gefragmenteerd. De fragmentatie van het materiaal is te wijten aan menselijke activiteiten. Nauwelijks werden snijsporen en/of haksporen genoteerd. Slechts 2% van het materiaal is verbrand en het betreft alleen zeer kleine fragmenten. Slechts in een geval zijn er sporen van vraat genoteerd. Dit betekent dat het materiaal vermoedelijk snel in de afvalkuil werd gestort. De conservering van het botmateriaal uit S8 is goed, waardoor inzicht in het soortenspectrum, indeling in skeletelementen en leeftijdbepaling voor zoogdieren mogelijk is. Maten kunnen genomen worden, voornamelijk in het geval de hoornpitten.

Spoor 8		Zoogdieren			Vissen	Vogels	Mollusc	
	verzamelwijze	Aantal	Indet	Determ.	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal
S8	Hand	137	70	67	137	-	-	
S8	Hand	53	50	3	53			
S8a	Hand	30	10	20	30	-	-	
S8a	#5mm	67	50	14	64	1	2	
S8a	#2mm	118	75	-	75	40	3	
S8b	Hand	33	30	3	33			
S8b	#5mm	127	116	3	119	5	2	1
S8b	#2mm	203	152	3	155	45	3	
totaal		768						

Tabel: Aantal botresten per diercategorie uit context S8

context	Rund		Schaap/geit		Varken		Overige	
	D	B	D	B	D	B	D	B
S8	-	56	-	4	-	7		
S8	-	3	-	-	-	-		
S8a	-	19	-	1	-	-		
S8a (5mm)	-	9	-	5	-	-		
S8b (2mm)	-	-	-	-	-	-		
S8b	-	3	-	-	-	-		
S8b (5mm)	-	2	-	1	-	-		
S8b (2mm)	-	-	1	-	-	-		2*

* micro

Tabel: Aantal determineerbare kiezen en/of tanden (D=dentes) t.o.v. van beenderen (B) van zoogdieren uit context S8.

Bij het handverzamelde materiaal zijn meerdere soorten zoogdieren aanwezig: rund, varken en schaa/geit. De botten van rund betreffen fragmenten van schedels en hoornpitten, samen met overige delen van het skelet (ribben, wervels, middenvoetsbeen, schouderblad). Eén behoort tot een stier, een andere tot een koe en mogelijk een jonge stier. Er zijn geen snijsporen. Een cirkelvormige fragmentatie op het frontale deel van een schedel wijst op een hard klap, waardoor het dier vermoedelijk werd gedood. Varken is vertegenwoordigd door resten van de schedel en van de poten (dijbeen en scheenbeen). De resten van schaa/geit betreffen ook schedel en poten (scheenbeen).

Specifiek aan laag a zijn, wat betreft het handverzamelde materiaal, fragmenten van hoornpitten, naast niet nader te determineren kleine resten (splinters), die mogelijk uit de schedels en hoornpitten afkomstig zijn. Daarnaast zijn er resten van een onvolgroeide distale *femur* (dijbeen) en van een volgroeid schouderblad, allebei van rund. Vraatsporen zijn aanwezig op het distale deel van de *femur*. Een bovenkaak (*maxilla*) van schaap/geit met volledige permanent gebit is aanwezig. Het betreft een volwassen individu.

Het botmateriaal uit het gezeefde bulkstaal uit laag a bestaat voornamelijk uit niet-identificeerbare kleine zoogdierresten (splinters), maar ook uit fragmenten van vissen en vogels. Bij de niet te determineren splinters, zijn er een aantal verbrand (gecalcineerd). Bij de determineerbare zoogdierresten zijn resten van schedels en hoornpitten van rund aanwezig. Een complete hoornpit van een jong dier, mogelijk een kalfje, is aanwezig. Van schaap/geit zijn er resten van een poot aanwezig (een compleet vergroeid middelvoetsbeen, een *phalanx1* en een *phalanx3*). Vermoedelijk behoren deze resten tot één individu. Op basis van de vorm van het middelvoetsbeen is het mogelijk dat het van een schaap is. Een enkel, niet nadere te determineren, fragment van een zoogdier is verbrand. Vijf resten van vogels zijn aangetroffen. Het betreft een deel van de vleugel (*carpusmetacarpus*) van een (tamme) gans. Het bot is gefragmenteerd en gecalcineerd. Verder gaat het om een fragment (*diaphysis*) dat niet nadere te determineren is. Het is ook verbrand. Drie andere kleine resten van vogels zijn niet-determineerbaar, hoewel een ervan wel is toe te wijzen aan een klauw. De restanten van vissen bestaan uit wervels en vinnen. Het betreft kleine vissen, mogelijk palingen en haringen. Ook een viswervel van kabeljauw is aanwezig.

In laag b zijn bij het handverzamelde materiaal grote botten van rundschedels aangetroffen. De hoornpitten zijn niet helemaal compleet en niet goed bewaard, zoals bij laag a. Twee exemplaren behoren mogelijk tot stieren/ossen en een tot een koe. Geen snij- of haksporen werden genoteerd. In het zeefresidu zijn relatief veel kleine fragmenten van zoogdieren aanwezig, waarvan twee verbrand (verkoold) en 10 gecalcineerd. Twee fragmenten zijn afkomstig van schedels van rund met bijbehorende hoornpit, maar er zijn ook veel kleine resten (splinters), mogelijk afkomstig uit de schedels. Een snijtand (*incisive*) is van schaap/geit. Naast kleine gefragmenteerde resten van vogels zijn twee fragmenten van een poot en van een vleugel. Twee onderkaken zijn van microfauna (muizen). Daarnaast zijn wervels van vissen aanwezig, waarvan drie verbrand. Het betreft kleine vissen, onder andere mogelijk paling, haring, platvissen en schelvis. Ook is een fragment van een kokkel vastgesteld.

Als conclusie bij het botmateriaal kan gesteld worden dat het materiaal is gekarakteriseerd door een opvallende aanwezigheid van delen van rundschedels met complete hoornpit. Het betreft altijd een enkele hoornpit met het bijhorende deel van het *frontale* (voorkant) en mogelijk het *occipitaal* (achterkant), waarvan ook resten zijn aangetroffen. Het gaat om het laterale deel van de schedel. Geen complete schedels zijn aangetroffen. Deze resten worden geïnterpreteerd als het resultaat van leer- en mogelijk ook hoornbewerking. De schedel is in twee, langs de *frontale sutura* (hechting), gebroken om de huid (en mogelijk ook de hoorn) van de schedel zoveel mogelijk intact te villen. De schedels zijn afkomstig van dieren van verschillende leeftijd en geslacht. De runderen behoren tot het 'short horned' type, wat wijst op een populatie van lokale afkomst (niet geïmporteerd). De vondsten, ondanks hun veel kleinere hoeveelheid, kunnen vergeleken worden met een gelijktijdig context op de Garenmarkt (15de eeuw) in Brugge, waar een grote hoeveelheid hoornpitten en schedels van rund werd aangetroffen en geïnterpreteerd als het afval van een leerlooierij.

Naast de ambachtelijke activiteiten is er bewijs voor consumptieafval door de aanwezigheid van vleesrijke delen van rund en varken. De resten (schedel en poot) van schaap/(geit) zouden gerelateerd kunnen worden aan leerlooierij. De consumptie van vogels lijkt gering. Vissen,

voornamelijk kleine vissen, werden gegeten. Deze laatste twee dieren categorieën werden uitsluitend bij de zeefstalen aangetroffen.

Kuil S9 is te dateren op het einde van de 15de eeuw of in de 16de eeuw. De kuil met minimale afmetingen van 0,8 bij 1,2 m en een bewaarde diepte van circa 0,95 m, wordt doorsneden door S10 – een verstoring – en muur M48. De muur maakt deel uit van de gevel ten zuiden van de binnenkoer en is vermoedelijk te dateren in het begin van de 16de eeuw (zie verder). S9 heeft vier vullingslagen. De bovenste is donker oranjebruin (a). Hieronder volgen een donkergrijze (b), een donkerbruine (c) en een grijze laag (d). Kuilen S5 en 30 zijn twee gelijkaardige rechthoekige donkerbruine kuilen. Ze worden doorsneden door S29, een verstoring. De verstoring is de gedempte aanleg sleuf van een riolering van de oostelijke gebouwvleugel (M113), opgericht in de jaren '50 van de 20ste eeuw. De kuilen S5 en 30 met een breedte van circa 70 cm en een lengte van respectievelijk 1,45 en 0,85 m hebben een vlakke bodem en steile wanden (Fig. 31 en Fig. 32). De kuilen zijn bewaard tot een diepte van circa 50 cm.

Fig. 29: Kuilen S8 en 9

Fig. 30: Doorsnede kuil S8

Fig. 31: Kuil S30

Fig. 32: Doorsnede kuil S30

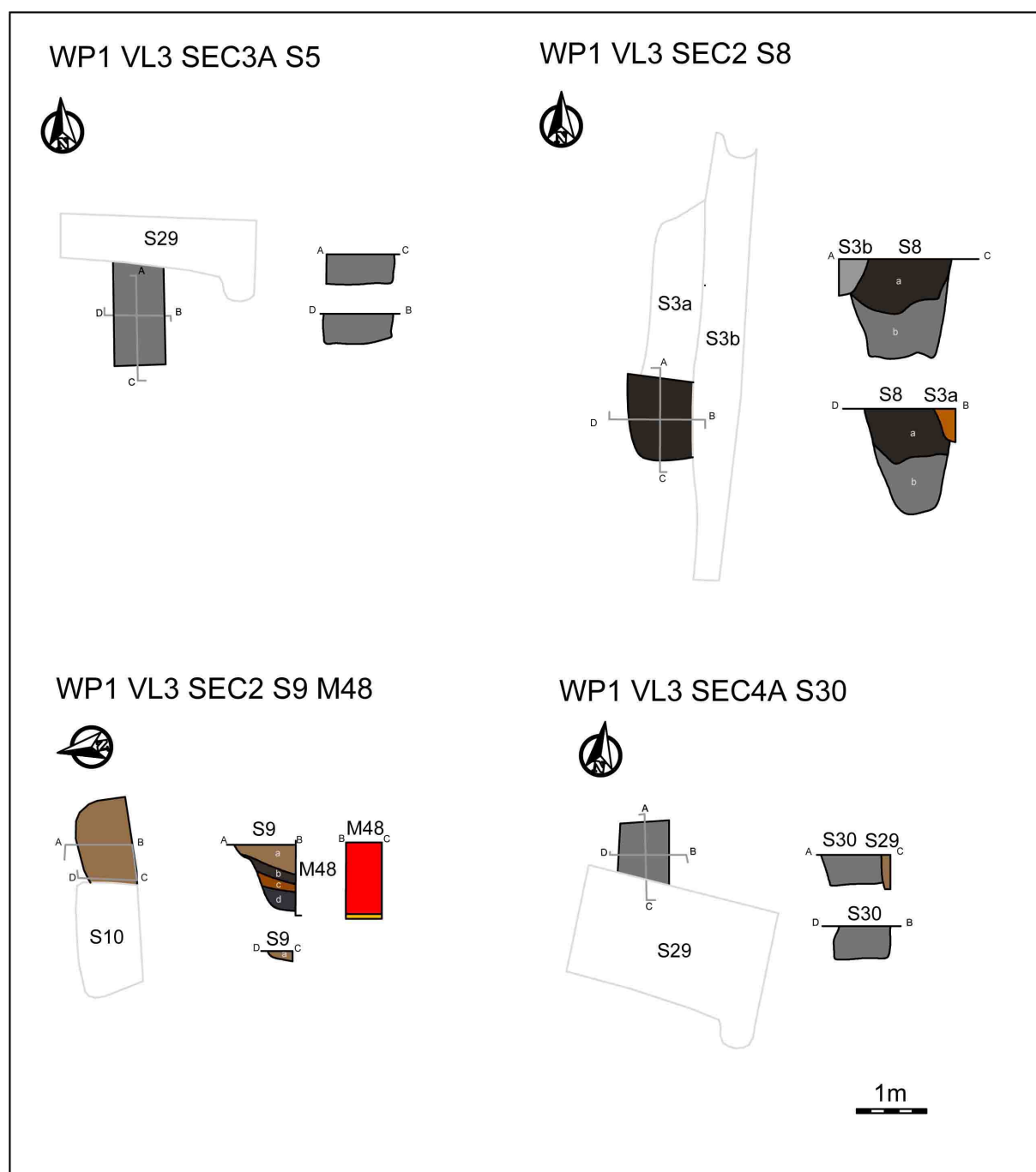

Fig. 33: Grondplan en doorsnedes van kuilen S5, 8, 9 en 30

S9 leverde twee wand- en een oorfragment op in grijs aardewerk. Een randfragment, is mogelijk van een pan, in rood aardewerk (Fig. 27). Een bodemfragment in rood aardewerk kan toegewezen worden aan een bord. Een ander fragment kon niet aan een vorm worden toegewezen. Daarnaast leverde het spoor een wandfragment Raeren steengoed en een wandfragment van een maigelbecher in woudglas op. Specifiek aan laag a konden een rand- en twee wandfragmenten toegewezen worden aan een kom in grijs aardewerk (Fig. 27). Drie wandfragmenten rood aardewerk, een wandfragment Raeren steengoed en een wandfragment Langerwehe steengoed zijn niet toe te wijzen aan een vorm. In het spoor zijn voorts nog vier fragmenten ijzer aangetroffen, waaronder drie nagels.

Op één wandfragment Raeren steengoed na bestaat het vaatwerk uit kuil S5 uitsluitend uit rood aardewerk. Een randfragment behoort tot een grape. Een rand- en zeven wandfragmenten zijn niet aan een vormtype toe te wijzen. Een leisteenfragment, te interpreteren als dakbedekking, heeft een doorboring. Kuil S30 leverde niet nader te determineren wandfragment Raeren steengoed op. Verder omvat het vaatwerk ook uitsluitend rood aardewerk. Telkens één randfragment kan toegewezen worden aan een teil (Fig. 34: V36 1 en V38 5), een deksel (Fig. 34 V38 3) en een kom (V38 2 en 4). Twee grapes zijn telkens door een randfragment vertegenwoordigd (Fig. 34: V36 2 en Fig. 34: V38 1). Verder zijn nog twee ijzeren nagels aanwezig.

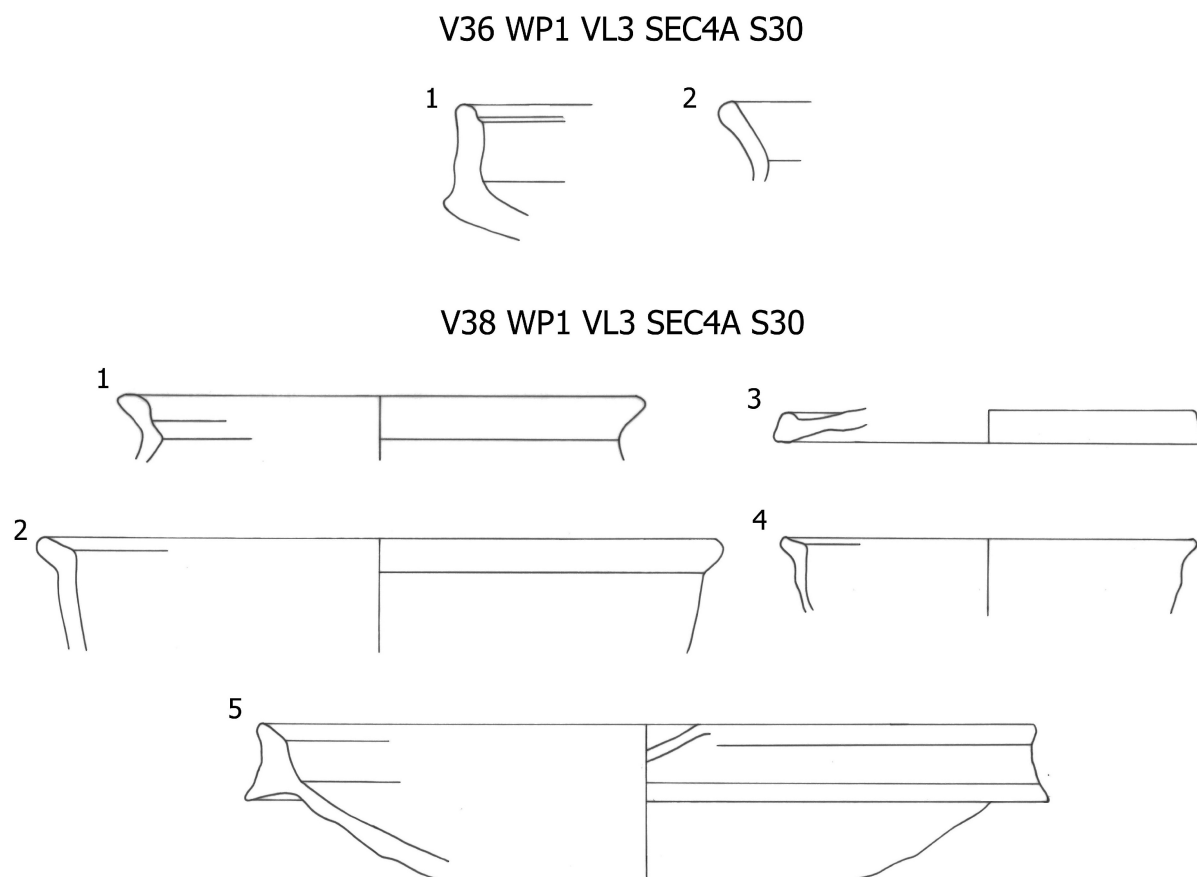

Fig. 34: Tekeningen vondstmateriaal uit kuil S30 (schaal 1/3)

Nog enkele paalsporen en kuilen werden in het zuiden van de onderzoekszone vastgesteld, ter hoogte van het vlak aangelegd aan de bovenzijde van de C-horizont (Fig. 35 en Fig. 38). Een van de kuilen, met afmetingen van circa 75 cm bij minimaal circa 45 cm en een bewaarde diepte van circa 15 cm, leverde geen vondsten op (S17). Een andere kuil (S18), die de eerste doorsnijdt, is komvormig met aan de oostzijde een uitstaande wand en aan de westzijde een steile wand (Fig. 36). Ze heeft twee vullingslagen. Bovenaan bevindt zich een homogeen donkergrijs pakket, gevolgd door een donker zwartgrijs pakket. De afmetingen bedragen circa 1,25 bij 0,70 cm en de bewaarde diepte bedraagt circa 45 cm. Het spoor leverde vondsten op, te dateren in de 15de of 16de eeuw. Twee andere (S20-21) hebben een puinvulling (Fig. 37). Ze kunnen niet gedateerd worden.

Fig. 35: Kuilen S16-18

Fig. 36: Doorsnede kuil S18

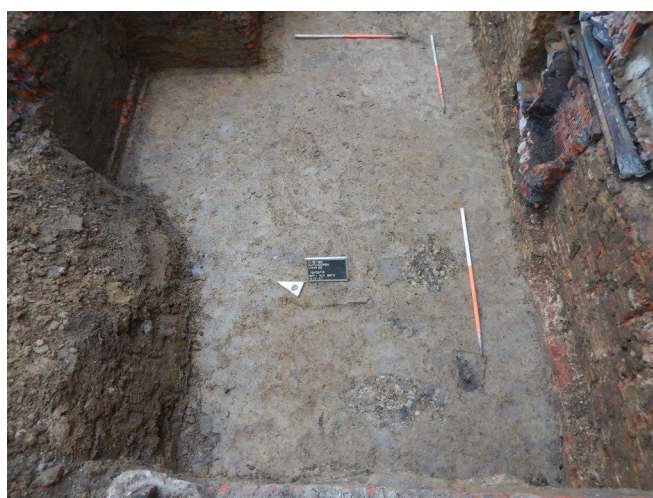

Fig. 37: Paalsporen S20 en 22

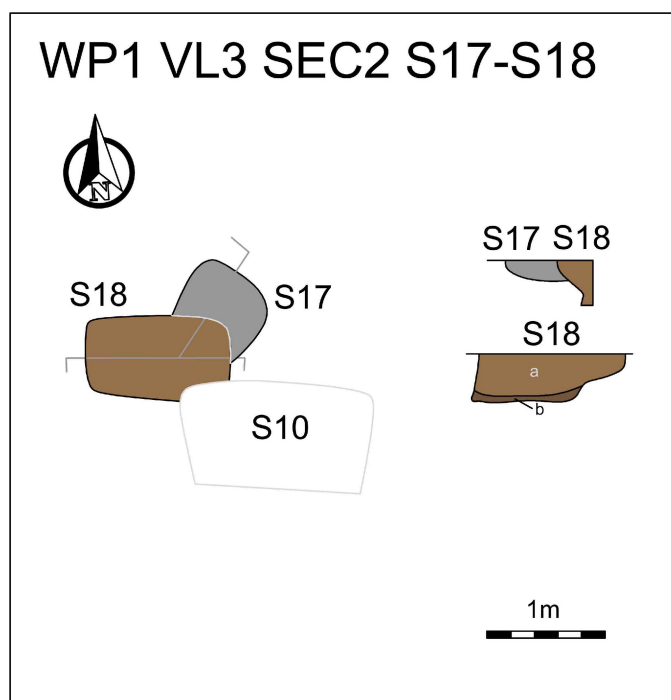

Fig. 38: Grondplan en doorsnedes kuilen S17 en 18

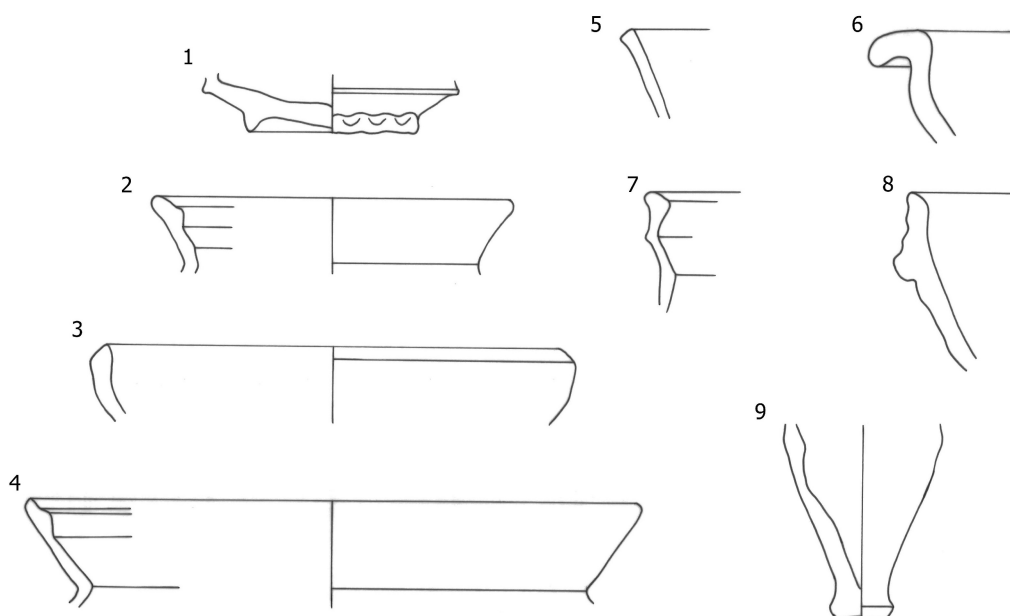

Fig. 39: Tekeningen vondstmateriaal uit kuil S18 (schaal 1/3)

Het vondstmateriaal uit S18 omvat een randfragment grijs aardewerk dat toegewezen kan worden aan een kom. Twee wandfragmenten in grijs aardewerk kunnen niet gekoppeld worden aan een vormtype, net als twee wandfragmenten Raeren steengoed. Het vaatwerk bestaat verder uitsluitend uit rood aardewerk. Een bodemfragment behoort tot een vergiet, twee oorfragmenten tot een steelkom, een randfragment tot een kom (Fig. 39: 3), een bodemfragment tot een beker (Fig. 39: 9), twee randfragmenten tot een teil (Fig. 39: 8), een randfragment tot een kan of kruik (Fig. 39: 7) en een randfragment tot een kamerpot (Fig. 39: 6). Drie grapes of kamerpotten zijn ook aanwezig, waarvan twee gelijkaardige exemplaren telkens door een randfragment zijn vertegenwoordigd (Fig. 39: 2, 4 en 5). Drie bodemfragmenten (Fig. 39: 1), vijf oorfragmenten en 29

wandfragmenten in rood aardewerk zijn niet aan een vormtype toe te schrijven. Daarnaast zijn nog fragmenten bot aanwezig, een naald of speld in koperlegering en een fragment ijzer, dat mogelijk van beslag is.

In het uiterste zuidwesten (Fig. 41 en Fig. 42) werd nog een donkere bruingrijze ovale kuil (S28) (Fig. 43 en Fig. 44) vastgesteld met steile wanden. Deze wordt doorsneden door de fundering van de gevel aan de westzijde van de binnenkoer (M93 en M107), die teruggaat tot in de vroege 16de eeuw. De breedte van de kuil bedraagt circa 1,15 m bij minimaal circa 75 cm. De kuil heeft vier opvullingslagen. Bovenaan is een homogene donkerbruine laag aanwezig (a), gevolgd door een homogene bruine (b), een donkere grijsbruine (c) en een bruine laag (d). De bewaarde diepte bedraagt circa 1,15 m. Het vondstmateriaal is erg beperkt en wijst op een datering in de late middeleeuwen. Laag a leverde een wandfragment Raeren steengoed op en laag c een rand van een drinkschaal in Siegburg steengoed. Er werd ook een riemgesp gerecupereerd uit laag a van kuil S28. Om verdere degradatie van dit object te voorkomen, bleek conservatie noodzakelijk (Fig. 40). Bij het conserveren bleek van de gesp geen metaal meer over en is deze uiteengevallen.

Fig. 40: Gesp uit kuil S28 voor conservatie

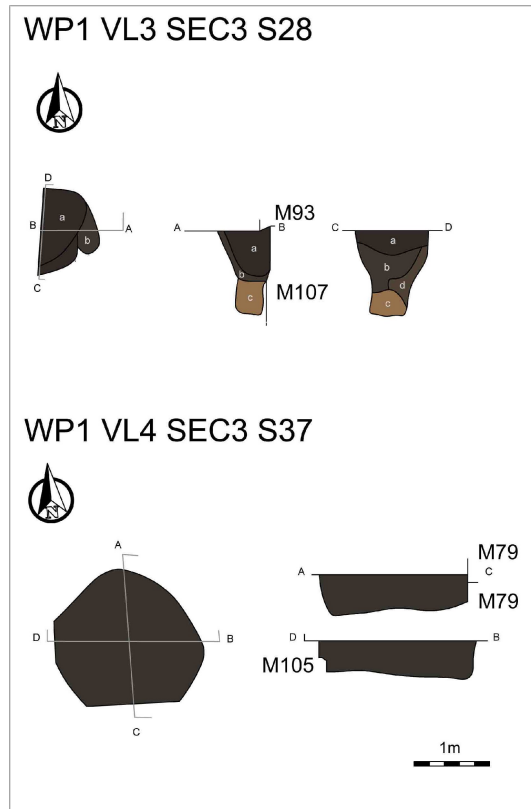

Fig. 41: Grondplan en doorsnedes kuilen S28 en 37

Fig. 42: Overzicht vlak 3 (bovenzijde moederbodem) in het zuidwesten van de onderzoekszone

Fig. 43: Kuil S28

Fig. 44: Doorsnede kuil S28

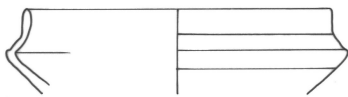
Fig. 45: Kuil S37

Onder een keldertrap uit 1954 (M34/53), die toegang biedt tot de vleugel ten zuiden van de binnenkoer, werd een ronde kuil met een diameter van circa 2 m vastgesteld (S37). Ze wordt ook doorsneden door muren uit het begin van de 16de eeuw tot 1750 (M79 en M105) (Fig. 45). De kuil met bruinrijze gevlekte vulling is bewaard tot een diepte van circa 50 cm en heeft een vrij vlakke bodem en steile wanden (Fig. 46). De kuil leverde vondstmateriaal op dat kan aansluiten bij de datering van de hoger vermelde kuil met hoornpitten (S8). S37 leverde één duidelijk hoornpitfragment op. Wat het aardewerk betreft, zijn twee wandfragmenten grijs aardewerk en drie wandfragmenten Siegburg steengoed aanwezig. Het overige vaatwerk bestaat uit rood aardewerk. Het gaat om randfragmenten van minstens twee kommen (Fig. 47: V42 en V43 3). Verder zijn een pan (Fig. 47: V40), een kamerpot (Fig. 47: V43 2) en een grape (Fig. 47: V44) te identificeren. Vijf bodemfragmenten (Fig. 47: V43 1) en 50 wandfragmenten zijn niet aan een vorm toe te schrijven. Een fragment industrieel glas is wellicht intrusief. Verder zijn nog drie ijzeren nagels en botfragmenten aanwezig.

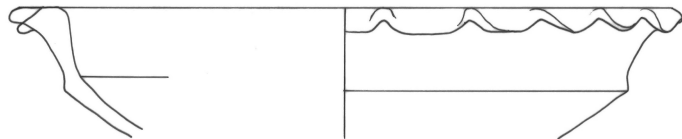

Fig. 46: Doorsnede kuil S37

V33 WP1 VL3 SEC3 S28c

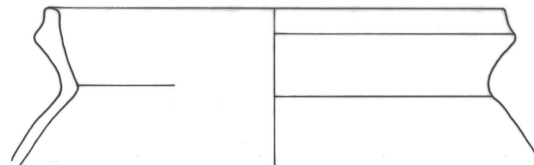
V40 WP1 VL4 SEC3C S37

V42 WP1 VL4 SEC3C S37 COB

V44 WP1 VL4 SEC3C S37 AOB

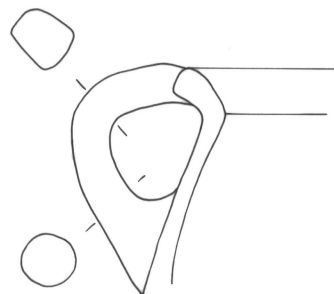

V43 WP1 VL4 SEC3C S37 COD

1

2

3

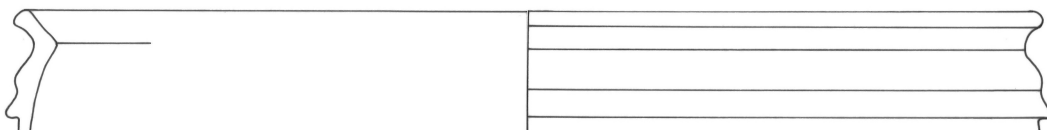

Fig. 47: Tekeningen vondstmateriaal uit kuilen S28 en S37 (schaal 1/3)

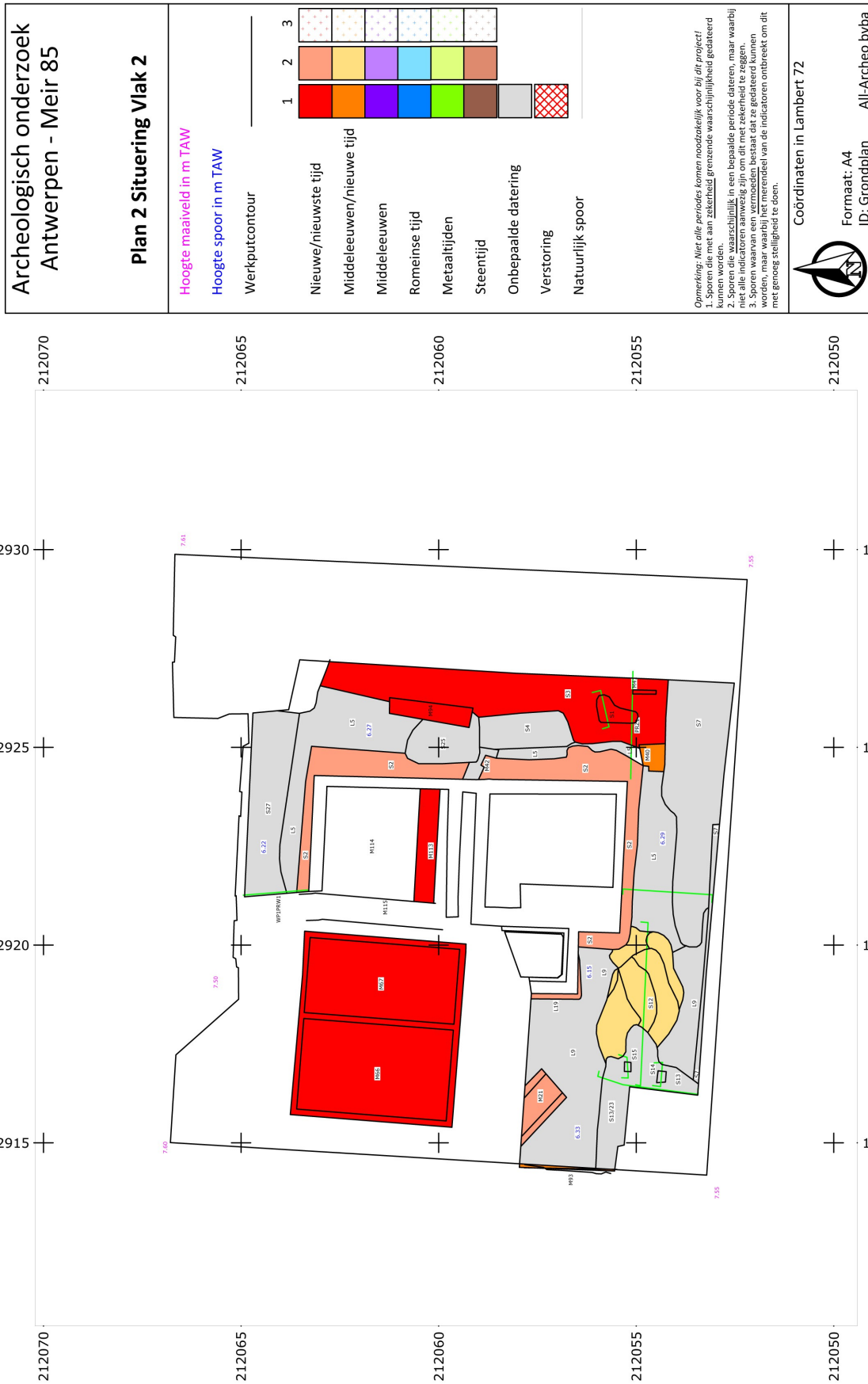

Fig. 48: Situeringsplan vlak 2

7 Sporen en muren uit de nieuwe tijd

7.1 Funderingen van de zuidelijke en westelijke gebouwvleugel

Het aantal muren te dateren voor de 19de eeuw is vrij beperkt. Aan de zuidzijde, deels verstoord door kabels, werd een klein muurfragment vastgesteld (M40) (Fig. 49). Het is opgebouwd uit bakstenen van 17x7x5 cm met lichte witgele kalkmortel. Het lijkt te gaan om het restant van een afwateringsgoot. De funderingen van de gebouwvleugel ten zuiden van de binnenkoer en de gebouwvleugel ten westen van de binnenkoer kennen hun ontstaan in de nieuwe tijd.

Fig. 49: Muur M40

7.1.1 Zuidelijke gebouwvleugel

De zes traveeën lange voormalige tuingevel van het achterhuis vormt de zuidzijde van de tweede binnenkoer (Fig. 50). Een hoger vermeldde eind 15de- of 16de-eeuwse kuil (S9) wordt doorsneden door de fundering van de zuidvleugel (M48). De kuil zorgt zo voor een *terminus post quem* voor de aanleg van het zuidelijke bouwvolume. Dit kan aansluiten bij de bouwhistorische gegevens. Afgaande op de grens tussen het opgaand muurwerk en de fundering, en op basis van de aanwezige ramen, is duidelijk dat het maaiveld van de binnenkoer circa 80 cm lager lag. Dit komt ongeveer overeen met de dikte van de geelbruine puinrijke ophogingslaag bovenaan (zie hoofdstuk 5) (Fig. 53).

De buitenmuren van de kelder zijn opgebouwd uit gerecupereerde bouwmaterialen. Er is een duidelijke bouwnaad op te merken, die aangeeft dat de vleugel in twee fasen is opgericht (Fig. 51) (M48 en M79). Het linkse (M48) is van een twee traveeën diepe kelder met korfboogvormig gewelf onder het oude achterhuis van het diephuis. Hij zit dwars tussen de beide binnenkoeren en vormt zo een centrale ruimte.⁴⁸ Het rechtse (M78-79) behoort tot een kelder met twee ruimtes, elk met een korfboogvormig gewelf, dwars op beide binnenkoeren, zoals dat van de aanpalende kelder van het achterhuis van een langshuis aan de Meir.⁴⁹ Aan de eerste binnenkoer zijn de beide steekkappen bewaard ter hoogte van de westelijke kelderruimte. Deze dienden voor een kelderraam (naast poort) en één – dieper ingestoken – waar ooit een trap moet bestaan hebben als keldertoegang.⁵⁰ Het perceel van het diephuis is in de vroege 16de eeuw samengevoegd met het langshuis links ervan.⁵¹

48 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 119

49 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 120-122 en 195

50 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 122

51 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 119

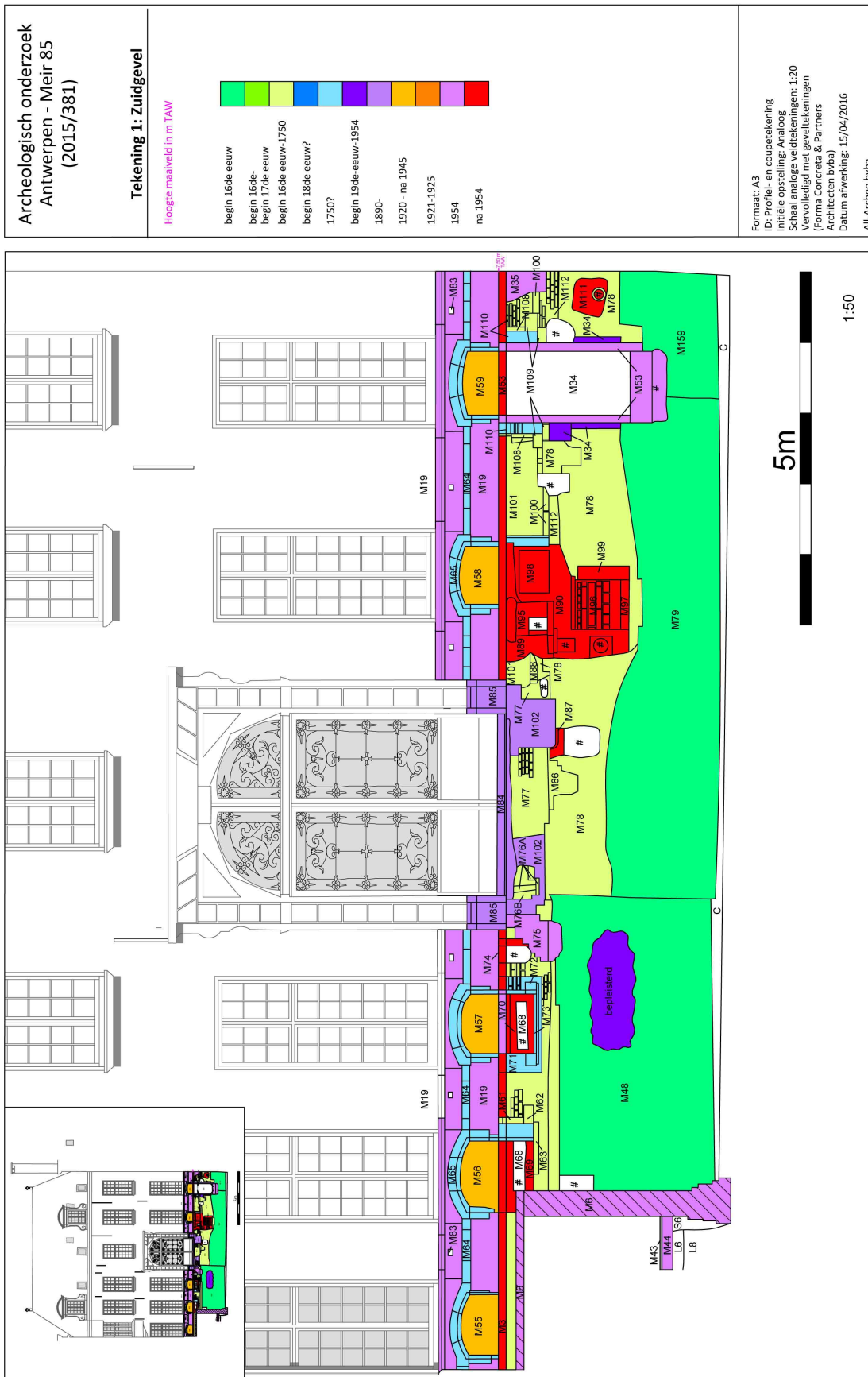

Fig. 50: Gevel aan zuidzijde binnenkoer 2

Fig. 51: Gedeelte van fundering zuidelijke vleugel (M19 en 48)

Ook aan de westzijde, onder de deuropening, is een bouwnaad op te merken die aangeeft dat in de vleugel nog een derde bouwfase (M159) aanwezig is (Fig. 52). De muur doorsnijdt een kuil (S37) die vermoedelijk 14de- of begin 15de-eeuws is. De bouwnaad bevindt zich ter hoogte van de dieper ingestoken steekkap aan de overzijde van de kelder. De oorspronkelijke kelder lijkt dus verbreed. Bij deze verbreding werd de kelder deels afgebroken en de gewelven terug opgemetst (M78/112).

Fig. 52: Westzijde fundering gebouwvleugel ten zuiden van binnenkoer

Bij de achtergevel van het achterhuis van het diephuis is het opgaand muurwerk anders dan bij de achtergevel van het achterhuis van het langshuis. Bij het diephuis heeft het opgaande muurwerk van het achterhuis bakstenen met kleinere afmetingen dan de nivelleringslaag boven de fundering, wat er wellicht op wijst dat het gebouw bovengronds werd vernieuwd. Het is niet duidelijk wanneer deze vernieuwing plaatsvond. Ze is alleszins te plaatsen na de vroege 16de eeuw en voor circa 1750, wanneer het gebouw werd geuniformiseerd. Verder zijn er nog restanten op te merken van de witstenen omlijstingen van een raam (M61-63). Dit ter hoogte van het huidige kelderraam ter hoogte van de tweede travee. Mogelijk zat er nog een tweede raam ter hoogte van het kelderraam van de derde travee, aangezien bij de uniformisering van de achtergevel (zie verder) een vrij brede strook langs het huidige raam is dichtgemetst (M71).

Het opgaand muurwerk van de achtergevel van het achterhuis van het langshuis kan in twee opgedeeld worden. De scheiding bevindt zich aan de rechterzijde van de centrale deur (vierde travee). Het linkse gedeelte (M76B/77) is gemetst met een beige kalkmortel in kruisverband (? x9x4 cm) en links is een dichtgemaakt raam of deur gesitueerd (M76A) met witstenen omlijsting. Aangezien slechts een gedeelte zichtbaar is, kan niet uitgemaakt worden of het van een raam of van een deur is. Bij het rechtse gedeelte is onderaan een witstenen plint aanwezig (M100). Het opgaand muurwerk (M101) is opgebouwd uit bakstenen (18x8,5x4,5 cm) in een kruisverband met een beige kalkmortel. Ter hoogte van de keldertoegang, aan de meest rechtse travee van de zuidelijke gevel, is gezien de breedte, een vermoedelijke dichtgemaakte deuropening (M110) te situeren, afgeboord met witsteen (M108-109). De dorpel van de deuropening bevindt zich op een andere hoogte dan de dorpel van de deur- of raamopening in het linkse gedeelte van het opgaand muurwerk (M76A).

De gevel lijkt pas in de 1750-fase geuniformiseerd.⁵² Wellicht kunnen de witstenen plint (M64) en de segmentboogvormige kelderraamopeningen in de plint (M65) onder elk raam in deze fase geplaatst worden. De kelderraamopeningen hebben witstenen omlijstingen met kwarthol profielen. De openingen zijn dichtgemaakt en met cement bezet omstreeks 1920 of zelfs na de oorlog (M55-59). De invulling van de plint met blauwstenen platen (M19) lijkt te plaatsen in de 1950-fase, met verwerking van roostertjes (M83).⁵³

De poortomlijsting (M84-85) van de de centrale travee lijkt van elders te komen en werd mogelijk in de bouwfase van circa 1890 op de huidige locatie geplaatst.⁵⁴ Bij de plaatsing werd een bijkomende fundering geplaatst (M102). In de 20ste eeuw zijn heel wat muuropeningen gemaakt, voornamelijk voor de doorvoer van kabels en leidingen, waarvan een deel opnieuw werd dichtgemetst (M35, 68-70, 74-75, 87, 89-90, 95, 98 en 111) (Fig. 54).

52 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 112

53 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 112

54 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 112

Fig. 53: Verbouwingen aan raam in muur van gebouwvleugel ten zuiden van binnenkoer

Fig. 54: Detail van muur gebouwvleugel ten zuiden van binnenkoer met verschillende muuropeningen

De keldertrap op de binnenkoer (M34-36 en 53) die toegang verleent tot de vleugel aan de zuidzijde van de binnenkoer (Fig. 85) is geplaatst in 1954 (cf. bouwhistorische studie). Twee paalsporen (S14 en 15) gaan door de insteek van M34-36 (keldertrap uit 1954) en zijn als recent te beschouwen.

Fig. 55: Keldertrap M34-36

7.1.2 Westelijke gebouwvleugel

Van de gebouwvleugel aan de westzijde van de binnenkoer (Fig. 60), die ook aansluit bij de Eikenstraat, werd het huidige bovengrondse gedeelte opgericht in 1954 (M156). De huidige kelders behoren ook tot de nieuwbouw uit de jaren '50 van de 20ste eeuw.⁵⁵ De betonnen kelderwanden van de huidige kelder zijn tegen de oudere muren aangebouwd (o.a. M92-93) (Fig. 56), die aldus als beschoeiing hebben gediend. De muren zijn opgebouwd uit bakstenen van 17x6x4,5 cm met beige kalkmortel. De bestaande muren zijn op dat moment ook over de volledige breedte onderschoeid (M121, 131-132, 134, 140-152, 153 en 155). De bakstenen hebben afmetingen van 17,5/18x8x5 cm. De gebruikte mortel is een lichtgrijze tot licht grijswitte cementmortel. Om de diepte van de onderschoeiing uit 1954 na te gaan, werd een sondering tegen de gevel uitgevoerd (Fig. 57).

⁵⁵ Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 123

Fig. 56: Overzicht fundering van gevel aan westzijde binnenkoer

Fig. 57: Sondering fundering onderschoeiingen uit 1954 (M151 en 153)

Het bovengrondse gedeelte van de nieuwbouw steunt zowel op de oudere muren als de nieuw geplaatste kelderwanden. Ter hoogte van waar de nieuwbouw steunt op de oudere structuren, zijn een aantal muurdelen vervangen (M35, 92 en 122). Het gebruikte baksteenformaat is 17/18x8x5/5,5 cm. De mortel is een licht- tot donkergrijze cementmortel. Om de druk te verdelen werden bogen geplaatst (M117 en 135-136) gemetst met bakstenen (17,5x8x4,5 cm) in een donkergrijze cementmortel en een nivelleringslaag voorzien (M124).

In 1506 werd tussen de Meir en het zuidportaal van de onvoltooide, maar reeds operationele nieuwe Sint-Jacobs parochiekerk een verbindingsstraat geopend, de Eikenstraat, waarvan de ondiepe percelen aan beide kanten vanaf 1508 bebouwd werden.⁵⁶ De originele funderingen die werden vastgesteld, gaan wellicht terug op de vanaf het begin van de 16de eeuw aangelegde gebouwen. Het metselwerk – een donkergele tot oranje kalkmortel – doet een 16de-eeuwse datering vermoeden. Aan de hand van de bouwnaden kunnen drie gebouwen onderscheiden worden. Het centrale bouwvolume (M130) was onderkelderd, het noordelijke (M123) (Fig. 59) en het zuidelijke (M93) niet (baksteenformaat 17x6x4,5 cm). Het zuidelijke werd reeds in de nieuwe tijd (in de 17de of 18de eeuw?) onderschoeid (M107, 116, 129, 138 en 154) om de bestaande fundering te verdiepen, wellicht voor de creatie van een kelder (Fig. 58). Het baksteenformaat (M107) is 17x8x5/5,5 cm. De kalkmortel varieert van licht beigewit tot donkerbruin.

Fig. 58: Zuidelijk bouwvolume ter hoogte van de westzijde van de binnenkoer met vermoedelijk 17de- of 18de-eeuwse onderschoeiing. Onderaan de onderschoeiing uit 1954

Fig. 59: Noordzijde van de fundering aan de westzijde van de binnenkoer, met het centrale onderkelderde bouwvolume en in het uiterste noorden de fundering van het initieel niet-onderkelderde noordelijke bouwvolume. Beide delen werden onderschoeid in 1954

In de muur is aan de zuidzijde een keldergat aangebracht (M105 en 108) dat qua metselwerk gelijkaardig is aan dat van de beerputten centraal op de binnenkoer (zie verder) (Fig. 61). Het keldergat is opnieuw dichtgemaakt (M104/106) met bakstenen met afmetingen van 16,5/17,5x8x4/4,5 cm in een lichtgrijze cementmortel. Net als bij de zuidelijke gevel zijn in de 20ste eeuw heel wat muuropeningen gemaakt, voornamelijk voor de doorvoer van kabels en leidingen, waarvan een deel opnieuw werd dichtgemetseld (M117-119, 125-130, 157-158).

⁵⁶ Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 191

Fig. 60: Gevel aan westzijde binnenkoer 2

Fig. 61: Gedeeltelijk vrijgelegde buitenmuur van gebouwvleugel ten westen van de binnenkoer

7.2 Kuilen en paalsporen

Een ondiepe kuil met twee lagen (S12) werd vastgesteld in het zuidwesten van de binnenkoer en vangt aan aan de bovenzijde van de A-horizont (Fig. 62 en Fig. 63). De breedte van de kuil bedraagt circa 2,10 m, de bewaarde diepte circa 15 cm. Er is geen vondstmateriaal om tot een datering te komen.

Fig. 62: Overzicht vlak 2 met voorgrond kuil S12 en insteek S13

Fig. 63: Doorsnede kuil S12 en insteek S13

Enkele paalsporen werden nog vastgesteld in het zuidwesten van de onderzoekszone (S39, 40 en 44) (Fig. 64 en Fig. 65). De sporen leverden geen vondsten op. De datering is dan ook

onduidelijk. Een in de nabijheid ervan gelegen onregelmatige grijze kuil (S42) (Fig. 67 en Fig. 68) is vermoedelijk als plantkuil te interpreteren. Deze heeft onderaan een licht gevlekte grijsgele laag die lijkt te wijzen op beworteling (Fig. 66). De kuil leverde een bodem- en een wandfragment grijs aardewerk en een wandfragment rood aardewerk op.

Fig. 64: Paalspoor S39

Fig. 65: Doorsnede paalspoor S39

Fig. 67: Kuil S42

Fig. 66: Doorsnede kuil S42

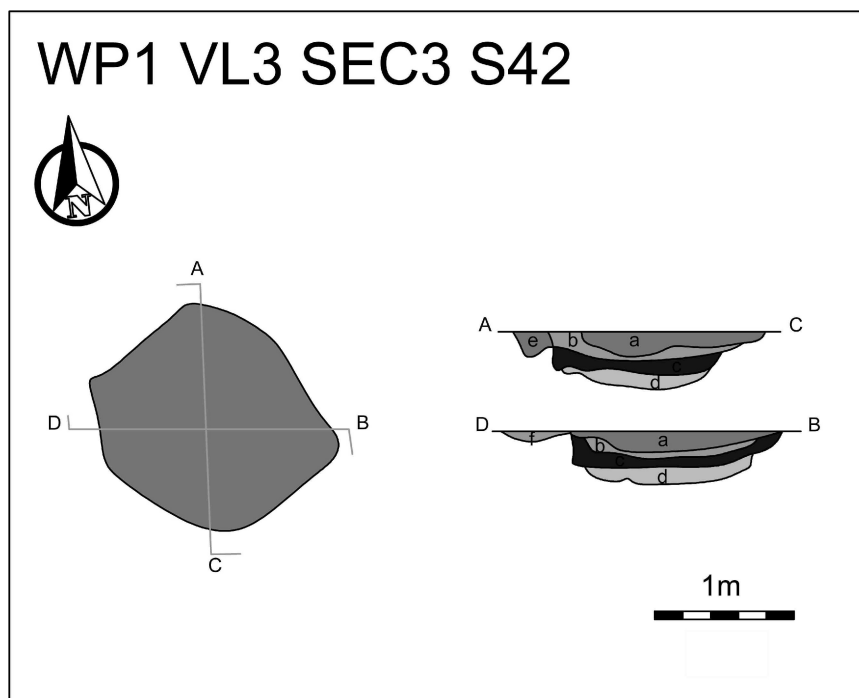

Fig. 68: Grondplan en doorsnedes kuil S42

In de 16de eeuw zijn een aantal gebouwen waar het Osteriethuis op teruggaat, aanvankelijk in gebruik voor ambachtelijke activiteiten. Er was zeker een leerlooierij gevestigd in die periode. In de omgeving werden ook nog andere ambachten uitgeoefend, waaronder zeeldraaien (zie historische gegevens). Er werden echter geen sporen teruggevonden tijdens het archeologisch onderzoek die dateren vanaf de 16de eeuw en die duidelijk getuigen van ambachtelijke activiteiten. Mogelijk zijn deze sporen niet bewaard of vonden de activiteiten elders op het erf plaats.

**Archeologisch onderzoek
Antwerpen – Meir 85**

Plan 1 Situering Vlak 1

Hoogte maaiveld in m TAW

Hoogte spoor in m TAW

Werkputcontour

1	2	3
Nieuwe/nieuwste tijd	Middeleeuwen/nieuwe tijd	Middeleeuwen
Romeinse tijd	Metaaltijden	Steentijd
Onbepaalde datering	Verstoring	Natuurlijk spoor

Opmerking: Niet alle periodes komen noodzakelijk voor bij dit project!

1. Sporen die niet aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid gedateerd kunnen worden.
2. Sporen die waarschijnlijk in een bepaalde periode dateren, maar waarbij de datering niet voldoende steun vindt in andere indicatoren.
3. Sporen waarvan een verleden bestaat dat ze gedateerd kunnen worden, maar waarbij het merendeel van de indicatoren ontbreekt om dit met genoeg stevigheid te doen.

Coördinaten in Lambert 72

Formaat: A4

ID: Grondplan All-Archeo bvba

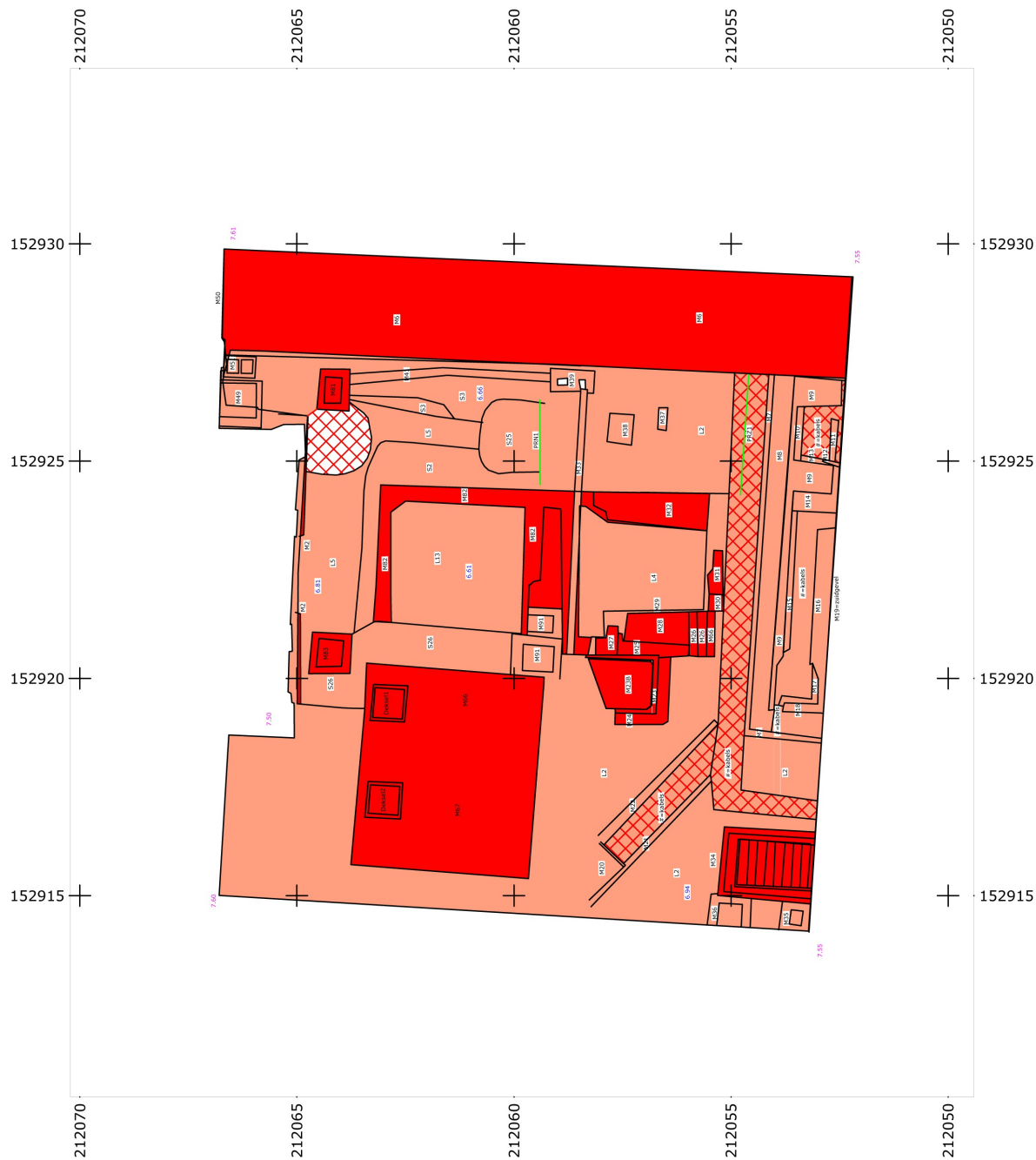

Fig. 69: Situeringplan vlak 1

8 Resten uit de 19de en 20ste eeuw

8.1 Funderingen van de noordelijke en oostelijke gebouwvleugel

8.1.1 Noordelijk gebouw (paviljoen)

Tevens werd de fundering van het paviljoen (M2) onderzocht (Fig. 70 en Fig. 71). Tussen 1921 en 1925 is bij de creatie van de tweede binnenkoer als noordelijke afbakening een hoge, bepleisterde en geschilderde muur opgetrokken, bovenaan voorzien van een geschilderde houten kornis met tandlijst. Centraal tegen deze noordwand is het monumentaal paviljoen geplaatst, dat achter in de tuin stond.⁵⁷ De nieuwe fundering (M5) gemetst met bakstenen met een formaat van 17x8x5 in een kruisverband met donkergrijze cementmortel, reikt tot circa 10 cm in de vaste ongeroerde bodem.

Fig. 70: Fundering paviljoen (M2)

Omwille van het medaillon met door slagmetaal benadrukt jaartal „1677” centraal in de gevel wordt deze glorië algemeen beschouwd als opgericht door Carena, die eigenaar en bewoner was tussen 1649 en 1691. Niet alleen zijn de algemene verhoudingen van het gebouw en de vorm van de zuilen weinig laat-barok. Ook de frijnslag verschilt van de traditionele 17de- en zelfs 18de-eeuwse bewerking. Ook zijn nergens steengroevemerken aangetroffen en bovendien vertonen de blauwe hardstenen elementen zelfs na de ontmanteling en heropbouw nergens enige schade. Waarschijnlijk is het geheel een reconstructie van het oorspronkelijke gegeven - zijn de onderdelen herfrijnd of zelfs hermaakt? - en zijn de oorspronkelijke medaillons daarin geïntegreerd.⁵⁸ Qua vormgeving lijkt het geheel eerder vroeg-18de-eeuws dan laat-17de-eeuws (1677) en daarom mogelijk opgericht door de ouders van Régine du Bois.⁵⁹

57 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 112

58 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 113

59 Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 114

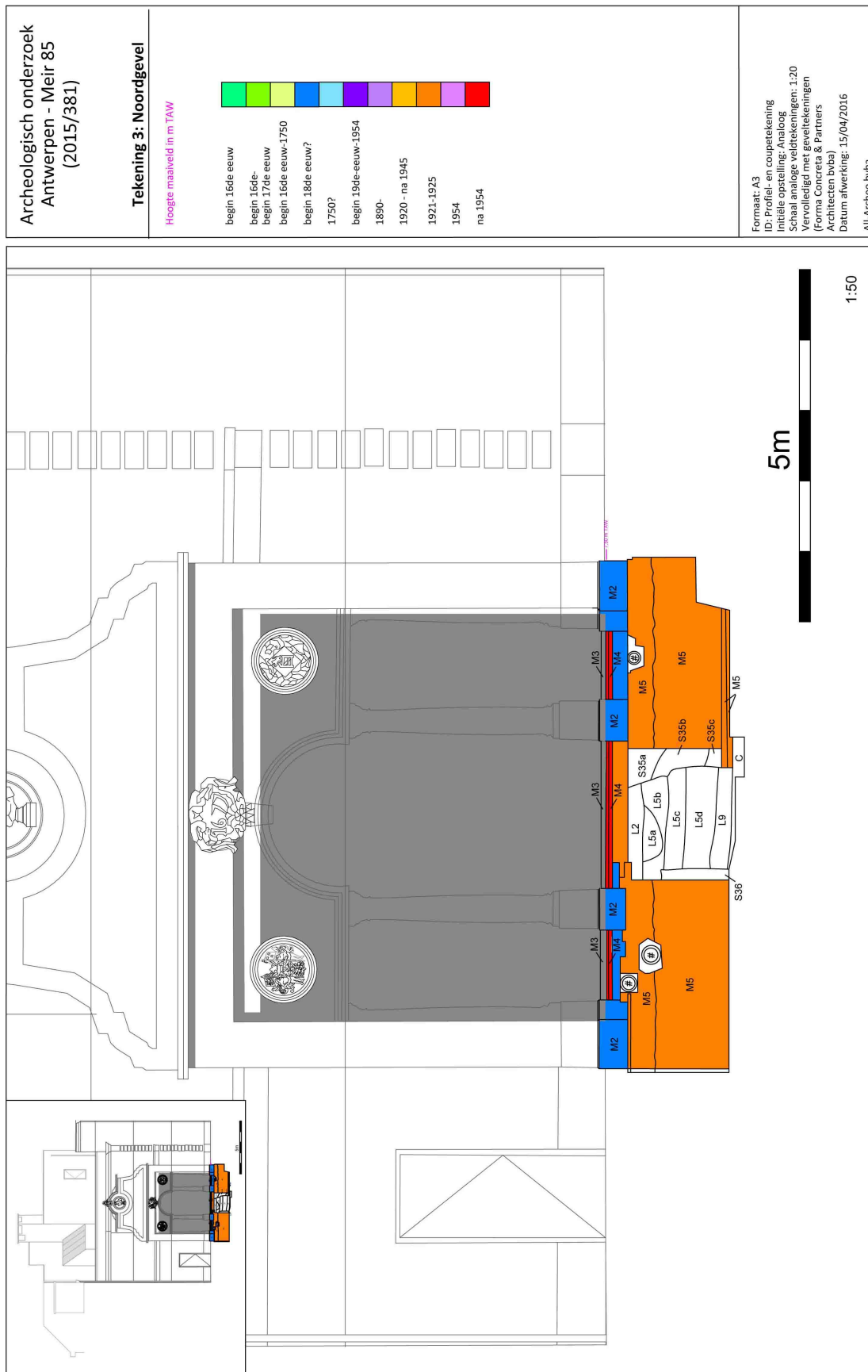

Fig. 71: Gevel aan noordzijde binnenkoer 2

8.1.2 Oostelijke gebouwvleugel

Aan de oostzijde van de binnenkoer bevindt zich de ten opzichte van de gevel vooruitspringende kelder van de oostvleugel (M6) (Fig. 72, Fig. 73 en Fig. 74). De oostelijke gebouwvleugel, opgericht in 1954, bevindt zich ter hoogte van de voormalige remisevleugel.⁶⁰

Fig. 72: Vooruitspringende kelder van oostvleugel (M6)

Fig. 73: Fundering kelder van oostvleugel (M6)

⁶⁰ Van den Borne/Van Severen/Maclot 2014, 112

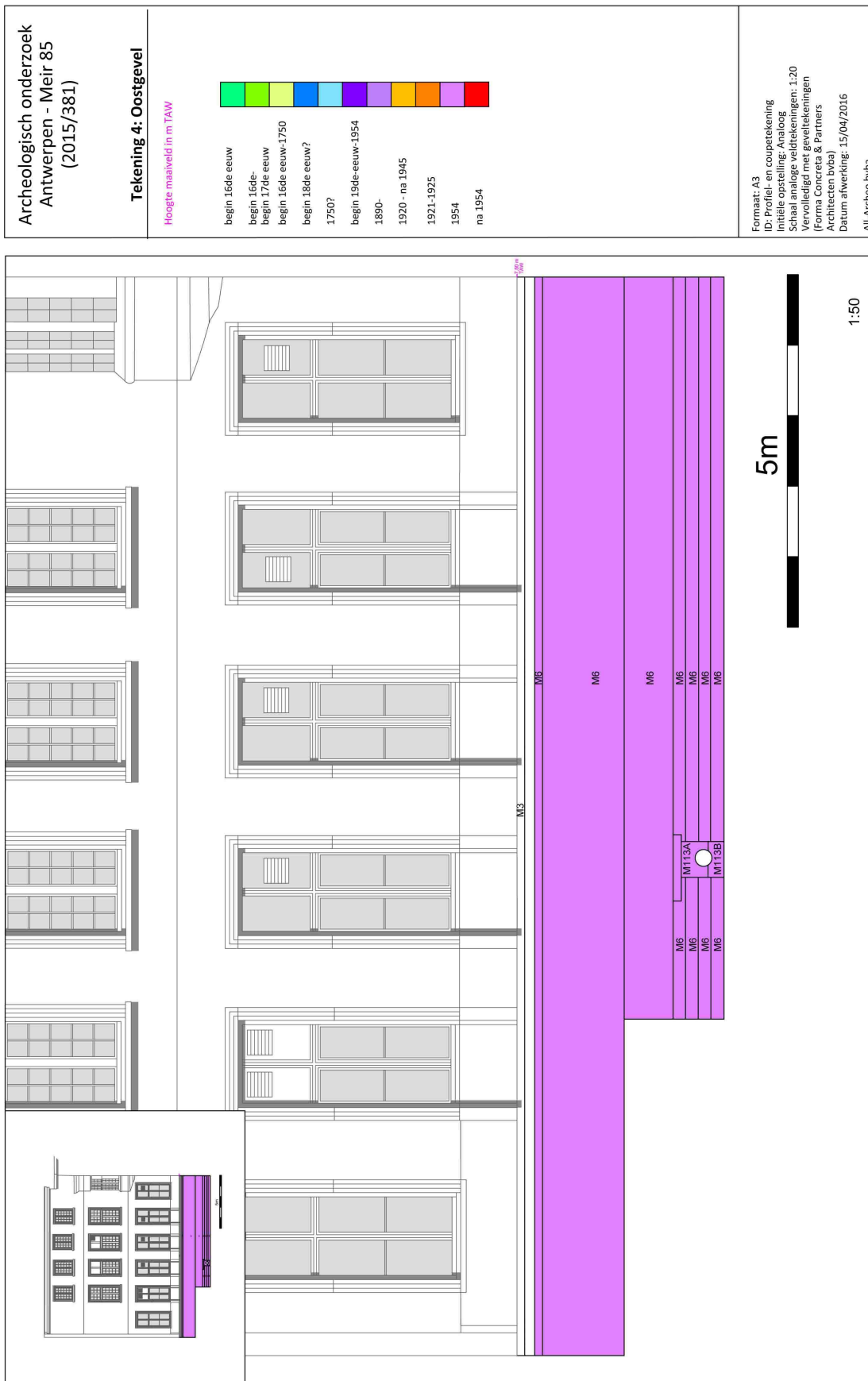

Fig. 74: Gevel aan oostzijde binnenkoer 2

8.2 Beerputten en pompput

8.2.1 Centrale beerputten

Centraal in de binnenkoer zijn twee op elkaar aansluitende rechthoekige beerputten (M25-32 en M82) gelegen, gemetst in een kruisverband met bakstenen met gemiddeld formaat van 17x7x5 cm, met cementmortel (Fig. 78, Fig. 79 en Fig. 80). Onderaan is een vrij recent beerpakket aanwezig met heel wat bouwpuin (Fig. 75 en Fig. 76). Hierin bevinden zich, de resten van het opengebroken gewelf. De putten zijn definitief gedempt met bouwpuin. Erlangs is een inspectieput van een riolering gelegen (M23-28). Doorheen de noordelijke beerput gaat de riolering van de oostvleugel (M113) (Fig. 77). Dit geeft aan dat de noordelijke beerput buiten dienst werd gesteld in 1954 en vervangen door een meer naar het westen gelegen beerput (M67, zie verder).

Fig. 76: Gedempte beerput (L4/M32)

Fig. 75: Gedeeltelijk leeggehaalde beerput L13/M82

Fig. 77: Leeggehaalde beerput M82/M114, doorsneden door riolering van oostvleugel M113

Fig. 78: Sondering langs buitenzijde beerput (M25-32)

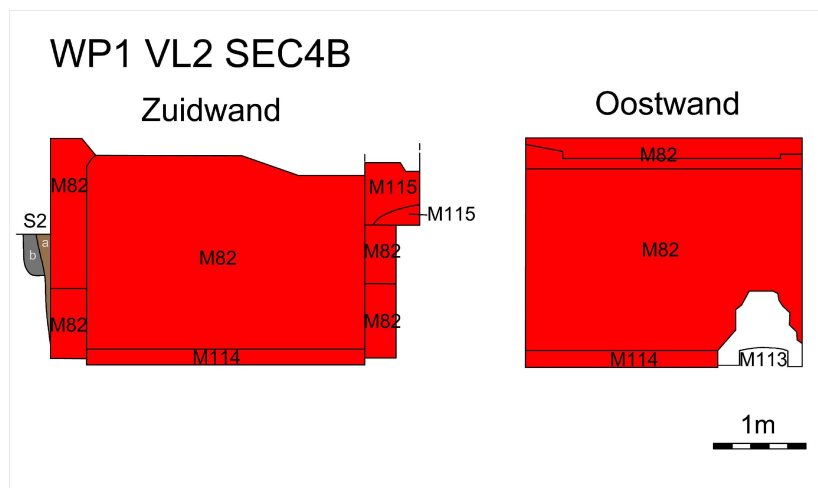

Fig. 79: Selectie van aanzichten van centrale beerputten

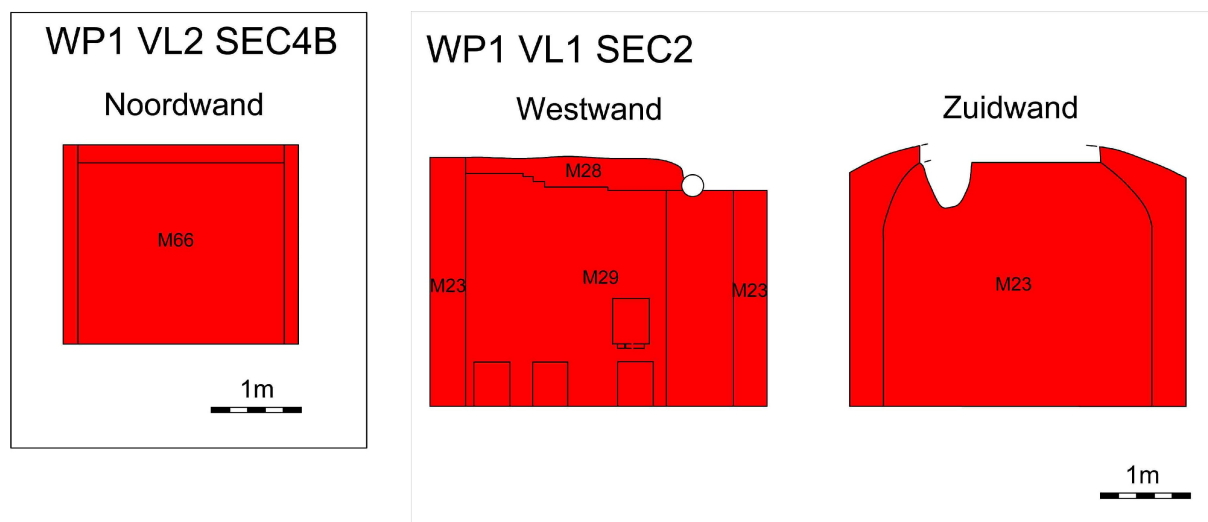

Fig. 80: Selectie van aanzichten van beerput en pomput (links) en centrale beerputten (rechts)

8.2.2 Beerput en pomput aan de zuidzijde

Aan de westzijde zijn twee ondergrondse betonnen structuren aanwezig die via een putdeksel bereikbaar zijn. De meest oostelijke is te interpreteren als een beerput – de beervulling was nog aanwezig. De westelijke is leeg. Deze is te interpreteren als een pomput (Fig. 80 en Fig. 81). De putten werden aangelegd in 1956 (cf. bouwhistorische studie).

Fig. 81: Pompput aan westzijde binnenkoer (M67)

8.3 Kabels en leidingen

Verschillende kabels en leidingen werden vastgesteld net onder de verharding van de binnenkoer. Ze bevinden zich voornamelijk in het zuiden. Verschillende kabels liggen in een, doorgaans bakstenen, goot (Fig. 82 en Fig. 83). Aangezien ze zich vooral bevinden in het geelbruine puinrijke ophogingspakket, hebben ze het archeologisch bodemarchief slechts in geringe mate aangetast.

Fig. 82: Kabelgoten, kabels en leidingen langs zuidvleugel binnenkoer (M7-18)

Fig. 83: Kabelgoot M20-22

Aan de noordzijde van het onderzoeksterrein werden een aantal inspectieputten van riolering (M81 en 83) vastgesteld (Fig. 84), verbonden met grès buizen (M103). Deze zijn ingezet tot in de vaste ongeroerde bodem (Fig. 85).

9 Antwoord onderzoeksvragen

Een aantal vragen diende in het bijzonder beantwoord te worden, in het kader van het uitgevoerde onderzoek:

- Zijn er structuren of contexten aanwezig die indicaties bevatten m.b.t. de bewonings- en/of gebruikshistoriek van het pand?
 - Er zijn sporen aangetroffen uit de periode 14de-16de eeuw, die in verband kunnen gebracht worden met een leerlooierij. Op vlak van bewoningsgeschiedenis werden muurresten vastgesteld die teruggaan tot de vroege 16de eeuw. De recentste gebouwresten die werden vastgesteld, dateren van de jaren '50 van de 20ste eeuw.
- Stemmen de structuren overeen met wat eventueel gekend is uit historische (cartografische) bronnen?
 - Voor het pand waar het onderzoeksgebied deel van uitmaakt is een gedetailleerde bouwhistorische studie beschikbaar. Deze maakt het mogelijk het merendeel van de aangetroffen muurresten in een specifiek tijds kader te plaatsen.
 - Het onderzoeksgebied is gelegen binnen de vierde stadsuitbreiding, die dateert tussen 1314 en 1410. Reeds voordien moet er echter in belangrijke mate bebouwing zijn geweest. Omstreeks 1400 was de onderzoekszone reeds bebouwd. De aangetroffen resten dateren uit de periode van de 14de tot 16de eeuw. Het gaat om resten die getuigen van ambachtelijke activiteiten, vermoedelijk leerlooien. Sporen die duidelijk wijzen op bebouwing van het onderzoeksgebied uit de 15de eeuw ontbreken. De resten van ambachtelijke activiteiten lijken er wel op te duiden dat er op zijn minst in de (nabije) omgeving bebouwing aanwezig was.
 - In het begin van de 16de eeuw was de volledige omgeving van het onderzoeksgebied in hoofdzaak in gebruik voor pre-industriële activiteiten, gekoppeld aan woningen van enig formaat. Dit wordt bevestigd door de vastgestelde resten, die kunnen gekoppeld worden aan ambachtelijke activiteiten.
 - De oudste gebouwresten die werden vastgesteld, kunnen in het begin van de 16de eeuw geplaatst worden. Het betreft buitenmuren van kelders en funderingsmuren die de onderzoekszone omgeven. De datering is gebaseerd op de bouwhistorische gegevens en op vastgestelde stratigrafische relaties. Een huidevetterij, eigendom van Gielis van der Borch, was vanaf het eerste kwart van de 16de eeuw te situeren ter hoogte van het projectgebied en sluit ten zuiden aan op de onderzoekszone, wat ook opnieuw een link legt met de aangetroffen kuilen die in verband te brengen zijn met leerlooierij.
 - De gedetailleerde chronologie uit het bouwhistorisch onderzoek bleek goed aan te sluiten bij de archeologische vaststellingen. De bouwfaserings van de muurresten die ondergronds werden vastgesteld en grotendeels niet zichtbaar waren aan de binnenzijde van de kelders bleken goed te passen binnen de bouwfaserings opgenomen in de bouwhistorische studie.
 - Het archeologische onderzoek kon aantonen dat de sinds de vroege 16de eeuw opgerichte funderingsmuren en kelderwanden langs de westzijde van de binnenkoer bewaard bleven. In de 1950-fase werd de westelijke vleugel van het Osterriethuis vervangen door een nieuwbouw, maar de kelder- en funderingsmuren aan de oostzijde bleven als beschoeiing behouden.
- Is er een archeologisch niveau aanwezig onder de bestaande kelders?
 - De kelders langs de west- en zuidzijde van de binnenkoer reiken dieper (> 50 cm) onder het onderste vastgestelde archeologische niveau. Ook aan de zuidzijde reikt de kelder dieper dan het onderste vastgestelde archeologische niveau en zijn eventueel aanwezige oudere sporen vermoedelijk grotendeels verdwenen. Bijgevolg kunnen we besluiten dat geen archeologisch niveau meer aanwezig was onder de bestaande kelders.

- Zijn er grondsporen in de niet-onderkelderde zones?
 - Er zijn grondsporen vastgesteld in de niet-onderkelderde zones. Het gaat voornamelijk om kuilen, maar ook om enkele paalsporen. De paalsporen kunnen echter niet gedateerd worden. Een aantal kuilen is gegraven tot net in de tertiaire ondergrond. Er kan vermoed worden dat de kuilen werden aangelegd voor de winning van zand (bijvoorbeeld voor mortelproductie). De kuilen werden secundair gebruikt om afval in te storten. Een aantal opvullingslagen bevatte verschillende hoornpitten, die vermoedelijk in verband kunnen gebracht worden met leerlooiersactiviteiten.
- Hoe is de bewaringstoestand van de archeologische sporen (goed, gebioturbeerd, ...)?
 - De bewaringstoestand van de aangetroffen grondsporen is vrij goed. De originele A-horizont bleek nog vrij goed intact. De mate van bioturbatie is beperkt. De muurresten die in de 19de of 20ste eeuw kunnen geplaatst worden zijn goed bewaard. De muurresten van de gebouwvleugels rondom de onderzochte binnenkoer zijn eveneens goed bewaard. Muurresten uit het Ancien Régime zijn beperkt tot een klein muurfragment, vermoedelijk het restant van een afwateringsgoot. Deze is deels verstoord door kabels. Aangezien er in de bouwhistorische studie ter hoogte van het projectgebied reeds omstreeks 1400 bebouwing was, is het plausibel dat er muurresten zijn verdwenen ter hoogte van de binnenkoer.
- Behoren de archeologische sporen tot één of meerdere periodes?
 - De sporen kunnen ingedeeld worden in enkele periodes. De oudste sporen zijn te dateren in de 14de-16de eeuw. De oudste muurresten die de binnenkoer omgeven, gaan terug tot de vroege 16de eeuw. Uit de daaropvolgende periode, tot iets na het midden van de 20ste eeuw, konden verschillende bouwfasen vastgesteld worden. Op de binnenkoer zijn de muurresten voornamelijk in de 19de en de 20ste eeuw te dateren.
- Wat is de bodemopbouw en -ontwikkeling ter hoogte van de panden?
 - Ter hoogte van de onderzochte binnenkoer werd onder de huidige verharding en funderingslaag een puinrijke ophogingslaag vastgesteld met een dikte van circa 80 cm. Hieronder bevindt zich een cultuurlaag, de originele A-horizont, waarvan de onderzijde zich op circa 1,75 m onder het huidige maaiveld bevindt. De A-horizont is rechtstreeks op de C-horizont (vaste ongeroerde bodem) gelegen (Fig. 24). Deze bestaat bovenaan uit lemig zand en dieper uit zand. Op een diepte van circa 3,00 m onder het maaiveld bevindt zich de tertiaire ondergrond. Deze wordt gekenmerkt door blauwgroen zand met een hoge concentratie schelpen (tertiaire zanden).
 - Ter hoogte van de kelders die grenzen aan de binnenkoer is de originele bodemopbouw verdwenen en is er zelfs een uitgraving gebeurd tot een stuk in de C-horizont (zie hoger).

10 Samenvatting

Het geplande bouwproject heeft betrekking op het zogenaamde Osterriethuis, een rococohotel uit de 18de eeuw, ontworpen door bouwmeester Jan Pieter van Bauerscheit de Jonge. In het kader van het geplande project wenst men het gebouwencomplex een nieuwe toekomst te geven met een duurzame en gepaste winkel -, kantoor -en vergaderfunctie. Deze herbestemming zal gemarkeerd worden door de toevoeging van twee koepels op de momenteel niet-onderkelderde binnenkoeren. In het kader van het geplande project wordt binnenkoer 2 (ca. 182 m²) volledig onderkelderd. De opgraving vond plaats in het kader van deze geplande onderkeldering.

Het onderzoeksgebied is gelegen binnen de vierde stadsuitbreiding. Omstreeks 1400 was de onderzoekszone reeds bebouwd. Na de opening van de Eikenstraat in 1508 werden door de kerkfabriek van Sint-Jacobs op de oosthoek van de Meir twee huizen opgericht. In het begin van de 16de eeuw was de omgeving in hoofdzaak in gebruik voor pre-industriële activiteiten, gekoppeld aan woningen van enig formaat. Ter hoogte van het Osterriethuis bevonden zich verschillende panden. Omstreeks 1511 werd de grote herberg *den Eycke* opgericht. De *Nyeuwe Eyck* deed vanaf 1556 dienst als pandbank van de Lombarden. Deze werd afgeschaft in 1618. In het begin van de 16de eeuw bevond zich ook een huidevetterij ter hoogte van het onderzoeksgebied. In 1615 werd een gebouw omgevormd tot fraaie woning van edelmannen en kooplieden, onder meer van Spaanse, Portugese en Italiaanse afkomst. Tot het midden van de 19de eeuw bleef het Osterriethuis in adellijke handen. Tussen de 16de en het midden van de 19de eeuw vonden heel wat verbouwingen plaats. Wanneer het pand in het midden van de 19de eeuw achtereenvolgens in het bezit komt van een bankiersfamilie, handelaars en banken, bleven de verbouwingen doorgaan tot omstreeks het midden van de 20ste eeuw.

Qua bodemopbouw werd onder de huidige verharding een puinrijke ophogingslaag vastgesteld, waaronder zich een cultuurlaag bevindt. Verschillende kuilen uit de 14de tot 16de eeuw zijn gegraven tot net in de tertiaire ondergrond. Mogelijk werden ze aangelegd voor de winning van zand (bijvoorbeeld voor mortelproductie). De kuilen werden secundair gebruikt om afval in te storten. De aanwezigheid van hoornpitten wijst op leerlooiersactiviteiten of hoornbewerking op of nabij de site.

De oudste gebouwresten die werden vastgesteld kunnen in het begin van de 16de eeuw geplaatst worden. Het betreft buitenmuren van kelders en funderingsmuren die de onderzoekszone omgeven. Deze datering werd gebaseerd op bouwhistorische gegevens en vastgestelde stratigrafische relaties. Uit de daaropvolgende periode, tot iets na het midden van de 20ste eeuw, werden verschillende bouwfases vastgesteld. Op de binnenkoer zijn de muurresten voornamelijk in de 19de en de 20ste eeuw te dateren. In de 1950-fase werd de westelijke vleugel van het Osterriethuis vervangen door een nieuwbouw, maar de originele kelder- en funderingsmuren aan de oostzijde werden als beschoeiing behouden.

11 Summary

Following plans to realise a basement under one of two courtyards of the Osterriethuis, an excavation took place. Around 1400 the terrain must already have been occupied. At the beginning of the 16th century the area was mainly in use for pre-industrial activities and large scale houses. Until the middle of the 19th century the Osterriethuis remained in noble hands.

The archaeological excavation revealed that the courtyard was incremented. Underneath were the remains of an older soil. Several pits were registered and can be dated in the 14th to 16th century. Finds show the presence of leather tanning in or near the area. The eldest remains of buildings can be dated to the beginning of the 16th century. It concerns the walls of cellars and of foundations. Also younger building remains were discovered. They date until the middle of the 20th century.

12 Bibliografie

12.1 Publicaties

Ackermans, J./E. Warmenbol, 1985: Voor-Romeins aardewerk gevonden onder het St.-Jan Berchmanscollege te Antwerpen, *Bulletin van de Antwerpse Vereniging voor Bodem- en Grotonderzoek* 2, 3-4.

Asaert, G. 1967: *Huizen en gronden te Antwerpen omstreeks 1400. Proeve tot topografische reconstructie*, Antwerpen (Bijdragen tot de geschiedenis inzonderheid het Oud Hertogdom Brabant, 50).

Asaert, G. 1978: De late middeleeuwen (ca. 1200- ca. 1500), in: L. Voet/A. Verhulst/G. Asaert/F. de Nave/H. Soly/J. Van Roey, *De stad Antwerpen van de Romeinse tijd tot de 17e eeuw. Topografische studie rond het plan van Virgilius Bononiensis 1565*, Brussel, 1978 (Pro Civitate. Historische uitgaven. Reeks in-4° ; 7), 49-53.

Caignie, F. (ed.)/K. Geysen/N. Reyns, 2009: *Archeologisch onderzoek naar het Falcontinnenklooster*, Antwerpen (Rapporten van het Stedelijk informatiecentrum archeologie & monumentenzorg 5).

Hendriks, V., in voorbereiding: *Archeologische opgraving Antwerpen Meir (prov. Antwerpen), Rapport Monument Vandekerckhove Afdeling Archeologie*, Ingelmunster.

Van den Borne, S./E. Van Severen/P. Maclot, 2014: *Bouwhistorische nota van het beschermde complex 'Osterriethuis' Meir 85/Eikenstraat Antwerpen (Antwerpen, 3de afdeling, sectie C, nrs. 201s)*, Antwerpen.

Vervoort, R./L. Claessens/N. Reyns, 2016: *Archeologische opgraving Antwerpen – Meir 40*, Temse (Rapporten All-Archeo bvba 282).

12.2 Websites

Centrale Archeologische Inventaris (2015)

<http://cai.erfgoed.net/cai/index.php>

Databank ondergrond Vlaanderen (2015)

<http://dov.vlaanderen.be>

Felixarchief (2015)

<https://www.antwerpen.be/nl/overzicht/felixarchief>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2015)

<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2015)

Agentschap Onroerend Erfgoed

<http://www.onderzoeksbalans.be>

13 Bijlagen

13.1 Archeologische periodes

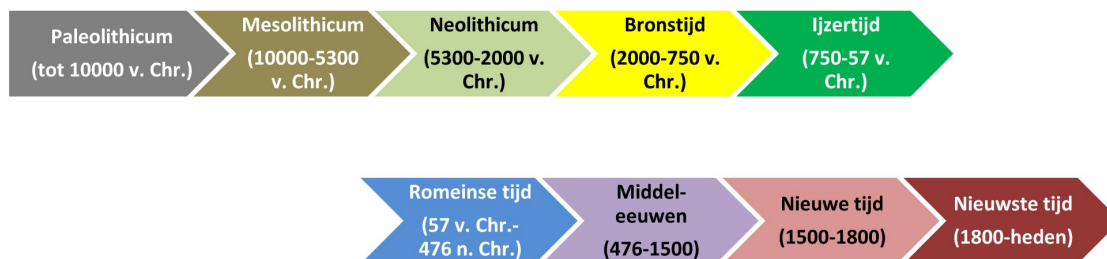

Fig. 86: Archeologische periodes

13.2 Plannen en tekeningen

Plan 1: Vlak 1

Plan 2: Vlak 2

Plan 3: Vlak 3

Tekening 1: Zuidgevel

Tekening 2: Westgevel

Tekening 3: Noordgevel

Tekening 4: Oostgevel

13.3 Harrismatrix

Digitaal bijgevoegd

13.4 Sporenlijst

Werkput	Vlak	Spoor/Laag	Kleur			Homogeen/heterogeen	Interpretatie
			Donker/licht	Hoofdkleur	Bijkleur		
1	2	S1	donker	oranje	beige	homogeen	
1	2	S2	donker	bruin	beige	homogeen	in aansluiting met M40, insteek M32
1	2	S3	donker	bruin	oranje	gevekt	insteek M6
1	2	S4	donker	grijs	bruin	gevekt	bevat stuk leiding
1	3	S5	donker	grijs	bruin	gevekt	kuil
0	0	S6	donker	bruin	oranje	gevekt	insteek M6 langs binnenkant kelder
1	2	S7		bruin	grijs		verstoring leiding
1	2	S8	donker	bruin	zwart	homogeen	kuil
1	2	S9	donker	bruin	oranje	homogeen	kuil
1	2	S10	donker	bruin	oranje	gevekt	verstoring
1	2	S11		bruin	oker	gevekt	insteek M48
1	2	S12A	donker	bruin	oker	gevekt	kuil
1	2	S12B	licht	beige	bruin	gevekt	kuil
1	2	S12C	donker	bruin	geel	gevekt	kuil

Werkput	Vlak	Spoor/Laag	Kleur			Homogeen/ heterogeen	Interpretatie
			Donker/ licht	Hoofdkleur	Bijkleur		
1	2	S12D	licht	grijs	oker	gevekt	kuil
1	2	S12E	donker	bruin	oker	gevekt	kuil
1	2	S13	licht	oker	grijs	gevekt	aanlegkuil M34
1	2	S14-15	donker	bruin	oker	gevekt	paalspoor
1	3	S16	licht	bruin	geel	gevekt	greppeltje
1	3	S17		grijs	geel	gevekt	kuil/paalspoor
1	3	S18	donker	grijs		homogeen	kuil
1	3	S19		bruin	grijs	gevekt	insteek M24
1	3	S20		bruin	beige	gevekt	kuil
1	3	S21	donker	bruin	beige	gevekt	kuil
1	3	S22	donker	bruin		homogeen	paalspoor
1	3	S23	licht	grijs	beige	homogeen	insteek M34
1	2	S25		geel	bruin	gevekt	verstoring
1	1	S26	donker	bruin	geel	gevekt	
1	2	S27	donker	bruin	oker	gevekt	insteek M103; M103a vermoedelijk zelfde als L3
1	2	S28	donker	bruin		homogeen	kuil
1	3	S29		bruin	geel	gevekt	verstoring
1	3	S30	donker	bruin	grijs	homogeen	kuil, verlengde van S5?
1	3	S31	donker	grijs	bruin	gevekt	insteekkuil bakje M81
1	3	S32	donker	grijs	bruin	gevekt	kuil, mogelijk te maken met M103, met leiding
1	3	S33		bruin		homogeen	insteek M83
1	3	S34	donker	bruin		gevekt	insteek M103
1	3	S35		bruin	grijs	gevekt	insteek muur oostzijde
1	3	S36	donker	zwart	bruin	gevekt	insteek M2, onder priel aan westzijde
1	4	S37		bruin	grijs	gevekt	kuil
1	4	S38		bruin		gevekt	vulling binnen M104, puinlaag bij aanleg trap, ter ondersteuning
1	3	S39	licht	grijs	bruin	gevekt	paalspoor
1	3	S40	licht	grijs	bruin	gevekt	paalspoor
1	3	S41	licht	beige	grijs	gevekt	boring waterpeilcontrole
1	3	S42		grijs	bruin	gevekt	kuil
1	3	S43	licht	beige	grijs	gevekt	boring waterpeilcontrole
1	3	S44		bruin	geel	gevekt	kuil
1	3	S45	licht	bruin	geel	gevekt	paalspoor
Put 2		L1		bruin	rood	gevekt	puinrijke ophogingslaag
Put 1		L2		bruin	geel	gevekt	puinrijke ophogingslaag
Put 1		L3		bruin		gevekt	puinrijke ophogingslaag
Put 1		L4		bruin		gevekt	opvullingslaag kelder M28-M31
1	2	L5	donker	bruin	grijs	gevekt	cultuurlaag
1	3	L6	licht	geel		homogeen	C-horizont
1	2, 3	L7	donker	grijs	bruin	gevekt	verstoring in PRN1 (niet in vlak geregistreerd)
0	0	L8	donker	grijs	groen	gevekt	tertiair zand (geologische bodem)
1	2	L9	donker	bruin		homogeen	cultuurlaag
1	2	L10	donker	bruin	geel	gevekt	
1	2	L11	licht	bruin	beige	gevekt	mortellaag
1	2	L12	donker	bruin	rood	gevekt	puinlaag
1	2	L13		bruin			puinlaag
1	2	L14	donker	bruin	zwart	gevekt	puinkuil/verstoring

13.5 Murenlijst

Werk-put	Muur	Materiaal	Formaat (in cm)			Verband	Mortel				Interpretatie
			L	B	H		Hardheid	Samenstelling	Inclusies	Kleur	
Put 1	M1	blauwe hardsteen		18	11	correct					borduur (niet in situ)
Put 1	M2	blauwe hardsteen				correct	vrij hard	cementmortel		donker-grijs	plint van prieel
Put 1	M3	baksteen	17	5	8,5	correct; visgraatpatroon	zeer hard	cementmortel		donker-grijs	huidige verharding binnenkoer
Put 1	M4	beton				massief	zeer hard	beton en keien		licht-grijs	betonlaag (funderingslaag) onder de huidige verharding
Put 1	M5	baksteen	17	8	5	correct; kruisverband	zeer hard	cementmortel		donker-grijs	industriële bakstenen, gemetst op het moment dat het prieel werd verhuisd
Put 1	M6										dak- en kelderwand bestaande kelder bestreken met bitumen
1	M7	baksteen	30	14	9	correct; strekse snelbouwstenen	zeer hard	cementmortel		licht-grijs	zijmuur van kabelgoot bestreken met bitumen
1	M8	gewapend beton		57	13		zeer hard	cementmortel		licht-grijs	vloer van kabelgoot aan binnenzijde bestreken met bitumen
1	M9	baksteen	19	7	5	correct; streks	zeer hard	cementmortel		licht-grijs	zijmuur en vloer van kabelgoot, bovenzijde en zijkant bestreken met bitumen
1	M10	baksteen					zeer hard	trasmortel	houts-kool	licht-grijs	
1	M11	baksteen	19	7	5	correct; streks	zeer hard	kalkmortel		licht-grijs-wit	bakje tussen M12, M9 en M8
1	M12	baksteen	18	8	5	correct; streks	zeer hard	cementmortel		grijs	zijmuur kabelgoot en vloer bestreken met bitumen
1	M13	baksteen	23	14	10	correct; streks	zeer	cementmortel		licht-	muur langs

Werk-put	Muur	Materiaal	Formaat (in cm)			Verband	Mortel				Interpretatie
			L	B	H		Hardheid	Samenstelling	Inclusies	Kleur	
		(snelbouwsteen)					hard			grijs-wit	M11-12
1	M14	baksteen	16	6	?	correct	zeer hard	cementmortel		lichtgrijs-wit	muur tussen M12 en M15
1	M15	baksteen	15	8	9	correct; streks	zeer hard	cementmortel		grijs-wit	muur naast M8
1	M16	baksteen	17	8	7	correct; streks	zeer hard	cementmortel		grijs-wit	muur tegen zuidgevel gebouw
1	M17	baksteen	18	8	5	correct; kops	zeer hard	cementmortel		lichtgrijs-wit	muur met kabelgoot tussen M16 en M18
1	M18	baksteen	16	9	5	correct; afw. Kops/streks; kruisverband	zeer hard	cementmortel		lichtgrijs-wit	muur met kabelgoot langs M17 bestreken met bitumen
1	M19						zeer hard	cementmortel		grijs	zuidgevel van gebouw bestreken met cementmortel waar een kammetje is over gestreken om een onregelmatig oppervlak te verkrijgen
1	M20	baksteen	80		10		zeer hard	cementmortel		grijs	dekselplaten op M21-M22
1	M21	baksteen	17	8	5	correct; afw. Kops/streks; kruisverband	zeer hard	cementmortel		lichtgrijs	zijwand
1	M22	baksteen	17	8	5	correct; afw. Kops/streks; kruisverband	zeer hard	cementmortel		lichtgrijs	zijwand
1	M23	baksteen	17	5	?	correct; streks	zeer hard	cementmortel		lichtgrijs	zijwanden bak
1	M23B	baksteen					zeer hard				vloer bak
1	M24	baksteen	16	8	5	correct; afw. Kops/streks; kruisverband	vrij hard	cementmortel		donkergrijs	buitenmuur bak
1	M25	baksteen	17	9	5	correct; afw. Kops/streks; kruisverband	zeer hard	cementmortel			buitenmuur bak
1	M26	baksteen	17	7	5	correct; streks	zeer hard	cementmortel		donkergrijs	gootje (dikte vloer 6 cm)
1	M27	baksteen	17	10?	5	correct	zeer hard	cementmortel	kalk	grijs	
1	M28	baksteen	17	7,5	6,5	correct; streks	zeer hard	cementmortel		witgrijs	deel van gewelf (zie

Werk-put	Muur	Materiaal	Formaat (in cm)			Verband	Mortel				Interpretatie
			L	B	H		Hardheid	Samenstelling	Inclusies	Kleur	
											M32)
1	M29	baksteen	18	8	5	correct; streks	vrij zacht	zandige kalkmortel	kalk	geel	muur die tegen M31 staat
1	M30	baksteen	17	9,5	4,5	correct; onregelmatig	zeer hard	cementmortel		donker-grijs	
1	M31	baksteen	17	8	4	correct; kruisverband	vrij hard	cementmortel		donker-grijs	herstelling M30
1	M32	baksteen	17	6,5	7,5	correct; streks	zeer hard	cementmortel		wit-grijs	deel van gewelf (zie M28), gecementeerde binnenzijde
1	M33	steengoed									gresbuis
1	M34	baksteen	?	5	8	correct; kops	zeer hard	cementmortel	kalk	grijs-wit	trapgat
1	M35	baksteen	17		5	correct; streks	zeer hard	cementmortel		donker-grijs	bakje langs M34
1	M36	baksteen	18	8	5	correct; onregelmatig	zeer hard	cementmortel		donker-grijs	bakje langs M34
1	M37	baksteen	15	7	4	correct; kruisverband	vrij hard	kalkmortel		wit-grijs	funderingsmuur
1	M38	baksteen	17	8	4,5	correct; onregelmatig	zeer hard	cementmortel		grijs	bakje met pleister aan binnenkant
1	M39	baksteen	18	8	4,5		zeer hard	cementmortel		licht-grijs	rioolkolk met aansluiting op M33 (gresbuis)
1	M40	baksteen	17	7	5	correct; onregelmatig	vrij hard	kalkmortel		licht wit-geel	gootje met dekstenen
1	M41	steengoed								rood	gresbuis (steengoed) riolering
1	M42	baksteen	17	9	6		vrij hard	cementmortel		grijs	goot
0	M43	tegel				correct					tegelvloer in keldergang binnenin gebouw + oosten van koer
0	M44	stabilisé									stabilisélaag voor tegelvloer M43 binnenin gebouw + oostkoer
0	M45	tegel				correct					tegelvloer in keldergang binnenin gebouw + zuiden van koer
0	M46	stabilisé									stabilisélaag

Werk-put	Muur	Materiaal	Formaat (in cm)			Verband	Mortel				Interpretatie
			L	B	H		Hardheid	Samenstelling	Inclusies	Kleur	
											voor tegelvloer M45 binnenin gebouw + zuidkoer
0	M47	baksteen				correct	zeer hard	cementmortel		grijs	bakstenen fundering voor stabilisatie van tegelvloer in kelder binnenin gebouw + zuiden van koer
1	M48	baksteen	18	8,5	4,5	incorrect; onregelmatig	vrij zacht	kalkmortel	kalkstippen	geel	allerlei formaten van bakstenen fundering onder M19
1	M49	snelbouwsteen	28	13,5	8,5	correct; streks	zeer hard	cementmortel		donkergrijs	keldergat noordvleugel binnenkoer
1	M50	baksteen				correct	zeer hard	cementmortel		donkergrijs	buitenmuur noordvleugel
1	M51	baksteen	18	8	4,5	correct; streks	zeer hard	cementmortel		grijs	in relatie met regenpijp afwatering, industriële stenen
2	M52	baksteen + natuursteen				incorrect; onregelmatig	vrij zacht	kalkmortel	kalkstippen	bruin	funderingsmuur zuidvleugel uit herbruikte onregelmatige bouwkundige elementen (kleiner recuperatiemateriaal dan M48)
0	M53	blauwe hardsteen					zeer hard	cementmortel		donkergrijs	trap die naar kelder in zuidvleugel leidt; ingebouwd in M34
1	M54	baksteen					vrij hard	cementmortel		donkergrijs	gecementeerde vloer tussen M32 en M28 en onder M29
1	M55-M59	betonplaat									gedichte ramen
1	M60	arduin					zeer hard	cementmortel		lichtgrijs	arduin deurlijst
1	M61deel1	natuursteen					vrij zacht	kalkmortel		beige	natuurstenen dorpel van

Werk-put	Muur	Materiaal	Formaat (in cm)			Verband	Mortel				Interpretatie
			L	B	H		Hardheid	Samenstelling	Inclusies	Kleur	
											oorspronkelijk raam M56
1	M61d eel2	natuursteen		24	15		vrij zacht	kalkmortel			natuurstenen dorpel van oorspronkelijk raam M56
1	M61d eel3	natuursteen		8	27						natuursteen langs M62
1	M62	baksteen	?	8	4,5		correct; kops	kalkmortel	kalk-brokjes	licht-beige	bakstenen tussen M56 en M63
1	M63	natuursteen									natuurstenen dorpel van raam M56
1	M64	arduin	varieert	?	9		zeer hard	cementmortel		grijs	speklaag in gevel
1	M65	arduin	40		14						deel van speklaag boven ramen, tussen M64
1	M66	beton									betonnen wanden en vloer beerput
1	M67	beton									betonnen wanden en vloer waterput
1	M68	hout		63	16						holte in raamkozijn met houten bak
1	M69	beton		70	13		zeer hard				beton onder M68
1	M70	baksteen	16	?	5,5	correct; streks	zeer hard	cementmortel		grijs	bakstenen rond houten bak M68
1	M71	baksteen	?	10	4	correct; staand verband; kopse	zeer hard	cementmortel		donker-grijs	bakstenen rond M57
1	M72	arduin									arduin blokken aan weerszijden van raam M57
1	M73	arduin	106		5		vrij hard	kalkmortel			dorpel in natuursteen, zelfde bouwfase als M72
1	M74	baksteen	16	8	5	correct; afw. Kops/streks; staand verband	zeer hard	cementmortel		licht-grijs	uitsparing voor leidingen
1	M75	baksteen			4		vrij zacht	kalkmortel	kalk-spikkels	licht-grijs	gecementeerde bakstenen blok voor M19,

Werk-put	Muur	Materiaal	Formaat (in cm)			Verband	Mortel				Interpretatie
			L	B	H		Hardheid	Samenstelling	Inclusies	Kleur	
											tegen M52
1	M76	natuursteen					vrij zacht	kalkmortel		beige	natuursteen blokken, restanten raamkozijn
1	M77	baksteen		9	4	correct; kops	vrij zacht	kalkmortel	kalk en houtskool	beige	muur achter M52 en bovenop M78
1	M78	baksteen		9	4	onduidelijk; mogelijk kops	vrij zacht	kalkmortel	kalk en houtskool	oker	fundering boven M79, onder M77 en tegen M48
1	M79	baksteen	15	9	4	onregelmatig	vrij hard	kalkmortel	kalk	beige	fundering onder M78 en tegen M48
1	M80	baksteen			4		vrij hard	kalkmortel	kalkbrokjes	beige	bakstenen rond M76, achter M52
1	M81	baksteen	18	8	5	correct; kops	zeer hard	cementmortel		donkergrijs	inspectieput riolering op grèsbuis
1	M82	baksteen	17	7,5	6,5	correct; kops	vrij hard	cementmortel		donkergrijs	bak tegen M32; M28 en M29
1	M83	metaal	9	6							metalen rooster in M19
1	M84	beton									dorpel tussen arduinen deurlijst en onder deur
1	M85	beton		54	37			cementmortel			sokkel onder deuroplijsting
1	M86	baksteen	16	8	5	correct; kops		kalkmortel	kalkspikkels	bruin	muurfragment langs M87
1	M87						vrij hard				bepreleerd muurfragment, uitgebroken voor een leiding
1	M88	natuursteen	30		10			kalkmortel	kalkspikkels	beige	natuursteenblok
1	M89	baksteen	17	8	4,5	correct; afw. Kops-streks	vrij hard	kalkmortel	kalk	beige	muur rechts van M88
1	M90	baksteen	17	9	4,5	onregelmatig	zeer hard	cementmortel	kalk en houtskool	grijs	uitsparing voor leidingen
1	M91	baksteen	17	9	4,5	correct	vrij hard	kalkmortel	kalkstippen	licht wit-geel	bak voor afvoer
1	M92	baksteen + bepleisterde tegels	17	8	5	correct	zeer hard	cementmortel	kalkspikkels	donkergrijs	Westgevel
1	M93	baksteen	17	6	4,5	correct, streks	vrij hard	kalkmortel	kalkspikkels	beige	fundering M92; deel van

Werk-put	Muur	Materiaal	Formaat (in cm)			Verband	Mortel				Interpretatie
			L	B	H		Hardheid	Samenstelling	Inclusies	Kleur	
											westgevel
1	M94	cement + baksteen	17,5	8	4	correct; baksteen streks op richting goot	zeer hard	cementmortel	kiezel, kalkspikkels	grijs	gecementeerde baksteen goot met terracottabuis
1	M95	baksteen	17,5	8	4,5	onregelmatig	zeer hard	cementmortel		grijs	dichtmetsing holte voor kabels
1	M96	baksteen	28	8	4,5	correct; onregelmatig	zeer hard	cementmortel		grijs	dichtmetsing lichtschacht
1	M97	baksteen	28	7	4,5	kops rechtopstaand	vrij hard	kalkmortel	houts-kool, kalkspikkels	licht beige	lichtschacht
1	M98	baksteen	28	7	5	onregelmatig	zeer hard	cementmortel		grijs	dichtmetsing raam
1	M99	baksteen	17	8	4,5	correct; afwisselend kops-streks	zeer hard	cementmortel	houts-kool, kalkspikkels	grijs	zijkant lichtschacht
1	M100	natuurstee n	34	12	8,5	1 rij natuursteen					Dorpel van mogelijke poort?
1	M101	baksteen	18	8,5	4,5	correct; afwisselend kops-streks kruisverband	vrij hard	kalkmortel	kalkspikkels	beige	mogelijke dichtmaking van een poortopening
1	M102										
1	M103	cement, baksteen									gecementeerde waterleiding
1	M104	baksteen	16,5	8	4,5	correct; 1 rij strekse	vrij hard	cementmortel		lichtgrijs	koker
1	M105	baksteen	18	8	5	correct; afwisselend streks/kops	vrij hard	cementmortel	kalkspikkels	donker wit-grijs	koker
1	M106	baksteen	17,5	8	4	correct; afwisselend streks/kops	vrij hard	cementmortel		lichtgrijs	dichtgemetste muur tussen M104
1	M107	baksteen	17	8	5	correct; onregelmatig	vrij zacht	kalkmortel	kalk	licht beige-wit	westmuur gebouw
1	M108	baksteen				streks	vrij zacht	kalkmortel	kalk	lichtgrijs	bakstenen bestreken met mortel onderaan trap
1	M109	natuurstee n				incorrect	vrij zacht	kalkmortel	kalkspikkels	licht wit-geel	wschl. Oud raam dat verbouwd is
1	M110 A	baksteen			3,5	correct; streks	vrij zacht	kalkmortel	kalkspikkels	wit-geel	bakstenen langs oud raam om het raam te versmallen

Werk-put	Muur	Materiaal	Formaat (in cm)			Verband	Mortel				Interpretatie
			L	B	H		Hardheid	Samenstelling	Inclusies	Kleur	
1	M111	baksteen, grès en cementmortel	13		4		vrij hard	cementmortel		donker-grijs	rioolbuis met uitkapping en metselwerk voor aanleg van rioolbuis
1	M112	baksteen	17	8,5	5	correct		kalkmortel	kalk-spikkels	licht-beige	muurfragment in correct metselwerk met daaronder rij tegels
1	M113	baksteen				correct	zeer hard	cementmortel		licht-grijs	bakstenen goor die door beerput M82 gaat en aansluit op M66, M67, onder S29
1	M114	baksteen	17	6,5	7,5	correct	zeer hard	cementmortel		donker-grijs	vloer van beerput M82
	M115										
1	M116	baksteen				onregelmatig	vrij zacht	kalkmortel		donker beige-bruin	fundering M93, aan elkaar gemetste brokken
1	M117	baksteen	17,5	8	4,5	correct; afw. Kops-streks in kruisverband	zeer hard	trasmortel		donker-grijs	boog
1	M118	beton								licht-grijs	beton aan rechterzijde kabels en leidingen, dichtgemaakte opening onder de boog
1	M119	beton								licht-grijs	keldergat doorvoer kabels en leidingen
1	M120	baksteen				onregelmatig	vrij hard	kalkmortel		oranje	wschl. 16de eeuws
1	M121	baksteen	18	8	5	afw. Kops-streks	zeer hard	cementmortel		licht-grijs	dichtgemaakt keldergat, onderste gedeelte bedekt met mortel
1	M122	baksteen	18		5,5	correct; streks		cementmortel		licht-grijs	nivelleringslaag
1	M123	baksteen				regelmatig	vrij zacht	kalkmortel	kalk-spikkels	oranje	wschl. 16de eeuws
1	M124	beton									negatieven van bekisting dichtgemaakt

Werk-put	Muur	Materiaal	Formaat (in cm)			Verband	Mortel				Interpretatie
			L	B	H		Hardheid	Samenstelling	Inclusies	Kleur	
											keldergat
1	M125	industriële bakstenen	17	8	4,5		zeer hard	cementmortel		licht-grijs	dichtgemaakt keldergat
1	M126	baksteen+ beton		8		onregelmatig	vrij hard	kalkmortel		donker-geel	dichtgemaakt keldergat
1	M127	baksteen	17	8	5	correct; onregelmatig		cementmortel		licht-grijs	bak riolering
1	M129	baksteen	17		5,5	onregelmatig	zeer hard	cementmortel		licht-grijs	afvoerputje
1	M130						vrij zacht	kalkmortel		donker-geel	funderingsmuur uit brokken recuperatiemateriaal, vermoedelijk 16de eeuws
1	M131	beton			15					licht-grijs	betonnen overspanning aan bovenzijde fundering
1	M132	baksteen	18		4,5	streks	vrij hard	kalkmortel	kalk-stippen	licht wit-geel	dichtmaking kelderopening
1	M133							trasmortel	tras+kalk	grijs	behoort mogelijk tot M122
1	M134	industriële bakstenen		8	5	onregelmatig	zeer hard	cementmortel		licht-grijs	onderschoeiing voor creatie kelder onder fundering M123
	M135	baksteen+ natuursteen				niet zichtbaar, correct	zeer hard	cementmortel	kalk	licht wit-grijs	steunbasis bogen
1	M136	baksteen				correct, streks	zeer hard	cementmortel	kalk	donker grijs-wit	steunboog
1	M137	betonconcretie									betonconcretie / opvulling/ steun voor goot
1	M138-139	baksteen				onregelmatig, correct	vrij hard	kalkmortel	kalk	bruin	onderschoeiing creatie kelder
1	M140-147, M149-151, M153	baksteen	17,5	8	5	onregelmatig, streks	zeer hard	cementmortel		licht grijs-wit	fundering van gevel, onderschoeiing
1	M148, M152										qua beschoeiing zelfde als M131
1	M154	baksteen				onregelmatig, incorrect	vrij hard	kalkmortel	kalk	donker-bruin	mogelijk onderschoeiing

Werkput	Muur	Materiaal	Formaat (in cm)			Verband	Mortel				Interpretatie
			L	B	H		Hardheid	Samenstelling	Inclusies	Kleur	
1	M156										g M93 westgevel platen in natuursteen
1	M157	baksteen+ natuursteen	16, 5 (BS) / 5 5 (NS)	7,5 (BS) / 1 1 (NS)	4	correct, streks	vrij hard	cementmortel	kalk	licht- grijs	dichtgemaakte muuropening
1	M158	baksteen				onregelmatig	vrij hard	kalkmortel	kalk	geelbei- ge	dichtmaking muuropening
1	M159	baksteen	17, 5	8,5	4	correct, afwisselend kops/streks, kruisverband	vrij hard	kalkmortel	kalk	bruin	fundering

13.6 Lagenlijst

Werkput	Vlak	Spoor/Laag	Kleur			Homogeen/ heterogeen	Interpretatie
			Donker/ licht	Hoofdkleur	Bijkleur		
Put 1		L2		bruin	geel	gevekt	puinrijke ophogingslaag
Put 1		L3		bruin		gevekt	puinrijke ophogingslaag
Put 1		L4		bruin		gevekt	opvullingslaag kelder M28-M31
1	2	L5	donker	bruin	grijs	gevekt	cultuurlaag
1	3	L6	licht	geel		homogeen	C-horizont
1	2, 3	L7	donker	grijs	bruin	gevekt	verstoring in PRN1 (niet in vlak geregistreerd)
0	0	L8	donker	grijs	groen	gevekt	tertiair zand (geologische bodem)
1	2	L9	donker	bruin		homogeen	cultuurlaag
1	2	L10	donker	bruin	geel	gevekt	
1	2	L11	licht	bruin	beige	gevekt	mortellaag
1	2	L12	donker	bruin	rood	gevekt	puinlaag
1	2	L13		bruin			puinlaag
1	2	L14	donker	bruin	zwart	gevekt	puinkuil/verstoring

13.7 Vondstenlijst

VW = vaatwerk, BM = bouw materiaal, AN = andere

Vondst-nr.	Locatie				Inzame- lings- wijze	Aarde werk		Glas		Metaal			Organisch materiaal		Steen				
	Werkput	Spoor/ Laag/ Muur	Vlak	Vak		VW	BM	VW	AN	BM	Ge- bruiks- voor- werp	AN	Bot	Schelp /slak- ken	Kalk- steen	Kalk- zand- steen	Zand- steen	Lei	Kei
V01	1	AV1	3		Vlak	2													
V02	1	L14c	2		Coupe	4													
V03	PUT	L2	1		Coupe	1													

	1																		
V04	PUT 1	L3	1		Coupe	1													
V05	1	L5	2		Vlak	4													
V06	1	L5	2		Vlak	7													
V07	1	L5	3	2	Coupe	1							2	2					
V08	1	L5a	2	t.h. v. pro- fiel tus- sen mu- ren van pri- eel	Coupe														
V09	1	L9	2		Vlak	2							3						
V10	1	L9 M34	3		Coupe	11							3						
V11	1	M42	2		Opkuis			5											
V12	1	S2	2		Vlak	1													
V13	1	S2	2		Vlak	1													
V14	1	S2b	3		Coupe	1													
V15	1	S4	2		Vlak								1						
V16	1	S4 M40	2		Coupe	1							1						
V17	1	S5	3		Vlak	1													
V18	1	S5	3	A0 D	Coupe	2							1						
V19	1	S5	3	C0 B	Coupe	6							1						1
V20	1	S7	2		Vlak	1							3						
V21	1	S7	2		Coupe	4							23		1				
V22	1	S8	3		Vlak	1							2						
V23	1	S8	3	1	Coupe	26	1	2		1	1		51						1
V24	1	S8	3	2	Coupe								4						
V25	1	S8a	3		Coupe	8	2			1			17						
V26	1	S8b	3		Coupe	3							5						
V27	1	S9	3		Vlak	1													
V28	1	S9	3		Coupe	6		1					3		1				
V29	1	S9a	3		Coupe	8				3		1	6						
V30	1	S18	3		Vlak	45	3			1	4	154	2						1
V31	1	S18	3		Coupe	10							3		1				
V32	1	S28a	4		Coupe	1													
V33	1	S28c	3		Coupe	1													
V34	1	S29	3		Vlak	2													
V35	1	S29	3		Coupe	4				4		1							1
V36	1	S30	3		Vlak	2							1						
V37	1	S30	3	A0 D	Coupe	4							5						
V38	1	S30	3	C0 B	Coupe	10	1			2			7						

V39	1	S35a	2		Coupe	1													
V40	1	S37	4		Vlak	11	1	3			2								
V41	1	S37	4	A0 B	Coupe	5					5								
V42	1	S37	4	C0 B	Coupe	20					8								
V43	1	S37	4	C0 D	Coupe	21					11							1	
V44	1	S37	4	A0 D	Coupe	12					17							1	
V45	1	S39a	3		Coupe													1	
V46	1	S42	3		Coupe	3					4								
V47	1	S8a	3	A0 D	Zeef- residu				2										

13.8 Monsterlijst

13.8.1 Baksteenstalen

Monsternr	Werkput	Spoor/muur	Laag	Profiel	Vlak/coupe	Verzamelmwijze	Monstername	Behandeling zeef	Residu	Analyse	VlakNr.	Sector
MBS01	1	M40				Manueel	Baksteen				2	3a

13.8.2 Mortelstalen

Monsternr	Werkput	Spoor/muur	Laag	Profiel	Vlak/coupe	Verzamelmwijze	Monstername	Behandeling zeef	Residu	Analyse	VlakNr.	Sector
MMO1	1	M40				Manueel	Mortel			2 zakjes	1	3

13.8.3 Houtskoolstalen

Monsternr	Werkput	Spoor/muur	Laag	Profiel	Vlak/coupe	Verzamelmwijze	VlakNr.	Sector
MHK01	1	S5			Coupe	Manueel	3	3A

Monsternr	Werkput	Spoor/muur	Laag	Profiel	Vlak/coupe	Verzamelingwijze	VlakNr.	Sector
MHK02	1	S8			Coupe	Manueel	3	2
MHK03	1	S9			Coupe	Manueel	3	2
MHK04	1	S16			Coupe	Manueel	3	2
MHK05	1	S18			Coupe	Manueel	3	2
MHK06	1	S30		B0 A	Coupe	Manueel	3	4A
MHK07	1	S28a			Coupe	Manueel	3	3
MHK08	1	S28c			Coupe	Manueel	3	3
MHK09	1	37		A0 B	Coupe	Manueel	4	3
MHK10	1	39			Coupe	Manueel	3	3
MHK11	1	42a			Coupe	Manueel	3	3
MHK12	1	42c			Coupe	Manueel	3	3
MHK13	1	44			Coupe	Manueel	3	3

13.8.4 Bulkmonsters

Monsternr	Werkput	Spoor	Laag	Profiel	Inzamelingwijze	Monstername	Behandeling zeef	Residu	Analyse	Vaknr.	Vlaknr.
MB01	1	S8a		A0 D	Manueel	Bulkstaal 101	5/2/0,5 mm	Bot, ook vis (++), metaalslak (+), Aardewerk (+), HK (++)	2 zakken	2	3
MB02	1	S8b		A0 D	Manueel	Bulkstaal 101	5/2/0,5 mm	Bot, ook vis (++), metaalslak (++), Aardewerk (+), glas (+) HK (++)	2 zakken	2	3
MB03	1	S9a			Manueel	Bulkstaal 101	5/2/0,5 mm	Bot, ook vis (++), Aardewerk (+), HK (++)	1 zak	2	3
MB04	1	S9d			Manueel	Bulkstaal 101	5/2/0,5 mm	Bot, ook vis (++), metaalslak (1 fragm.), ijzer (nagel) Aardewerk (+), HK (++)	1 zak	2	3
MB05	1	S30			Manueel	Bulkstaal 101	5/2/0,5 mm	Bot, ook vis (+), HK (+)	2 zakken	4 A	6
MB06	1	S28a			Manueel	Bulkstaal 101	5/2/0,5 mm	Bot, ook vis (++), Aardewerk (++), HK (++) , ijzer (nagel en gesp)	2 zakken	3	3

Monsternr	Werkput	Spoor	Laag	Profiel	Inzamelingwijze	Monstername	Behandeling zeef	Residu	Analyse	Vaknr.	Vlaknr.
MB07	1	S28b			Manueel	Bulkstaal 101	5/2/0,5 mm	Bot (+), metaalslak (1 fragm.), HK (+)	1 zak	3	3
MB08	1	S28c			Manueel	Bulkstaal 101	5/2/0,5 mm	Bot, ook vis (+), Aardewerk (++), HK (++), verkoolde zaden (++), maar lijkt slechts één soort)	1 zak	3	3
MB09	1	S37		D0C	Manueel	Bulkstaal 101	5/2/0,5 mm	Bot (+), Aardewerk (+), HK (+), botanische macrorest (1 pit)	3 zakken	3	4
MB10	1	S37		A0B	Manueel	Bulkstaal 101	5/2/0,5 mm	Bot, zeer weinig vis (+), Aardewerk (+), HK (++)	2 zakken	3	4
MB11	1	S5			Manueel	Bulkstaal 101	5/2/0,5 mm	Bot, ook vis (+), Aardewerk (+), HK (+), ijzer (nagels) (+)	3 zakken	3A	3

13.8.5 Pollenstalen

Monsternr	Werkput	Spoor	Laag	Profiel	Vlak/coupe	Monstername	Vaknr.	Vlaknr.
MP1	1		L15	PRZ1	Coupe	Pollenstaal	3a	3
MP2	1		L5, 9, C-hor		Coupe	Pollenstaal	2	8

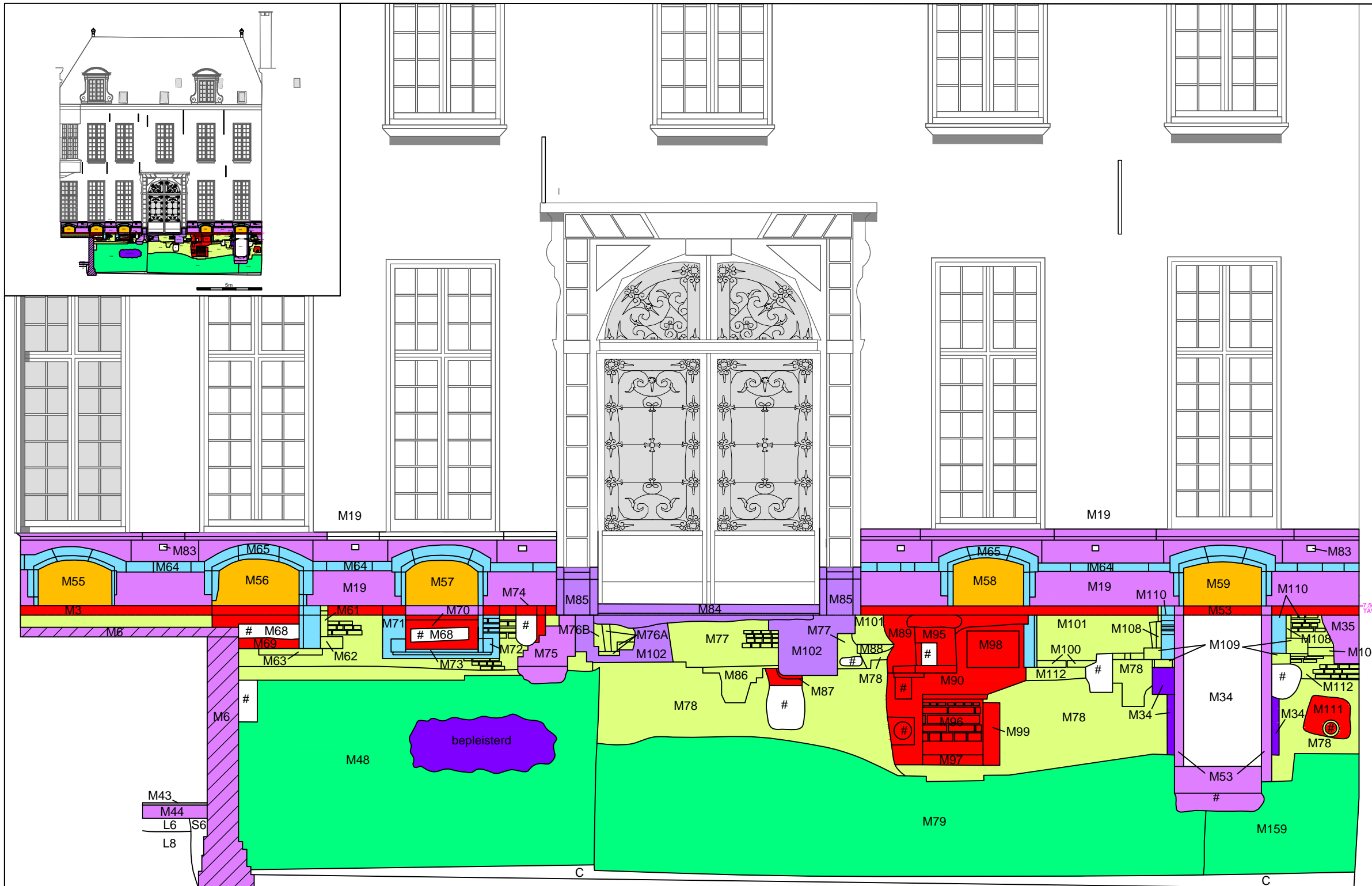
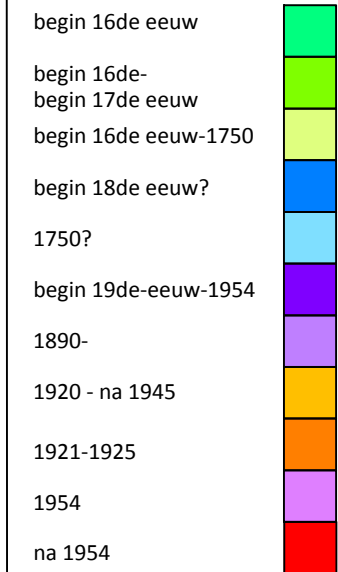
13.9 Digitale gegevensdrager

Inventarislijsten van het gerecupereerde vondstenmateriaal, van de sporen met beschrijving, van alle tekeningen en van alle foto's zijn digitaal beschikbaar. Dit is tevens het geval voor het dagboek, de foto's, de plannen en tekeningen.

Archeologisch onderzoek
Antwerpen - Meir 85
(2015/381)

Tekening 1: Zuidgevel

Hoogte maaiveld in m TAW

5m

1:50

Formaat: A3
ID: Profiel- en coupetekening
Initiële opstelling: Analoog
Schaal analoge veldtekeningen: 1:20
Vervolledigd met geveltekeningen
(Forma Concreta & Partners
Architecten bvba)
Datum afwerking: 15/04/2016

All-Archeo bvba

Archeologisch onderzoek
Antwerpen - Meir 85
(2015/381)

Tekening 2: Westgevel

Hoogte maaiveld in m TAW

- begin 16de eeuw
- begin 16de-
begin 17de eeuw
- begin 16de eeuw-1750
- begin 18de eeuw?
- 1750?
- begin 19de-eeuw-1954
- 1890-
- 1920 - na 1945
- 1921-1925
- 1954
- na 1954

Formaat: A3
 ID: Profiel- en coupetekening
 Initiële opstelling: Analoog
 Schaal analoge veldtekeningen: 1:20
 Vervolledigd met geveltekeningen
 (Forma Concreta & Partners
 Architecten bvba)
 Datum afwerking: 15/04/2016
 All-Archeo bvba

Archeologisch onderzoek
Antwerpen - Meir 85
(2015/381)

Tekening 3: Noordgevel

Hoogte maaiveld in m TAW

begin 16de eeuw

begin 16de-
begin 17de eeuw

begin 16de eeuw-1750

begin 18de eeuw?

1750?

begin 19de-eeuw-1954

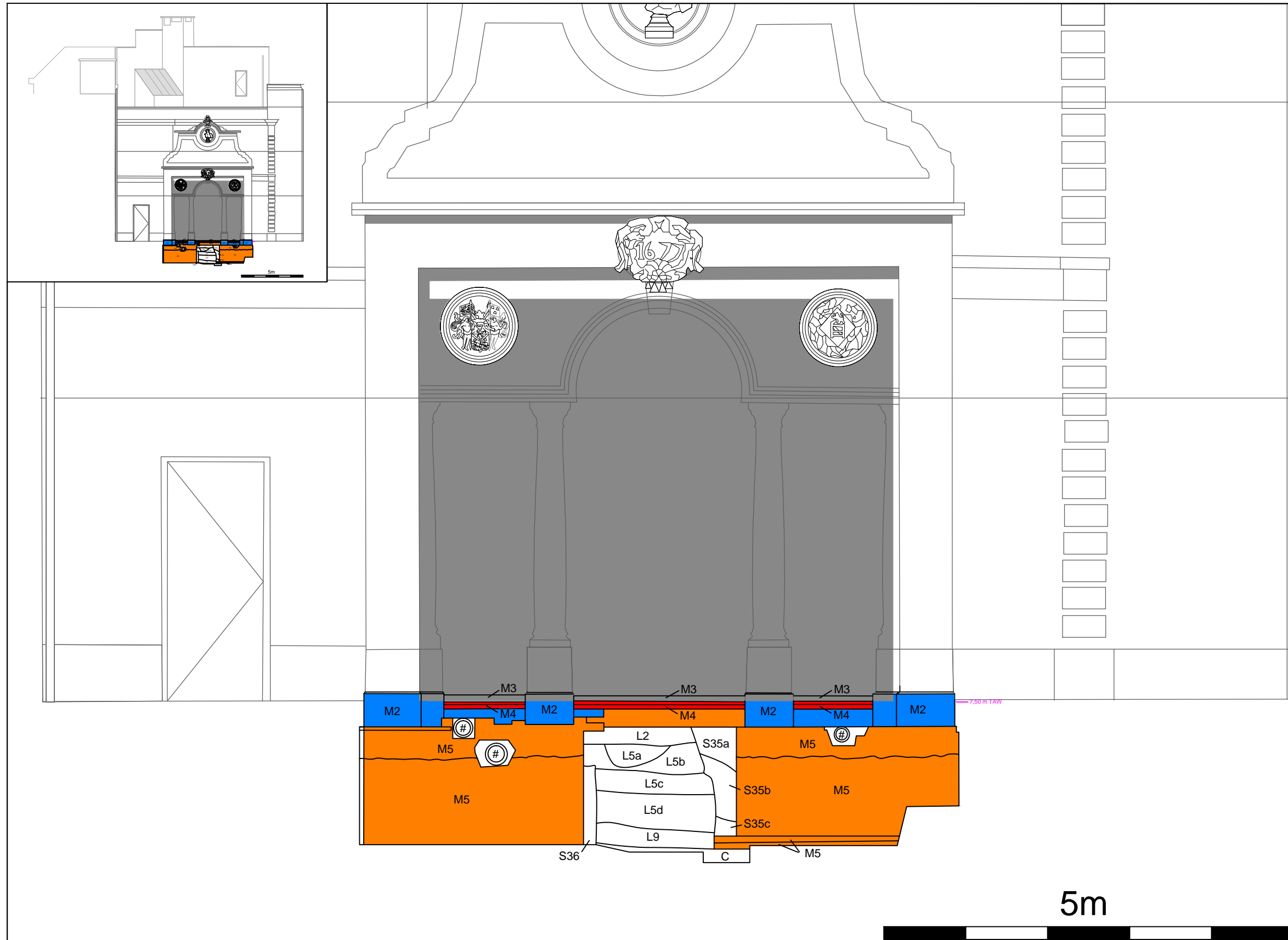
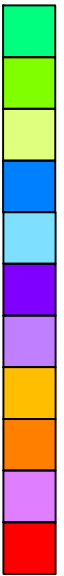
1890-

1920 - na 1945

1921-1925

1954

na 1954

5m

1:50

Formaat: A3
ID: Profiel- en coupetekening
Initiële opstelling: Analoog
Schaal analoge veldtekeningen: 1:20
Vervolledigd met geveltekeningen
(Forma Concreta & Partners
Architecten bvba)
Datum afwerking: 15/04/2016

All-Archeo bvba

Archeologisch onderzoek Antwerpen - Meir 85

Plan 2 Situering Vlak 2

Hoogte maaiveld in m TAW

Hoogte spoor in m TAW

Werkputcontour

	1	2	3
Nieuwe/nieuwste tijd	[Red]	[Light Orange]	[Pattern 1]
Middeleeuwen/nieuwe tijd	[Orange]	[Yellow]	[Pattern 2]
Middeleeuwen	[Purple]	[Light Purple]	[Pattern 3]
Romeinse tijd	[Blue]	[Light Blue]	[Pattern 4]
Metaaltijden	[Green]	[Light Green]	[Pattern 5]
Steentijd	[Brown]	[Light Brown]	[Pattern 6]
Onbepaalde datering	[Grey]	[Light Grey]	[Pattern 7]
Verstoring	[Cross-hatch]		
Natuurlijk spoor			

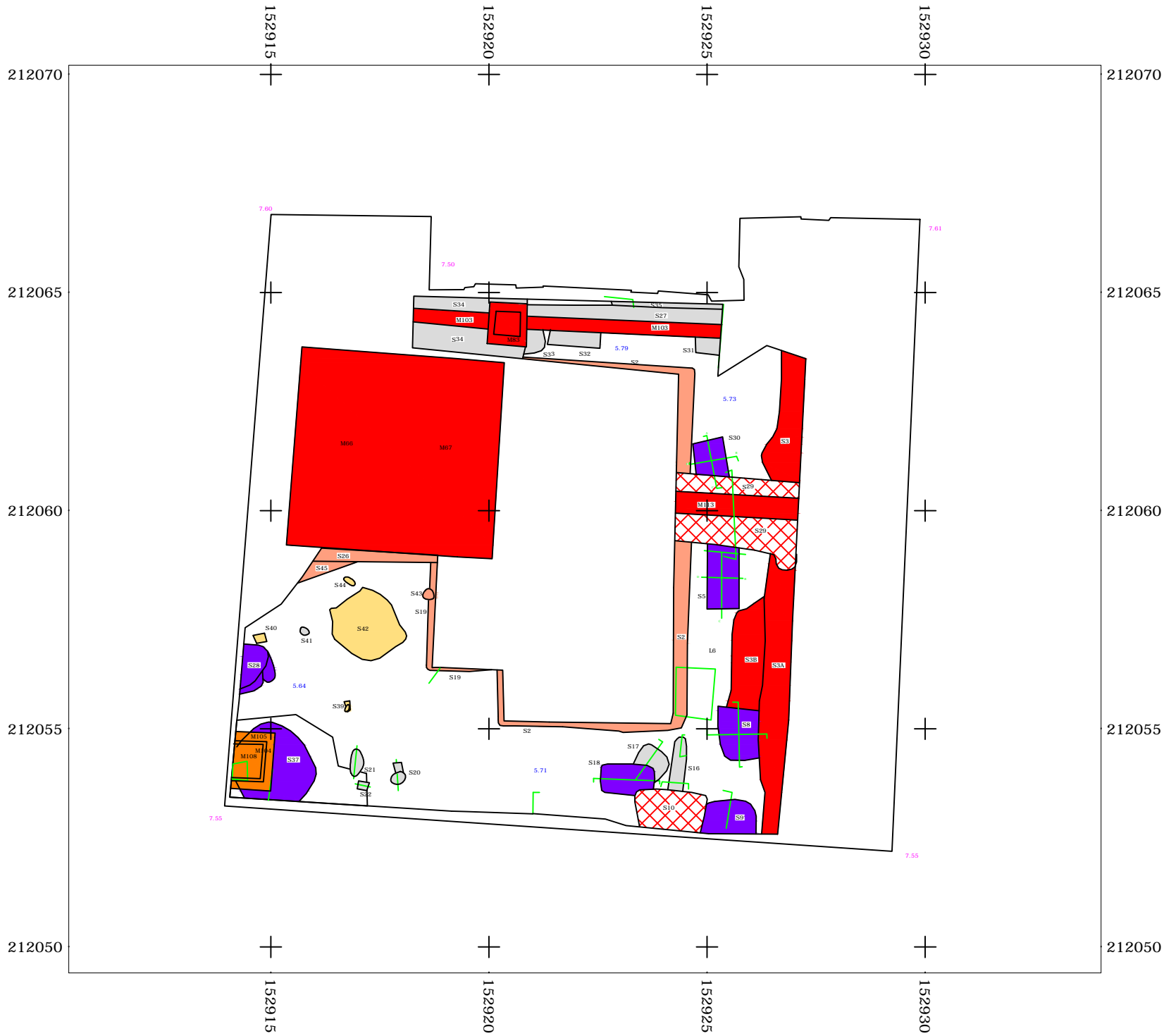
Opmerking: Niet alle periodes komen noodzakelijk voor bij dit project!

- Sporen die met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid gedateerd kunnen worden.
- Sporen die waarschijnlijk in een bepaalde periode dateren, maar waarbij niet alle indicatoren aanwezig zijn om dit met zekerheid te zeggen.
- Sporen waarvan een vermoeden bestaat dat ze gedateerd kunnen worden, maar waarbij het merendeel van de indicatoren ontbreekt om dit met genoeg stelligheid te doen.

Coördinaten in Lambert 72

Formaat: A4
ID: Grondplan
All-Archeo bvba

Archeologisch onderzoek Antwerpen - Meir 85

Plan 3 Situering Vlak 3

Hoogte maaiveld in m TAW

Hoogte spoor in m TAW

Werkputcontour

	1	2	3
Nieuwe/nieuwste tijd			
Middeleeuwen/nieuwe tijd			
Middeleeuwen			
Romeinse tijd			
Metaaltijden			
Steentijd			
Onbepaalde datering			
Verstoring			
Natuurlijk spoor			

Opmerking: Niet alle periodes komen noodzakelijk voor bij dit project!

- Sporen die met zekerheid grenzende waarschijnlijkheid gedateerd kunnen worden.
- Sporen die waarschijnlijk in een bepaalde periode dateren, maar waarbij niet alle indicatoren aanwezig zijn om dit met zekerheid te zeggen.
- Sporen waarvan een vermoeden bestaat dat ze gedateerd kunnen worden, maar waarbij het merendeel van de indicatoren ontbreekt om dit met genoeg stelligheid te doen.

Coördinaten in Lambert 72

Formaat: A4
ID: Grondplan
All-Archeo bvba

*Assessment dierlijk botmateriaal uit site Meier
85 te Antwerp (BE)*

*13 julie 2016
Dr Chiara Cavallo
ChC Consult /Zooarch
Versie1.0*

1. Algemeen

Site:	Antwerp Meier 40 (Be)
Periode:	Middeleeuws
Aantal fragmenten:	ca. 750
Aantal dier categorieën:	4 (zoogdieren, vissen, vogels, molluscs)
Verzamelmethode:	hand verzameld & zeef maaswijdte 5 & 2 mm
Opgegraven door:	All-Archeo bvba
Geëvalueerd door:	C. Cavallo

2. Inleiding

Uit de site Meier 85 te Antwerp opgegraven door All-Archeo werd een aantal dierlijke resten aangetroffen. De dierlijke resten zijn geëvalueerd door de schrijfster uit ChC Consult/ Zooarch in Julie 2016. De informatie over de fasering en indeling van het materiaal werd verleend door de opdrachtgever Natasja Reyns (All-Archeo)¹. Het materiaal is afkomstig uit een afvalkuil gedateerd vermoedelijk in de 14e of het begin van de 15e eeuw. Alle botmateriaal is genomen en hier geëvalueerd.

3. Stand van zaken van het materiaal

Het materiaal werd aangeleverd in 5 plastic zakken. Het materiaal na de evaluatie is weer in de zakken terug gezet. De resten zijn zoveel mogelijk in afzonderlijke categorieën in aparte zakkjes bewaard.

Het materiaal is van licht gele kleur met een bros oppervlakte. Het is matig gefragmenteerd. De fragmentatie van het materiaal is te verwijzen aan menselijke activiteiten. Nauwelijks snijsporen en/of haksporen werden genoteerd. Slechts 2% van het materiaal is verbrand en betreft alleen zeer kleine fragmenten. Slechts in een geval zijn er sporen van vraat genoteerd. Dit betekent dat het materiaal vermoedelijk snel in de afvalkuil werd gestort.

4. Context en datering

Het context betreft een afvalkuil, spoor S8, waarin twee lagen werden onderscheiden. Er zijn twee zakken van het materiaal die genoteerd zijn alleen als 'S8'. Het materiaal is vermoedelijk gedateerd in de 14e of in het 15e eeuw.

5. Potentialiteit van het assemblage

De conservering van het bot materiaal uit context S8 is goed, waardoor soorten spectrum, skelet elementen indeling, leeftijd bepaling voor zoogdieren mogelijk is. Maten kunnen genomen worden, voornamelijk in het geval de hoornpitten. Pathologieën werden niet genoteerd.

¹ Mail 10 May 2016

6. Resultaten van de evaluatie (assessment) van de assemblage

a. Context: S8

Uit context S8 zijn er twee zakken met bot materiaal. Er is geen laag gespecificeerd op het kaartje. Het materiaal is hand verzameld. Het betreft uitsluitend zoogdieren.

Bij vondstnum. V23 zijn er meerdere soorten zoogdieren aanwezig: rund, varken en schaap/geit. De botten van rund betreffen fragmenten van schedels en hoornpitten samen met overige delen van de skelet (ribben, wervels, middenvoetsbeen, schouderblad). Varken is vertegenwoordigd door resten van de schedel en van de benen (dijbeen en scheenbeen). De resten van schaap/geit betreffen ook schedel en benen (scheenbeen).

In vondstnum. V24 zijn er uitsluitend resten van schedels met complete hoornpit van rund aangetroffen. Een behoort tot een stier, de andere tot een koe en mogelijk een jonge stier. Er zijn geen snijsporen. Een cirkelvormige fragmentatie op de frontale van de schedels verwijst op een hard klap waardoor de dier vermoedelijk werd gedood.

Het materiaal lijkt op een mengsel van etensafval en industriële afval (hoornpitten).

b. Context: S8a

Het materiaal uit deze zaak is hand verzameld en is afkomstig uit laag a van spoor S8. Het lijkt veel op de vorige algemeen S8 spoor. Het betreft fragmenten van hoornpitten en van niet nadere te determineren kleine resten (splinters), die mogelijk uit de schedels en hoornpitten afkomstig zijn. Daarnaast zijn er resten van een onvolgroeide distale femur (dijbeen) en van een volgroeide schouderblad, allebei van rund. Vraatsporen zijn aanwezig op de distale deel van de femur. Een bovenkaak (*maxilla*) van schaap/geit met volledige permanent gebied is aanwezig. Het betreft een volwassene individu.

Het materiaal lijkt op een mengsel van etensafval en industriële afval (hoornpitten).

c. Context S8a (zeef 5mm)

Het bot materiaal uit deze zeefstaal bestaat voornamelijk uit niet identificeerbare zoogdieren kleine resten (splinters). Bij de determineerbare zoogdieren zijn er resten van schedels en hoornpitten van rund aanwezig. Een complete hoornpit van een jong mogelijk kalfje is aanwezig. Van schaap/geit zijn er resten van een poot aanwezig (een complete vergroeide middelvoetsbeen, een phalanx1 en een phalanx3). Vermoedelijk behoren deze resten tot één individu. Van de vorm van de middelvoetsbeen is het mogelijk te zeggen dat om een schaap gaat. Een enkel, niet nadere te determineren, fragment van zoogdieren is verbrand. Twee resten van vogels zijn aangetroffen. Het betreft een deel van de vleugel (*carpusmetacarpus*) van een (tamme) gans. Het bot is gefragmenteerd en gecalcineerd. De tweede rest betreft een fragment (*diaphysis*) van een niet nadere te determineren bot, ook verbrand. Een viswervel van kabeljauw is aanwezig.

d. Context S8a (zeef 2mm)

Uit deze zeefstaal zijn er zoogdieren, vissen en vogels aangetroffen. De zoogdieren bestaan uit niet te determineren splinters, waarvan 10 verbrand (gecalcineerd). De vissen bestaan uit wervels en vinnen. Het betreft kleine vissen, mogelijk palingen en haringen. Drie resten van vogels bestaan uit kleine niet determineerbare resten en uit een klauw.

e. Context: S8b

In deze context (hand verzameld) zijn grote botten van rundschedels aangetroffen. De hoornpitten zijn niet helemaal compleet en niet goed bewaard zoals bij context S8a. Twee exemplaren behoren mogelijk tot stieren/ossen en een tot een koe. Geen snij- of haksporen werden genoteerd.

f. Context: S8b (zeef 5 mm)

Twee fragmenten van schedel met bijbehorende hoornpit en veel kleine resten (splinters) mogelijk afkomstig uit de schedels. Twee fragmenten van benen en vleugel van vogels, wervels van vissen en een fragment van kokkel.

g. Context: S8b (zeef 2 mm)

Relatief veel kleine fragmenten van zoogdieren, waarvan twee verbrand (verkoold) en 10 gecalcineerd; twee onderkaken van microfauna (muizen), een snijtand (*incisive*) van schaap/geit; kleine gefragmenteerde resten van vogels, waarvan een mogelijk te determineren is. Wervels van vissen zijn aanwezig. Drie wervels zijn verbrand. Het betreft kleine vissen, o.a. mogelijk paling, haring, platvissen en schelvis.

7. Conclusie en aanbevelingen

Het materiaal is gekarakteriseerd door een opvallende aanwezigheid van delen rund schedels met complete hoornpit. Het betreft altijd een enkel hoornpit met het bijhorende deel van de *frontale* (front) en mogelijk de *occipitale* (achterkant), waarvan ook resten zijn aangetroffen. Dit betekent een laterale deel van de schedel. Geen complete schedel zijn aangetroffen. Deze resten zijn geïnterpreteerd als het resultaat van leer- en mogelijk ook hoornbewerking. De schedel is in twee lang de *frontale sutura* (hechting) gebroken om de huid (en mogelijk ook de hoorn) van de schedel zoveel mogelijk intact uit te vellen. De schedel zijn afkomstig uit dieren van verschillende leeftijd en geslacht. De runderen behoren tot 'short horned' type van rund, dat wijst op populatie van lokale afkomst (niet geïmporteerd). De vondsten, ondanks in veel kleinere hoeveelheid kunnen vergelekt worden aan die van gelijktijdig Garenmarkt (15^e eeuw) in Brugge, waarin een grote hoeveelheid rund hoornpitten en schedels werden aangetroffen en geïnterpreteerd als afval van leerlooierij.

Naast deze industriële activiteiten is er bewijs van consumptie afval door de aanwezigheid van vleesrijke delen van rund en varken. De resten (schedel en poot) van schaap/(geit) zouden kunnen gerelateerd aan de leerlooierij. De consumptie van vogels lijkt gering. Vissen, voornamelijk kleine vissen, werden gegeten. Deze laatste twee categorieën dieren werden uitsluitend bij de 5mm en 2 mm zeefstalen aangetroffen.

Ondanks het assemblage omvat een kleine aantal hoornpitten lijkt interessant om aandacht te geven voor een nadere studie, voornamelijk als ook vergelijkbare vondsten uit de site of van andere dichtbij sites aangetroffen worden. Hier moet gedacht worden om een nadere mogelijk determinatie van geslacht op basis van de afmetingen en de bepaling van de leeftijden categorieën op basis van ontwikkeling van de structuur van de hoornpit.

8. Tabellen

Spoor 8		Zoogdieren			Vissen	Vogels	Mollusc	
	verzamel- wijze	Aantal	Indet	Determ.	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal
S8	Hand	137	70	67	137	-	-	
S8	Hand	53	50	3	53			
S8a	Hand	30	10	20	30	-	-	
S8a	#5mm	67	50	14	64	1	2	
S8a	#2mm	118	75	-	75	40	3	
S8b	Hand	33	30	3	33			
S8b	#5mm	127	116	3	119	5	2	1
S8b	#2mm	203	152	3	155	45	3	
totaal		768						

Tabel 1. Meier 85. Aantal botresten per diercategorie uit context S8

context	Rund		Schaap/geit		Varken		Overige	
	D	B	D	B	D	B	D	B
S8	-	56	-	4	-	7		
S8	-	3	-	-	-	-		
S8a	-	19	-	1	-	-		
S8a (5mm)	-	9	-	5	-	-		
S8b (2mm)	-	-	-	-	-	-		
S8b	-	3	-	-	-	-		
S8b (5mm)	-	2	-	1	-	-		
S8b (2mm)	-	-	1	-	-	-		2*

* micro

Tabel 2. Meier 85. Aantal determineerbare kiezen en/of tanden (D=*dentes*) t.o.v. van beenderen (B) van zoogdieren uit context S8.